

ბესარიონ ჯორბენაძე

ენა და კულტურა

თბილისი 1997

რედაქტორი - გიორგი გოგოლაშვილი

სარედაქციო საგამომცემლო საბჭო:

გ. ბურჭულაძე, ც. კვანტალიანი, მ. კიკონიშვილი, მ. კობიაშვილი, რ.
ლანდია, ნ. ლოლაძე (სწავლული მდივანი), რ. ქურდაძე, ქ.
ქურდიანი, ნ. ჭუმბურიძე.

#3#

***

1980 წელს პროფესორმა ბესარიონ ჯორბენაძემ თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ახალი ქართული ენის კათედრას წარუდგინა პროგრამა კურსისა „ენა და კულტურა“ და იმავე წელს წაკითხულ იქნა ლექციების კურსი ამ საგანში ფილოლოგიის ფაკულტეტის ქართული ენისა და ლიტერატურის განყოფილების II კურსის სტუდენტებისათვის.

1982 წელს ავტორი დასაბუთებას წარუდგენს კათედრას და ითხოვს ამ კურსის დამკვიდრებას ფილოლოგიის ფაკულტეტის ქართული ენისა და ლიტერატურის განყოფილებაზე (ამ დასაბუთებას ავტორისეული წინასიტყვაობის მაგივრად ვურთავთ წიგნს).

ბ. ჯორბენაძის პირად არქივში დაცულია სალექციო კურსის – „ენა და კულტურა“ – საკმაოდ ვრცელი კონსპექტის ხელნაწერი, 2. საშუალო სისქის რვეული („ბლოკნოტი“), რაც რა თქმა უნდა, არ ივარაუდებოდა გამოსაქვეყნებლად...

1991–1992 წლებში საქართველოს რადიოს თანამშრომლის მწერალ თამაზ ხმაღამისა და წიგნის რედაქტორის ინიციატივით მომზადდა გადაცემათა ციკლი „ენა და კულტურა“; ეთერში გავიდა 6 გადაცემა. ამჟამად ჩვენს ხელთაა ამ გადაცემათა სრული ტექსტი... საუბედუროდ, ავტორს არ დასცალდა ამ უაღრესად საინტერესო პრობლემის მონოგრაფიული დამუშავება.

#4#

„ბ. ჯორბენაძის საზოგადოებამ“ (შეიქმნა 1993 წლის დეკემბერში) გადაწყვიტა სალექციო ჩანაწერებისა (კონსპექტის) და რადიოგადაცემათა ტექსტის გამთლიანება. ძირითად ტექსტად სალექციო კონსპექტი იქნა მიჩნეული, კურსის პროგრამის შესაბამისად აქ თითქმის ყველა საკითხია წარმოდგენილი რადიოგადაცემათა ტექსტი თითქმის მთლიანად იქნა გამოყენებული, როგორც პუბლიკაციისათვის უფრო მზა ტექსტი; თუმცა, ისიც ცხადია, რომ ზეპირი გამოსვლისათვის გამიზნულ ტექსტსაც არ გამოაქვეყნებდა ავტორი სერიოზული გადამუშავებისა და შევსების გარეშე. ეს შევსება კონსპექტიდან მოხდა. ასე, რომ ტექსტი გამთლიანდა, მაგრამ სტილურად არაერთგვაროვანი გამოვიდა: ერთი მხრივ, სამუშაო კონსპექტი და, მეორე მხრივ რადიოგადაცემის ტექსტი.

ვფიქრობთ, ამ სახითაც ბ. ჯორბენაძის „ენა და კულტურა“ მნიშვნელოვანი შენაძენი იქნება ქართული ენათმეცნიერებისათვის და, საერთოდ, ქართული კულტურისათვის.

გამზადებული ხელნაწერი გულდასმით წაიკითხეს და შენიშვნები მოგვაწოდეს შ. აფრიდონიძემ და ლ. გეგუჩაძემ...

არსებული ხელნაწერების – კონსპექტისა და რადიოგადაცემათა ტექსტის – შეჯერება. ნაშრომის გამთლიანების შრომატევადი სამუშაო იტვირთა მანანა კობაიძემ.

ყველას, ვინც მონაწილეობა მიიღო ამ წიგნის გამოცემაში, ვინც მხარში ამოგვიდგა – მადლობა.

გ. გოგოლაშვილი

#5#

ავტორისეული წინასიტყვაობის მაგიერ

დასაბუთება

სალექციო კურსისა „ენა და კულტურა“

სალექციო კურსი „ენა და კულტურა“ იკითხება თსუ ფილოლოგიის ფაკულტეტის II კურსზე კვირაში 2 საათი (ორივე სემესტრის მანძილზე, სულ 70 საათი).

ამ სალექციო კურსის შემოღება განპირობებულია რამდენიმე მომენტით:

1. საყოველთაოდ ცნობილია, თუ რაოდენ არსებითი მნიშვნელობა ენიჭება ენას საზოგადოების ფორმირებისა და განვითარებისათვის. ენა ერის კულტურის პროდუქტიცაა და მისი შემდგომი განვითარების საფუძველიც (სტიმულიც). ენისა და ეროვნული კულტურის ურთიერთმიმართებით უძველესი პერიოდიდან იყვნენ დაინტერესებული ფილოსოფოსები და ენათმეცნიერები. ამ თვალსაზრისით მდიდარი ლიტერატურა მოგვეპოვება, რომელიც, სპეციალური კურსის უქონლობის გამო, სრულიად უცნობი რჩებოდა ფილოლოგიის ფაკულტეტის კურსდამთავრებულთათვის. სალექციო კურსი „ენა და კულტურა“ გარკვეულად ავსებს ამ ხარვეზს. სტუდენტები ეცნობიან ძველი ინდოელი, ჩინელი, ბერძენი, დასავლეთევროპელი, ამერიკელი, საბჭოთა ფილოსოფოსებისა და ენათმეცნიერების თვალსაზრისს ენისა და ერის, ენისა და საზოგადოების, ენისა და აზროვნების და, საერთოდ, ენისა და კულტურის ურთიერთმიმართების შესახებ.

#6#

2. ბოლო ხანებში ჩამოყალიბდა ენათმეცნიერების ერთ–ერთი ახალი დარგი სოციოლინგვისტიკა. ამ მხრივ მეტად ინტენსიური მუშაობაა აშშ–ში, ევროპის ქვეყნებში, საბჭოთა კავშირში – მოსკოვსა და ლენინგრადში. გამოქვეყნდა რამდენიმე საინტერესო მონოგრაფია. თანამედროვე ფილოლოგისათვის აუცილებელია სოციოლინგვისტიკის საფუძვლების ცოდნა. სასურველია ამთავითვე დაედოს საფუძველი სტუდენტების დაინტერესებას სოციოლინგვისტიკის პრობლემატიკით და მსურველების სპეციალურ მომზადებას ამ პროფილით. დარგი პერსპექტიულია და აუცილებელიც ქართული ენათმეცნიერების შემდგომი განვითარებისათვის. სალექციო კურსი „ენა და კულტურა“ ითვალისწინებს სოციოლინგვისტიკის საფუძვლების დაწვრილებით გაცნობას.

3. თანამედროვე საზოგადოებაში მწვავედ დგას ბილინგვიზმის პრობლემა. იგი უკვე პოლიტიკის საკითხადაც იქცა. თანამედროვე ახალგაზრდას, მით უმეტეს ფილოლოგს, უნდა ჰქონდეს მართებული შეხედულება ამ ერთ–ერთ აქტუალურ საკითხზე. სალექციო კურსში „ენა და კულტურა“ საგანგებოდ არის გამახვილებული ყურადღება ბილინგვიზმთან დაკავშირებულ პრობლემებზე, ბილინგვიზმის წარმოშობის პირობებსა და, აქედან გამომდინარე, მის შედეგებზე. განსაკუთრებით საშურია ბილინგვიზმის პრობლემის მართებული წარმოჩენა ენისა და ლიტერატურის სპეციალისტებისათვის, რადგან საქართველოში ბილინგვიზმი საუკუნეთა მანძილზე მოქმედებდა. ისტორიულად ეს პრობლემა სტიქიურად წყდებოდა. ამჯერად არავინ

დაობს ამ პრობლემის ღრმა მეცნიერული დამუშავების აუცილებლობაზე. კურსი „ენა და კულტურა“ ითვალისწინებს ამ პრობლემას როგორც ერთ–ერთ ძირითადს.

#7#

4. საზოგადოებაში მოქცევის ეთიკეტს კარგა ხანია სპეციალური ყურადღება ექცევა. ამ მხრივ აუცილებელია ენობრივი ეთიკეტის გათვალისწინებაც. ევფემიზმი და ტაბუ სტიქიურად გამომუშავებული ენობრივი ეთიკეტია. სალექციო კურსი „ენა და კულტურა“ საგანგებო ყურადღებას უთმობს ენობრივი ეთიკეტის მეცნიერული გააზრების საკითხს.

5. ენაში უკუფენილია ერის ისტორია. ამ საკითხს საგანგებო ყურადღება ქართულ სინამდვილეში პირველად ივანე ჯავახიშვილმა მიაქცია. მანვე გააანალიზა ამ თვალსაზრისით ფასეული მრავალი ფორმა. ამ მხრივ შემდეგაც ბევრი რამ გაკეთდა, მაგრამ არ იყო შესაძლებლობა სტუდენტებისათვის სისტემებში მიგვეწოდებინა ეს ცნობები. კურსი „ენა და კულტურა“ ითვალისწინებს ამ აუცილებლობას და იმავდროულად სახავს ამ თვალსაზრისით კვლევა–ძიების შემდგომი განგრძობის პერსპექტივას.

6. კურსში „ენა და კულტურა“ განსაკუთრებული ყურადღება ეთმობა სტუდენტებისათვის თანამედროვე ენობრივი პოლიტიკის გაცნობას, მის მართებულ გაგებას, ქართული სალიტერატურო ენის შემდგომი განვითარების პრობლემებს.

საანალიზო მასალა მთლიანად ქართული ენიდანაა აღებული, გარდა იმ შემთხვევებისა, როცა სხვა ავტორთა კონცეფციები განიხილება.

სალექციო კურსის „ენა და კულტურა“ პროგრამის გაცნობილია თსუ ახალი ქართული ენის კათედრა. „ენა და კულტურა“ უკვე ერთი წელია იკითხება ფილოლოგიის ფაკულტეტის ქართული ენისა და ლიტერატურის განყოფილების II კურსზე ყველა სპეციალიზაციის სტუდენტებისათვის, კვირაში 2 საათი ორივე სემესტრის

#8#

მანძილზე (სულ 10 საათი). კურსი მთავრდება ჩათვლით II სემესტრის ბოლოს.

ყოველივე ზემოხსენებული შესაძლებლობას გვაძლევს აღვძრათ შუამდგომლობა ამ კურსის დამკვიდრების შესახებ ფილოლოგიის ფაკულტეტის ქართული ენისა და ლიტერატურის განყოფილებაზე.

ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი
პროფესორი ბ. ჯორბენაძე

1982 წლის 24 აპრილი.

#9#

„პირველთაგან იყო სიტყუად და სიტყუად იგი ღმრთისა თანა და ღმერთი იყო სიტყუად იგი“. იოვანეს სახარების პირველივე ფრაზა ენის, მეტყველების განსაკუთრებულ ღირებულებაზე მიგვანიშნებს. სიტყვა როგორც შუამავალი ღმერთსა და ადამიანს შორის. სიტყვა როგორც ღვთიურობასთან ადამიანის მიახლოების ერთადერთი გამომხატველი, სიტყვა როგორც ღვთის ნების გამოცხადების ერთადერთი საშუალება.

ენისადმი ასეთ დამოკიდებულებას თავისი საფუძველი აქვს. სამყაროს შეცნობა ადამიანს მხოლოდ ენით შეუძლია. ენა იმავდროულად პიროვნების სოციალური და ეროვნული ვინაობის გამომხატველია.

გამოყოფენ ენის ოთხ ძირითად ფუნქციას:

- ა) საკომუნიკაციოს – ენა არის ადამიანთა ურთიერთობის საშუალება და, ამდენად, საზოგადოების ჩამოყალიბებისა და არსებობის ერთ–ერთი ძირითადი პირობა;
- ბ) ექსპრესიულს – ენით გამოიხატება ადამიანის სულიერი სამყარო;
- გ) მაკონსტრუირებელს – ენა არის აზრის ფორმირების, ხორცშესხმის საშუალება;
- დ) მაკუმულირებელს – ენაშია დაუნჯებული ეროვნული კულტურისა და კაცობრიობის მიერ შექმნილ ცივილიზაციათა ყველა მონაპოვარი.

ანუ: ენა არის ის, რაც ადამიანს ქმნის ადამიანად.

ამდენად, შეიძლება ითქვას, რომ ენამ შექმნა ადამიანი. ბიოლოგიური სამყაროს სხვა წარმომადგენლებთან ადამიანს აერთიანებს თანდაყოლილი რეფლექსები და ინტუიცია, ის, რომ მას შეუძლია თავისი არსებობისათვის ბრძოლაში მოიხმაროს თავისივე ცხოვრებისეული გამოცდილება. განასხვავებს კი ის, რომ ადამიანს უნარი აქვს გამოიყენოს სხვათა (მათ შორის – დიდი ხნის წინათ გარდასულთა) მიერ მოპოვებული ცოდნა. ამის საშუალებას კი მას მხოლოდ ენა აძლევს. ანუ: კაცობრიობის განვითარების უწყვეტობას ენა (უკეთ: ენაში დაუნჯებული ცოდნა) განაპირობებს.

და ერთიც: ადამიანს, გარდა ცოდნისა და გამოცდილებისა, ახასიათებს რწმენაც. რწმენა სულიერი მისწრაფებაა, ინტუიციურად შეიმეცნოს ის, რასაც აზროვნება ვერ სწვდება. და ამ ღრმად

#10#

შინაგანი, ცნობიერებისა და ქვეცნობიერების ზღვარზე არსებული სწრაფვის გაცხადებაც ენით ხდება.

ამასთან დაკავშირებით დგება საკითხი ენის წარმოშობის შესახებ.

კაცობრიობას ეს საკითხი უძველესი ხანიდან აინტერესებდა: როგორ წარმოიშვა ენა, რომელი ენა „გაჩნდა“ პირველად, რომელი იყო პირველი სიტყვა...

§ 1. ენის მნიშვნელობა ადამიანთა საზოგადოებისათვის ადრევე იყო შენიშნული.

ეს აზრი თავისებურად აისახა ძველ აღმოსავლურ ფილოსოფიაში (შემდეგ შემოაღწია ევროპაშიც).

ძველი ინდოეთი: ცნება „ბრაჰმანი“ შეიცავდა ენობრივ ასპექტსაც და ამ ასპექტში განიყოფებოდა ორ სახეობად: მატერიალურ სიტყვად (შაბდაბრაჰმანი) და ტრანსცენდენტურ სიტყვად (პარაბრაჰმანი).

ძველი ინდოელი გრამატიკოსი ბჰარტრიჰარი: „სიტყვა, მეტყველება (ვაჩ) ყველა მეცნიერების, ხელოვნებისა და ხელობის საფუძვლად დევს. ყოველი საგანი ძალით წარმოიქმნება და განმასხვავებელ ნიშან-თვისებას (თავისთავადობას) იძენს“.

ენის წარმოშობის, კერძოდ, სიტყვების შექმნის შესახებ მეცნიერული პრინციპები ჯერ კიდევ ანტიკურ საბერძნეთში ჩამოყალიბდა. ესაა საკმაოდ ცნობილი **ფიუსეი** და **თესეი** თეორიები. პირველი გულისხმობს, რომ ნებისმიერ საგანს სახელწოდება თავისი ბუნების მიხედვით აქვს მიღებული. მეორე თეორიის მიხედვით, პირიქით, ურთიერთმიმართება საგანსა და მის აღმნიშვნელ სახელს შორის პირობითია, შეთანხმების საფუძველზეა შექმნილი. ფიუსეი-თეორია სათავეს იღებს სოკრატესა და პლატონის ფილოსოფიაში, თესეი-თეორიის პრინციპები ჩამოყალიბებულია არისტოტელეს ნააზრევში. ეს პრობლემა დღესაც დგას, თუმცა ენობრივი ნიშნის პირობითობის თეორია თითქოს უფრო გავრცელებულია (განსაკუთრებით ენის, როგორც სემიოტიკური სისტემის, განხილვის დროს). მიუხედავად ამისა, აზრი იმის შესახებ, რომ საგანს სახელი თავისი ბუნების შესაბამისად აქვს შერქმეული, სულ უფრო მეტ დასაბუთებას პოულობს ამ ბოლო ხანებში, რაც, რასაკვირველია, არ გამორიცხავს გარკვეული პირობითობის ფაქტორსაც.

§ 2. ასე მოხვდა ენის პრობლემა ფილოსოფიაში. ეს საკითხი ცალკე და სპეციალურ განხილვას მოითხოვს.

ამ მხრივ უთუოდ არსებითი მნიშვნელობის დებულებებია

#11#

ჩამოყალიბებული არისტოტელეს, ი. კანტის, ჰეგელის თხზულებებში.

ამ პრობლემას ეხებოდნენ მარქსიზმის კლასიკოსები.

მაგრამ სპეციფიკურ-ენათმეცნიერული განხილვა მოცემულია **ვილჰელმ ჰუმბოლდტის** კონცეფციაში.

მისი ძირითადი დებულებებია:

ა) **ენა არის მსოფლხედვა;**

ბ) **ენა არის ერის სულის უშუალო გამოხატულება.**

გ) **ახალი ენის დაუფლება ახალი მსოფლხედვის შექმნაა.**

ვ. ჰუმბოლდტის კონცეფციამ ბიძგი მისცა ენის რაობის კვლევას მისი (ენის) აზროვნებასთან, ცნობიერებასთან, კულტურასთან მიმართებით.

ეს პრობლემა მრავალი ენათმეცნიერის ნაშრომში დაისვა.

სპეციალურად ეხებოდნენ მას ფსიქოლოგიზმის წარმომადგენლები.

XIX საუკუნეში მთელი მიმართულება წარმოიშვა:

ა) **ეთნოფსიქოლოგია – ხალხთა ფსიქოლოგია.**

ფსიქოლოგები: ვ. ვუნდტი, მ. ლაცარიუსი

ენათმეცნიერები: ჰ. შტაინთალი.

მათი ორგანო იყო: „ხალხთა ფსიქოლოგია და ენათმეცნიერება“.

ბ) **ინდივიდუალისტური ფსიქოლოგია.**

ენათმეცნიერები: ჰ. პაული, ბ. დელბრიუკი, კ. ბრუგმანი, ჰ. ოსტჰოფი, მ. ბრეალი.

პირველის დებულებაა: ფსიქოლოგიური ცოდნა უნდა მოვიპოვოთ ენის ფაქტებიდან, რამეთუ ენაში უკუფენილია ხალხთა „ფსიქიკური შემოქმედება“.

მეორის დებულება საპირისპიროა: ფსიქოლოგიის მონაცემები უნდა გამოვიყენოთ ენობრივი მოვლენების ასახსნელად.

ეს იყო, ასე ვთქვათ, ზოგადი დებულებები, რომელთაც ეფუძვნებოდა ენათმეცნიერული კვლევა-ძიება. ამ კვლევა-ძიებას იმდენად აინტერესებდა ხალხის კულტურა, რამდენადაც კულტურაც აისახება ფსიქიკაში.

XX საუკუნის ენის და კულტურის ურთიერთმიმართებით დაინტერესებამ სპეციალური მიმართულებანი წარმოშვა ენათმეცნიერებაში:

ი. ტირისა და ლ. ვაისგერბერის კონცეფცია გერმანიაში.

ე. სეპირისა და ბ. უორფის კონცეფცია ამერიკაში.

ამერიკაშივე ჩამოყალიბდა **სოციოლინგვისტიკა**, რომლისთვის-

#12#

საც **ენისა და კულტურის ურთიერთმიმართება** ერთ-ერთი ძირითადი საკითხთაგანია.

ადამიანის მსოფლხედვა დამოკიდებულია იმ ენაზე, რომელსაც იგი ფლობს. იმის გამო, რომ ენათა სტრუქტურები განსხვავებული იქნება (უნდა იყოს!) მათი მსოფლხედვაც.

აი, ეს არის განმსაზღვრელი დებულება ზემოხსენებული კონცეფციებისათვის.

არსებითი პრინციპები, რომელსაც ემყარება ეს დებულება:

მატერიალური სამყარო ყველა ენისათვის ერთი და იგივეა. ე.ი. ის, რაც უნდა აისახოს, ერთი და იგივეა, მაგრამ ნაირგვარია მისი ასახვა: სხვადასხვა ენა სხვადასხვაგვარად ასახავს ერთსა და იმავეს.

აქ უპირველესად ივარაუდება ენობრივი ფორმა. ამიტომაც აღნიშნავდა ვ. ჰუმბოლდტი – ენას ქმნის მისი ფორმა (უკეთ – გარეგანი და შინაგანი ფორმების ერთობლიობა).

მაგრამ იმავედროულად აუცილებლად იგულისხმება ენობრივი მნიშვნელობაც, რადგან ფორმას ქმნის მნიშვნელობა, ამ უკანასკნელზე კი, თავის მხრივ, უკუგავლენას ახდენს ფორმა.

შენიშვნა: ენობრივი მნიშვნელობა არ შეიძლება გავუტოლოთ ცნებას (რაც ძალიან ხშირად ხდება). ცნების საფუძველზე ხდება ენობრივი მნიშვნელობის ჩამოყალიბება, მაგრამ ეს არ ნიშნავს, რომ ისინი იდენტურნი არიან. ცნება „მმა“ ქართულისათვის და სვანურისათვის ერთი და იგივეა, მაგრამ ენობრივი მნიშვნელობა განასხვავებს მას:

მმა	მუხზე
	ჯგმილ

სხვაგვარია ენობრივი ასახვის პოზიცია: განსხვავდება „**მმა მმისთვის**“ და „**მმა დისთვის**“.

აფხაზურში „მამა“ აღნიშნება როგორც „საბ“, „ბაბ“, „აბ“, „ლაბ“, ანუ: „მამაჩემი, მამაშენი – ვაჟისა, ქალისა“ ან „მამამისი – ვაჟისა, ქალისა“; ე.ი. აუცილებლად „ვიღაცის მამა“. ზოგადი მნიშვნელობა მამისა გამოიხატება „აბ“ ფუძით, მაგრამ საქმე ისაა, რომ აფხაზურში ასეთი „წმინდა“ სახით მისი გამოყენება

#13#

შეუძლებელია, იგი აუცილებლად უნდა შეუღლებულ იქნეს კონკრეტულ მნიშვნელობასთან: ვისი მამაა? ჩემი, შენი, მისი; იმავდროულად: ვინ ვარ მე (ან: ვინ ხარ შენ, ვინ არის ის) – ვაჟი თუ ქალი – ყველაფერი ეს ასახული უნდა იყოს ამ სახელწოდებაში. ეს კი ნიშნავს, რომ აფხაზურში ენის მსოფლალქმით „მამა თავისთავად“ (ანუ: „მამა“ ვინმესთან მიმართების გარეშე) არ არსებობს. ანალოგიური ვითარებაა სვანურში „მმისსა“ და „დის“ აღნიშვნისას. „მმა“ იმის მიხედვით, მას მმა ასახელებს, თუ და, იქნება „მუხბე“ („მმა მმისთვის“) ან „ჯგმილ“ („მმა დისთვის“), ასევე „და“ იქნება „დაჩვირ“ („და მმისთვის“) ან „უდილ“ („და დისთვის“). ასე რომ, განსხვავება აშკარაა და არსებითი ხასიათისაც. რა თქმა უნდა, აფხაზისათვის ზოგადი ცნება „მამისა“ სავსებით გასაგებია, მაგრამ აფხაზურის „ენობრივი სინამდვილე“ ავალდებულებს მას ყველა კერძო შემთხვევისათვის დააკონკრეტოს ეს ზოგადი ცნება.

ასევე არსებობს ცნება „წუხილისა“, მაგრამ ენობრივი მნიშვნელობის მიხედვით ეს ცნება ნაირგვარად რეალიზდება ქართულსა და რუსულში¹:

აწუხებს	Беспокоит
წუხდება	Беспокоится
წუხს	

ლოც-ავ-ს და **ო-ლოც-ებ-ა** – ორივე „ლოცვის“ ცნებას გამოხატავს, მაგრამ ენობრივი მნიშვნელობა აშკარად ნაირგვარია.

***

თუ ზემოხსენებულს გავითვალისწინებთ, მართლაც, უეჭველი ჩანს ის ფაქტი, რომ სხვადასხვა ენა სხვადასხვაგვარად ასახავს ერთსა და იმავეს.

#14#

§ 3. რა არის მიზეზი იმისა, რომ ერთი და იგივე მოვლენა სხვადასხვა ენის მიერ სხვადასხვანაირად აისახება?

ენა უშუალოდ არის შეპირობებული აზროვნებით.

აზროვნება ქმნის კულტურას.

¹ იხ. ქვემოთ, § 40 (გვ. 113-116) (რედ.).

ორთავეს უკუგავლენა აქვს: **კულტურას აზროვნებაზე, აზროვნებას – ენაზე.**

მაშასადამე, იქმნება თავისებური წრე („ჯადოსნური წრე“) – **კულტურა – ენა – კულტურა**, გაშუალებული აზროვნებით. ამ წრეშია მოქცეული ადამიანის ცნობიერება.

მართლაც, კულტურის გარკვეულმა დონემ შეაპირობა ის ხედვა, რომელმაც წარმოქმნა სიტყვა „**ცისარტყელა**“, შემდეგ კი უკვე ენა განაპირობებს იმას, რომ მისი მფლობელი სწორედ ამ კუთხით, ამ თვალსაზრისით ხედავს ბუნების ამ მოვლენას.

ასევე: კულტურის გარკვეული დონე განაპირობებს მოკრძალებას მიცვალებულისადმი. ეს მოკრძალება იწვევს იმას, რომ იკრძალება მისი პირდაპირი ხსენება. შედეგი: „**ტახტი**“ – **ცხედარი** დღეს აღნიშნავს მიცვალებულს. (ძველი მნიშვნელობით ეს სიტყვა შემორჩენილია ფორმაში „**თანამეცხედრე**“)¹.

„**კუბო**“ ნიშნავდა ტახტრევანს, ევფემისტურად – მიცვალებულის ჩასასვენებელ ყუთს. ახლა იგი აღარ გაიგება როგორც ევფემისტური და მას სულ უფრო დაჟინებით ცვლის სიტყვა „**ჭურჭელი**“.

§ 4. **ლ. ვაისგერბერი**: ენა ახდენს სამყაროს ვერბალიზაციას და ამის შედეგად განაპირობებს ადამიანების თვალთახედვას სამყაროზე.

ამის საფუძველზე ხერხდება საინტერესო თვალსაზრისის შემუშავება.

სამყაროში საგანი და მოქმედება ერთ მთლიანს წარმოადგენენ: საგანი–მოვლენა (მდრ. ა. აინშტაინისეული **დრო–სივრცე**). მართლაც, ბორბალი და მისი სტატუსი – **გაჩერება ან ბრუნვა**, ცხოველი და მისი სტატუსი – **დგომა ან მოძრაობა** (და ა.შ.) რეალურად დაუნაწევრებელია, ესაა ერთობლიობა **საგანი–პროცესი**, ისინი არ არსებობენ ერთმანეთისაგან დამოუკიდებლად. მით უფრო ეს ითქმის **ფერზე, გემოზე, რაოდენობაზე** (ე.ი. ატრიბუციაზე). **წითელი ვაშლი, მყავე ვაშლი, სამი ვაშლი... წითელი და**

#15#

ვაშლი (ან: **მყავე და ვაშლი, ორი ვაშლი**) არ არსებობს ცალ–ცალკე, ერთმანეთისაგან დამოუკიდებლად. **წითელი** (ყვითელი, მწვანე...) ყოველთვის რაღაცის შინაგანი თვისებაა, მისგან გამოუცალკევებელი.

მაგრამ რადგან არსებობს **წითელი, ყვითელი, მწვანე** ფერის **ვაშლი**, ერთი მხრივ, ხოლო **წითელი ყვავილი, ფოთოლი, მიწა**, მეორე მხრივ, ენაში შეიქმნა შესაძლებლობა ატრიბუტისა და საგნის დანაწევრებისა: დაუნაწევრებელი გახდა დანაწევრებული.

ასე დანაწევრდა ენაში ერთიანი **საგანი–მოქმედება, ატრიბუტი–საგანი**. ეს იყო **პირველი საფეხური**. ყველაზე მარტივი საფეხური მატერიალური სამყაროს **ენობრივ ფაქტად** გადაქცევისა.

შემდეგ წარმოიქმნება უკვე **წმინდა ენობრივი** მოვლენები: **სიწითლე, სიკეთე...** ეს არის აბსტრაქტირება იმისა, რაც რეალურად ცალკე, გამონაწევრებულად არ არსებობს.

ბოლო საფეხურია მეტაფორული აზროვნება – ენაში იქმნება სრულიად განსხვავებული სამყარო.

[ა–შავ–ებ–ს – „შავად აქცევს“ → დანაშაულს ჩადის. თვით „**დანაშაული**“ ← და–ნა–შავ–ულ–ი].¹

¹ იხ. ქვემოთ, გვ. 38^ბ (რედ.).

¹ მინაწერები მინდორზე (რედ.).

[აწითლ-ებ-ს – „წითლად აქცევს“ → „არცხვენს“].

ქართ. „**დღესასწაული**“ – სასწაულის დღე.

რუს. „**праздник**“ – უქმე, არასამუშაო დღე.

ამრიგად, ენა ანაწევრებს გარესამყაროში განუყოფელ ერთიანობაში არსებულ მოვლენებს. ეს უკვე ნიშნავს ანალიზს. ეს ნიშნავს: ენა სამყაროს ანალიზის შედეგია. ენა აზროვნების შედეგია. ენა მეორადია, ცნობიერება – პირველადი. **ენა არა მხოლოდ ასახავს**, არამედ **აფასებს კიდევ**. ამიტომაც ენა **კოლექტიური სუბიექტივიზმის** შედეგია. **სამყაროს შეცნობას ადამიანი ენის საშუალებით იწყებს**. ამით იგი იმთავითვე ეზიარება სუბიექტურ თვალსაზრისს. ენა გავლენას ახდენს მის აზროვნებაზე მაშინაც, როცა მას მიზნად აქვს დასახული მაქსიმალური ობიექტურობით წარმოაჩინოს აზროვნებისეული მოვლენები. **ცნობილი ფაქტია**: არისტოტელე ქმნიდა აზროვნების ზოგად კანონებს (ლოგიკას) და შედეგად მიიღო ფილოსოფოსის პოზიციიდან შექმნილი გრამატიკა თავისი მშობლიური ენისა.

#16#

მაუთნერი: „არისტოტელეს ლოგიკა სხვა არაფერია, თუ არა ბერძნული ენის ერთი საინტერესო თვალსაზრისით განხილვა. არისტოტელეს სასაუბრო ენა ჩინური ან დაკოტა-ენა რომ ყოფილიყო, ის იძულებული იქნებოდა შეექმნა სრულებით სხვა ლოგიკა“ (Mauthner, Beitrage zu einer Kritik der Sprache”, Stuttgart-Berlin, 1902, Bd. III, S.4);

მოგვყავს არნ. ჩიქობავას მიხედვით: „-ყე ნაწილაკი ფერეიდნულში და მისი მნიშვნელობა...“, წელიწდეული, 1923-24, გვ. 49.

ამავე საკითხზე იხ. **ე. ბენვენისტი**.

აზროვნებისა და ენის მჭიდრო ურთიერთობის შედეგია ისიც, ენათმეცნიერებას დღემდე რომ უჭირს ლოგიკის კატეგორიებისგან თავის დაღწევა.

§ 5. **ფრანც ბოასმა** (რომელიც ამერიკელ აბორიგენტთა ეთნიკურ სტრუქტურას იკვლევდა) წამოაყენა დებულება, რომლის თანახმადაც „წმინდა ლინგვისტური კვლევა არის განუყოფელი ნაწილი მსოფლიოს ხალხთა ფსიქოლოგიის შესწავლისა...“

სწორედ ამ გზას დაადგა ამერიკელი ენათმეცნიერი **ედუარდ სეპირი**. აი, მისი სიტყვები:

„ხალხები ცხოვრობენ არა მხოლოდ საგანთა ობიექტურ სამყაროში და არა მხოლოდ საზოგადოებრივი მოღვაწეობის სამყაროში, როგორც ეს ჩვეულებრივ მიაჩნიათ, ისინი (ხალხები) გარკვეულწილ განიცდიან იმ კონკრეტული ენის ზეგავლენას, რომელიც წარმოადგენს მოცემულ საზოგადოებაში ურთიერთობის საშუალებას. მცდარია ის ვარაუდი, თითქოს ჩვენ შეგვიძლია სრულად გავიცნობიეროთ სინამდვილე ენის დახმარების გარეშე... „რეალური სამყარო“ (მნიშვნელოვნად) გაუცნობიერებლად აიგება ხოლმე მოცემული ჯგუფის ენობრივი ნორმების საფუძველზე... ჩვენ ვხედავთ, გვესმის და აღვიქვამთ ასე ან სხვაგვარად ამა თუ იმ მოვლენებს არსებითად იმის წყალობით, რომ ჩვენი საზოგადოების ენობრივი ნორმები ვარაუდობენ გამოხატვის მოცემულ ფორმას“.

თუ **ე. სეპირისათვის** ეს პრობლემა მრავალთაგან ერთ-ერთი იყო, იგი ძირითადი გახდა **ბენჯამენ ლი უორფისათვის**.

უორფმა მთელი თეორია შექმნა ენისა და აზროვნების, ენისა და კულტურის ურთიერთმიმართებაზე.

ეს თეორია ცნობილია **სეპირ-უორფის თეორიის** სახელწოდებით.

ენა განსაზღვრავს ჩვენს მოქცევას (resp. აზროვნებას).

#17#

ესაა ძირითადი დებულება ამ თეორიისა.

[**აქედან:** ამერიკელი სოციოლინგვისტები ასე განსაზღვრავენ ენას: **ენა არის საზოგადოებრივი მოქცევის ფორმა**].

ბ. უორფი: სამყაროს ნიუტონისეული კონცეფცია იქნებოდა სულ სხვაგვარი იმ შემთხვევაში, ნიუტონის მშობლიური ენა ინგლისური რომ არ ყოფილიყო.

როგორც ვხედავთ, სამივე შემთხვევაში: –

ა) ჰუმბლდტთან,

ბ) ვაისგერბერთან,

გ) სეპირ-უორფთან –

ამოსავალი, საყრდენი თვალსაზრის ერთია:

აზროვნება ვლინდება ენობრივი ფორმით, ხოლო რადგანაც ენობრივი ფორმები (ენობრივი სტრუქტურები) შესაძლოა მკვეთრად განსხვავდებოდნენ ერთმანეთისაგან, განსხვავებულია სხვადასხვა ხალხთა აზროვნების ნორმები.

ენებში ვლინდება სხვადასხვა მსოფლხედვა.

ეხ ეხება არა იმდენად ლექსიკას (თუმცა ლექსიკა აქ ერთ-ერთ არსებით როლს ასრულებს), რამდენადაც თვით გრამატიკულ წყობას, სტრუქტურას.

რამდენიმე ნიმუში:

ა) ინვერსია გრძნობა-აღქმის ზმნებთან ქართველურ ენებში, მაშინ, როცა ევროპული ენები ამ დროს **ძირითადად** პირდაპირ წყობას ინარჩუნებენ:

მას	{	უყვარს	შდრ.: он	{	любит
		სძულს			ненавидит
		მიაჩნია			предполагает
		აქვს			имеет
		ჰყავს			

ბ) დაყოფა **ვინ** და **რა** ჯგუფებად მაშინ, როცა სხვა ენებში განიყოფება სულიერი და უსულო.

გ) დაყოფა **ჰყავს** და **აქვს** სემანტიკებად; შდრ.: **имеет брата || книгу.**

დ) დროების ნაირგვარი სისტემა სემანტიკურ და ინდოევროპულ ენებში – **სემიტურში** არსებითად გვაქვს ასპექტი: სრული და უსრული. (ეს ივარაუდება კონკრეტულად არაბული ენის მიმართ).

#18#

ე) **სახელობითი და ერგატივი** სუბიექტის ბრუნვად მაშინ, როცა სხვა ენებში სუბიექტი მხოლოდ სახელობითით გადმოიცემა... და სხვა მრავალი.

§ 6. ენისა და კულტურის პრობლემა დგას საფრანგეთში, ინგლისში, იაპონიაში...

სწორედ ა. მეიეს სახელს უკავშირდება რიგი მოსაზრებებისა ენისა და აზროვნების (აქედან: ენისა და კულტურის) ურთიერთობის შესახებ. ამ რიგისაა, მაგალითად, ახსნა-განმარტება გრამატიკული სესების წარმომავლობასთან დაკავშირებით:

მზე, დღე, ცეცხლი – მამრ. სქესისაა.

მთვარე, ღამე, წყალი – მდედრობითისა.

[შდრ. ქართულში: **მზე დედაა ჩემი...**].

ავსტრიაში – **ჰ. შუხარდტი**, „საგანი და სიტყვები“. ავტორი კონკრეტული ენებისა მასალაზე იძლევა საინტერესო განზოგადოებებს ენისა და აზროვნების, ენისა და კულტურის ურთიერთმიმართების თაობაზე.

§ 7. ენის სტრუქტურის კვლევის ახალი მეთოდების ძიებამ კარგა ხანია შეასუსტა (მაგრამ არ შეუწყვეტია!) ენისა და კულტურის ურთიერთმიმართების საკითხების კვლევა.

ბოლო ხანებში ეს პრობლემა საგანგებო დაინტერესების ობიექტი გახდა.

§ 8. ენისა და აზროვნების, ენისა და კულტურის საკითხი თავისებური კუთხით დაისვა **ნ. მარის** კონცეფციაში. ესაა „ახალი მოძღვრება ენის შესახებ“ და ამჯერად ჩვენთვის საინტერესო „პალეონტოლოგიური მეთოდი“.

ბევრი მნიშვნელოვანი მიგნებაა, უთუოდ საინტერესო მასალაც.

არსებითად კი პრინციპი მექანიცისტური იყო.

ლამის ყოველ ენობრივ მოვლენას ნ.მარი სოციალური ყოფის მომენტებს უკავშირებდა.

შეუძლებელია იგივეობის ნიშნის დასმა ენასა და სოციალურ ყოფას შორის.

ამ გაიგივებამ „უცნაური“ შედეგი გამოიღო ერთ პერიოდში.

პუშკინის, დოსტოევსკის, ტოლსტოის ენა ბურჟუაზიულ, ფეოდალურ-პატრიარქალურ ენად იქნა გამოცხადებული.

უნდა შეიქმნას ახალი, პროლეტარული ენაო.

#19#

რა თქმა უნდა, ამ ცდას არავითარი შედეგი არ გამოუღია.

§ 9. ვულგარიზაციის რეციდივები ახლაც გვხვდება.

აი, რას წერს, მაგალითად, **ნ. ჩემოდანოვი**:

„სტრუქტურულ-ტიპოლოგიური განსხვავებების მიუხედავად, საბჭოთა კავშირში არსებული ყველა ენა შინაარსობრივი პლანის თვალსაზრისით ქმნის მთლიანობას, რომლითაც გამოიხატება საბჭოთა ხალხის იდეოლოგიისა და ცხოვრების წესის ერთიანობა“. (новое в лингвистике, VII, 1975 გვ. 23).

რა თქმა უნდა, ასეთი „საბუთიანობით“ ჭეშმარიტი მეცნიერული დებულება ვერ ჩამოყალიბდება.

§ 10. სერიოზული ცდები – სოციოლინგვისტიკა.

ენა მრავალი თვალსაზრისით შეისწავლებოდა.

ამჟამად შეიძლება ითქვას, რომ ყველა ეს თვალსაზრისი დაიყვანება სამ ძირითად ასპექტზე;
ა) **ენა თავისთავად**, ე.ი. ენის იმანენტური ფორმოზრები და სემანტიკური სისტემებისა და სტრუქტურების შესწავლა;

ბ) **ენა როგორც მხატვრულ სახეთა შექმნის საშუალება** (*resp.* ენის შესწავლა პოეტური ლოგიკის თვალსაზრისით);

გ) ენა როგორც ერის კულტურის შემადგენელი ელემენტი.

ან: ენა როგორც ერის კულტურის (*resp.* მსოფლხედვის) მაუწყებელი.

სწორედ მესამე თვალსაზრისიდან ამოსვლით დანახული ენა არის სოციოლინგვისტიკის საგანი.

თითოეული ზემოხსენებული საკითხი კვლევის სპეციფიკური თვალსაზრისის გამომუშავებას ვარაუდობს.

§ 11. სოციოლინგვისტიკის ძირითადი პრობლემები.

სოციოლინგვისტიკისადმი (განსაკუთრებული) მეცნიერული მიდგომის დასაწყისი – XX საუკუნის 50-იანი წლები. დამოუკიდებელ დარგად ყალიბდება აშშ-ში. 60-იანი წლებიდან ინტერესი ძლიერდება ევროპაში.

სოციოლინგვისტიკის პრობლემებს მნიშვნელოვანი ადგილი ეჭირა XI საერთაშორისო ენათმეცნიერულ კონგრესზე (1972, ბოლონიაში); 1974 წელს ტორონტოში ჩატარდა მსოფლიო სოციოლინგვისტური კონგრესი.

ამჟამად არავინ დავობს იმის თაობაზე, რომ სოციოლინგვისტიკა ენათმეცნიერების ერთ-ერთი წამყვანი დარგია.

#20#

სოციოლინგვისტიკის ზოგადი პრობლემები:

ა) ენის სოციალური და პროფესიული დიფერენციაცია,

ბ) ბილინგვიზმისა (და პოლილინგვიზმის) საკითხები

გ) ენობრივი სიტუაციის ტიპოლოგია

დ) ეროვნული, სალიტერატურო და საერთაშორისო ენები

ე) ურბანიზაცია და ენა

ვ) მეცნიერულ-ტექნიკური რევოლუცია და ენა (-მეცნიერების ენა)...

§ 12. ტერმინისათვის „სოციოლინგვისტიკა“.

ენას, ასევე როგორც ნებისმიერ მოვლენას, ორგვარი რაობა მოეპოვება.

ერთია მისი შინაგანი, იმანენტური რაობა, შეპირობებული მისი ფორმოზრები და სემანტიკური სისტემებითა და სტრუქტურებით.

მეორეა ენის დანიშნულებითი, გამოყენებითი რაობა...

ენის არსებული განმარტებანი:

ა) „ენა არის ურთიერთობის (კომუნიკაციის) საშუალება“.

აქ ენა არსებითად განმარტებულია მისი (სოციალური) დანიშნულების მიხედვით.

ბ) „ენა არის აზროვნების იარაღი, საშუალება“.

აქაც ენა თავისი დანიშნულების, მოხმარების თვალსაზრისითაა განმარტებული.

გ) „ენა არის ფსიქიკური სტატუსის უშუალო გამომხატველი“.

აქ არის ცდა ენის წარმომქმელ მექანიზმში წვდომისა, მაგრამ აქ მთავარია ფსიქოლოგია და არა ენათმეცნიერება.

დ) „ენა არის ნიშანთა სისტემა“.

*) ისტორია (არისტოტელე-ლოკი-კანტი-ჰეგელი...)

*) არის თუ არა ნიშანთა სისტემა?

ლოგიკისთვის – კი!

ენათმეცნიერებისათვის – არა!

მით უფრო სოციოლინგვისტიკისათვის – არა!

მართალია, ნიშანთა სისტემიდან ამოსვლით განსაზღვრავდნენ თვით:

ა) კულტურას,

ბ) ეთნოგრაფიას,

გ) მხატვრულ ლიტერატურას (და, საერთოდ, ხელოვნებას).

#21#

კონკრეტული ცდების მაგალითები:

ლევო-სტროსი – კულტურა და ეთნოგრაფია. რიტუალი-ნიშანი გარკვეული მსოფლგაგებისა.

ვ. ივანოვი – კინოფილმები.

ნიშანთა სისტემა – კოსმოპოლიტიზმის გამოვლინება.

ერთი და იმავე აზრის გადმოცემა შესაძლებელია ქართული, რუსული, ინგლისური, ჩინური... ენებით, მორზეს ანბანით, საზღვაო სადროშო სისტემით...

უნდა განსხვავდეს დონეები.

ჯვარი – აფთიაქის მაუწყებელი – ნიშანია, მაგრამ ასეთი ნიშნები ენას ვერ შექმნიან.

ქართული ენა ნიშანია ზოგადად ცნებისათვის, მაგრამ არა ენობრივი მნიშვნელობისათვის.

თანაც: ენა ფასდება შეგნებით, როგორც ეროვნული მეობის გამოვლინება...

ტერმინისათვის:

სოციოლინგვისტიკა – სოციოლოგიური ლინგვისტიკა.

ენათმეცნიერების ამ დარგს ძირითადი მიზანი, ამოსავალი დებულებანი და კვლევის მეთოდები **სოციოლოგიასთან** პოულობენ შემხებ წერტილებს.

ლინგვისტური სოციოლოგია – ეს უკვე სოციოლოგიის დარგია.

„სოციოლინგვისტიკა“ პირველად გვხვდება ჰ. კარისთან (1952 წელს), თუმცა ცნება „სოციოლოგიური ენათმეცნიერება“ უფრო ადრეც არსებობდა (1929 წელს ეს ტერმინი გამოიყენა ე. პოლივანოვმა).

რ. იაკობსონი [იყენებდა ტერმინს] – „ენის სოციოლოგია“. (ენათმეცნიერების დარგად ამ ტერმინის გამოყენება მოუხერხებელია).

§ 13. ბილინგვიზმის პრობლემა.

ბილინგვიზმი ნიშნავს ორი ენის ერთდროულ ფლობას და გამოყენებას კომუნიკაციის მიზნით. ამასთან მათი გამოყენება ხდება სხვადასხვა საზოგადოებრივ გარემოში.

საქართველოს ისტორია ასე აეწყო, რომ ბილინგვიზმი ყოველთვის იყო ჩვენი ცხოვრების თანმდევი მოვლენა.

ქართულ-ირანული
ქართულ-ბერძნული

#22#

ქართულ-არაბული
ქართულ-თურქული
ქართულ-რუსული

ამგვარმა ურთიერთობამ **საბოლოოდ** უთუოდ გაამდიდრა ქართული ენა და იმავდროულად თვითშენარჩუნებისთვის საჭირო იმუნიტეტი გამოუმუშავა მას¹.

ბილინგვიზმის შედეგები განსაკუთრებით ნათლად და მკვეთრად (თანაც ყველაზე ადრე) ვლინდება ლექსიკაში.

ორი გზა **ბილინგვიზმის პირობებში** ლექსიკის გამდიდრებისა:

ა) **სესხება** (ბაღი, ჯაბანი, ქარხანა, ფაბრიკა...);

ბ) **კალკირება** (წარმოდგენა „представление“, თანამგზავრი „спутник“, თვითმფრინავი „самолет“ და ა.შ.).

ფორმათა გაქართულება: **ლურსმანი** (არაბ. „მუსმარ“), **რიკრიკა** (რუს. „выкройка“), **სწრაფილები** (რუს. „стропила“), **პწკალა** (ლათ. „scala“), **უთოს** || **უთუს ძვირი** (თურქ. „უთუს ბირ“ – ძალიან ძვირი), აფთიაქი (რუს. „аптека“), **ფოსტა** (რუს. „почта“) და ა.შ.

აქედან სალიტერატურო ენამ ზოგი მიიღო, ზოგიც უკუაგდო.

საგანგებო შემთხვევები:

ბილინგვიზმის ცვლა ერთსა და იმავე სიტყვას სხვადასხვა ფორმითა და მნიშვნელობით ამკვიდრებს ენაში:

ქართულ-არაბული: **კოშკი**.

ქართულ-რუსული (ფრანგულის მეშვეობით): **კიოსკი**.

ბილინგვიზმის შედეგები თანდათანობით ენის ფონემატურ და გრამატიკულ სტრუქტურებშიც აღწევს.

ამ მხრივ ნიშნადობლივია:

ლ და **ლ'** ფონემების პარალელური ხმარება ზოგიერთ ნასესხებ სიტყვაში: **პალტო** და **პალ'ტო**, **რევილუცია** და **რევილ'უცია** (რევილდუცია – რევილიუცია). რა თქმა უნდა, **ლ'** ქართულში ფონემად არ ქცეულა (შდრ. რუსული: „уголь“ და „угол“), მაგრამ ეს ფაქტი საინტერესოა გამოთქმის (წარმოთქმის) სესხების თვალსაზრისით.

შესაძლებლად მიიჩნევა ფონემების სესხებაც.

ა. შანიძე ვარაუდობს, რომ **ჯ** ფონემა არაბულიდან ისესხა ქართულმა (ასევე სპარსულიდან, თურქულიდან, სომხურიდან...): **ჯაბა-**

#23#

ნი, ჯავრი, ჯანაბა, ჯარა, ჯარი, ჯარიმა, ჯაშუშუ, ჯეირანი, ჯუბა, უჯრა, ბეჯითი, მაჯა...

სხვა შემთხვევაში **ჯ** ფონეტიკური ცვლილების შედეგია:

დიაკეული → დეკეული: მეგრ.: ჯაკელი

¹ იბ. § 27.

დიაკონია → ჯაკონია

დიომიდე → ჯომიდავა...

სხვა ენებთან ურთიერთობა საშუალებას იძლევა ენის შინაგანი პოტენციის ამოძრავებისა.

ქართულში ამის ნიმუშებიც გვაქვს.

I თურმეობითი არსებითად პერფექტია. გარდამავალი ზმნებისათვის იგი ორგანული წესით იწარმოება: **და-მ-ი-წერ-ი-ა, გა-ი-გონ-ი-ა, მ-ი-ნახ-ავ-ს**

პერფექტი ევროპულ ენებში აღწერთად იწარმოება:

I have written...

ამ პრინციპითაა იგი ნაწარმოები ძველ ბერძნულშიც.

ძველ ბერძნულთან ურთიერთობამ შესაძლებელი გახადა ქართულშიც პერფექტის ანალოგიური წარმოება:

დაწერილი მაქვს – დამიწერია

გაგონილი მაქვს – გამიგონია

ნანახი მაქვს – მინახავს

აღწერთი ფორმის ფორმულა:

ნამყო დროის ვნებით მიმღეობა + რელატ. მეშველი ზმნა

ესაა სწორედ: „წარსულში შესრულებული მოქმედების შედეგი აწმყოში“.

ამ ტიპის წარმოება სავსებით ორგანული აღმოჩნდა ქართულისათვის და ამიტომაც ფართოდ გავრცელდა ორიგინალურ ძეგლებშიც, **შეაღწია დიალექტებშიც კი.**

§ 14. რა თქმა უნდა, ბილინგვიზმს მარტოოდენ კეთილსმყოფელი შედეგები არ მოაქვს ენისათვის¹. ქართულმა ბევრი შემდგრევა განიცადა, უმართებულოდ ხდებოდა სიტყვათა სესხება, რაც იწვევდა ბარბარიზმების მომრავლებას. ამის ნიმუშებია „სტოლი“, „პოლი“, „პატალოკი“, „სუმკა“... რომელთაც მხატვრული ლიტერატურის ენაშიც კი შეაღწიეს.

სხვათა შორის, ენამ ამ შემთხვევაშიც სცადა მაქსიმალური დატვირთვა მიეცა ამ ფორმებისათვის: ერთმანეთს დაუპირისპირა

#24#

„სტოლი“ (სასადილო მაგიდა) და **„მაგიდა“** (ტაბლა), **„პივა“** (ბოთლებში ჩამოსხმული, ქარხნული წესით მომზადებული ლუდი) და **„ლუდი“** (შინ მოხარშული ლუდი).

განსაკუთრებით ნაგვიანდებოდა ენა XV-XVIII საუკუნეებში (ირანულ-თურქული გავლენა) და XIX საუკუნეში (რუსული გავლენა) [ნიმუში სიგელ-გუჯრებიდან].

XVIII საუკუნიდან ქართულ ენაში ფაქტობრივად ყალიბდება თავისებური „ზედიალექტი“ – თბილისური ქართული, შეზავებული აღმოსავლური (არაბული, სპარსული, თურქული, სომხური...) ლექსიკით, ფრაზეოლოგიით, ხშირად სინტაქსური კონსტრუქციებითაც და მორფოლოგიური ყალიბებითაც კი. ბაზისი ამ ქალაქური ქართულისა ქართულ-კახურია, მაგრამ იმავდროულად მისგან საკმაოდ განსხვავებულიცაა. ეს მეტყველება, შეიძლება ითქვას, თითქმის არ ასახულა იმ ხანის ქართულ მხატვრულ ლიტერატურაში, რადგან ქართველი მწერლები ძირითადად ინარჩუნებდნენ ძველქართულ ლიტერატურულ ტრადიციებს. ამიტომაც

¹ იხ. § 27.

თბილისური მეტყველების თავისებურებებზე გარკვეულ წარმოდგენას უწინარეს ყოვლისა იმ პერიოდის სიგელ-გუჯრები, ნასყიდობის ხელწერილები, თამასუქები და სხვა მისთანა დოკუმენტები თუ შეგვიქმნის.

თვალის ერთი გადავლებითაც ხელშესახებად წარმოჩნდება თბილისური მეტყველების ევოლუცია.

1752 წლის 2 ივლისის გასამყრელო:

...„გავიყარენით ჩვენ, უმიკანთ სტეფანას შვილებმა, ოსეფამ და გიორგამ...“ (გვ. 248).

XIX საუკუნეში ანალოგიურ დოკუმენტაციაში უკვე რუსიციზმების მოჭარბება შეინიშნება...

რა თქმა უნდა, არ შეიძლება იმის თქმა, რომ ამ პერიოდის თბილისური მეტყველება გლობალურად ამ სახისა იყო და მთლიანად ამგვარ ტენდენციას ექვემდებარებოდა.

იმავე ხანებში საკმაოდ ხშირად გვხვდება კლასიკური ქართულის ნორმების შესაბამისად დაწერილი სიგელ-გუჯრებიც, მაგრამ როგორც ჩანს, ეს დახვეწილი ქართული შედარებით მცირერიცხოვან მწიგნობართა პრივილეგიას წარმოადგენდა და თბილისის ლინგვისტურ სახეს მაინც ნარიგვარი დიალექტებისა და ჟარგონების სიუხვე განსაზღვრავდა.

ამის კვალობაზე, ენობრივი კრიზისი ყველაზე უფრო თბილისურ მეტყველებას დაეტყო, რადგან ქართული ენის კილოებს შინაგანი პოტენცია უღვევად ჰქონდა და, მართალია, სტიქიურად, მაგ-

#25#

რამ მაინც ბუნებრივი გზით ვითარდებოდნენ.

სწორედ ცოცხალი კილოების ტენდენციების შესისხლხორცება გადაარჩენდა თბილისურ ქართულს სრული გადაგვარებისაგან.

ეს პროცესი XIX საუკუნის 60-იანი წლებიდან დაიწყო თერგდალეულთა მესვეურებით.

ეს ის პერიოდია, როცა თბილისურ მეტყველებაში ინტენსიურად დაიწყო შემოსვლა ქართული ენის დიალექტებისათვის დამახასიათებელმა მოვლენებმა. თბილისურმა ქართულმა ახალი საყრდენი პოვა თავისი განივთარებისათვის და თანდათანობით დათმო ძველი გეზი, რომელიც, როგორც ეგზოტიკური ფენომენი, ძველი თბილისის უბნებსდა (კალა-უბანი, ხარფუხი, ავლაბარი) შემორჩა მხოლოდ.

რასაკვირველია, არ იქნებოდა სწორი, თბილისური ქართულის იმდროინდელი თავისებურება მარტოოდენ აშუღური პოეზიის, ამ აღმოსავლური წარმოშობის ფენომენის, მომძლავრებით აგვეხსნა. პოეტები თბილისს არც ადრე აკლდა, თანაც იყო მთელი ათწლეულები, როცა თბილისი არაქართველი მმართველების ხელში იყო, მაგრამ ამას რაიმე მკვეთრი ზეგავლენა თბილისურ ქართულზე არ მოუხდენია (ყოველ შემთხვევაში, არსებული დოკუმენტებით ეს არ ჩანს).

ქალაქური მეტყველების თავისებურებანი უშუალოდაა დაკავშირებული თბილისის ინდუსტრიალიზაციის პროცესთან ხელოსნობის, ვაჭრობის ინტენსიურ განვითარებასთან. ქალაქში თავს იყრიდა საქართველოს სხვადასხვა ენთნოგრაფიული მხარის წარმომადგენლობა, მრავლად იყო არაქართველი მოსახლეობაც. მახლობელი თუ შორეული ქვეყნებიდან მოსულ ვაჭრებსა და ხელოსნებს უხვად შემოჰქონდათ უცხოური ტერმინოლოგია. სხვაობამ გარკვეულად გრამატიკულ სტრუქტურებშიც იჩინა თავი.

სოფლურმა (გლეხურმა) მეტყველებამ, რომელიც ძირითადად თბილისი მახლობელი სოფლებიდან შემოდის, და ქალაქურმა (ხელოსნურმა) მეტყველებამ მოგვცა თავისებური სინთეზი, რომელსაც ძირს საკუთრივ ქართული წარმონაქმნი უმაგრებდა, ხოლო იერი აზიური ქალაქისათვის დამახასიათებელი ჰქონდა.

ქართული რომანტიზმის ეპოქიდან ისახება თბილისის ევროპეიზაციის ტენდენცია, რაც თავისებურ გამოძახილს პოულობს თბილისურ მეტყველებაშიც, თუმცა მასში ჯერ კიდევ ჭარბობს აღმოსავლური ყაიდის საწყისები.

ქართული დიალექტური საწყისებისაკენ თბილისური მეტყველების მობრუნება და, იმავდროულად, განუხრელი ევროპეიზაციის

#26#

ტენდენცია სათავეს XIX საუკუნის 60-იანი წლებიდან. სწორედ ამ მიმართულებამ განსაზღვრა ახალი სალიტერატურო ქართული ენის ჩამოყალიბება.

ქართული სალიტერატურო ენის ნორმების დადგენამ, სალიტერატურო ენის სკოლებში, პრესაში, დაწესებულებაშიც გავრცელებამ შეზღუდა განუკითხავი სესხების პროცესი.

§ 15. ბი- და პოლილინგვიზმი განსაკუთრებით იჩენს თავს ურბანიზაციის პერიოდში. ქალაქში სხვადასხვაენოვანი საზოგადოებრივი ჯგუფების თავმოყრა ხდება.

ამ შემთხვევაში ენათა ზემოქმედება და, გარკვეულად, წინააღმდეგობაც განსაკუთრებით მკვეთრად იჩენს თავს.

სტაბილური განვითარების პირობებში თანდათან ხდება ურთიერთშეგუება...

ი. გრიშაშვილი წერს: „არავინ უნდა შეშინდეს ქართული ენის სიჭრელით. უხსოვარ დროთაგან მიღებულ ლექსიკურ მასალას ვერ შეუძლიან დაამახინჯოს ენა, რომლის სილამაზეც ჩვენ უნდა ვეძებოთ მის საერთო აგებულებაში, მის საერთო ბუნებაში, მის საერთო სინტაქსში“ (ი. გრიშაშვილი, თხზულებანი 5 ტომად, ტ. III, 1985, გვ. 143).

პოეტი განაგრძობს: „მაგონდება ალ. სარაჯიშვილის პატარა, მოხდენილი წერილი: „წმინდა ქართული“ (ფილოლოგიური ტრაქტატი).

ვინ არ ჩივის ეხლა ქართული ენის წახდენას. წავიდა, აღარ ისმის წმინდა ქართული...“ ავტორი (ალ. სარაჯიშვილი) გადმოგვცემს ვიღაც ვაჭრის ნაამბობს:

„ერთს მანუფაქტურის მაღაზიაში შევიდა ჩვენი პრისტავი და საროჩკები იკითხა.

– რა საროჩკები გნებავთო, – ჰკითხა კუპეწმა, – პალატნიანი თუ შოლკოვი?

– მე ნუჟნად გაზრდილი არა ვარ, სიტეცზედაც სალლასნი ვარო.

ჩამოიღო პრიშჩიკმა პოლკიდან ერთი პაჩკა საროჩკა და დაუწყო პრილაგვაზედ.

პრისტავმა გადაარჩია ოთხი საროჩკა სხვადასხვა ფერისა: ლილოვი, გალუბოვი, კარიჩნოვი და სირენევი. ბუმაგაში გაახვევინა და ჩაიღო ვეშჩებით გატენილს საკვოიაჟში...“

ალ. სარაჯიშვილი განაგრძობს: „ჯავრი მომდიოდა: ნუთუ რუსთაველის ენა ისეთი ღარიბი ყოფილა, რომ ერთი უბრალო ამბის

#27#

თქმა ვერ მოგვიხერხა, თუ რუსული სიტყვები არ ჩავურთეთ? ავირე და ვაჭრის ნაამბობი გადმოვაქართულე... აი, რა გამოვიდა:

ერთს ფარჩეულობის დუქანში შევიდა ჩვენი ბოქაული და პერანგი იკითხა.

- რა პერანგი გნებავთ, – ჰკითხა ვაჭარმა – ტილოსი თუ აბრეშუმისა?
- მე აზიზად არა ვარ გაზრდილი, ჩითისას ვიყაბულეზ.

ჩამოიღო ნოქარმა ყაფაზიდან ერთი დასტა პერანგი და დაუწყო დაზგაზე.

ბოქაულმა გაარჩია ოთხი პერანგი სხვადასხვა ფერისა: სოსანი, ლაჟვარდი, მიხაკისა და იასამნის ფერისა. ქაღალდში გაახვევინა და ჩაიდო ბარგით გატენილს ხურჯინში...“

ეს ხომ წმინდა ქართულია, ვთქვი ჩემს გულში... მაგრამ ვაი შენს მტერს, მე რომ მომივიდა..“
რატომ?! რა მოხდა?!

საქმე ისაა, რომ ყველა გადმოქართულებული სიტყვა „სულ თათრული, სპარსული, არაბული, სომხური და ლათინური გამოდგა!“

მართლაც, ფარჩა, დუქანი, ბოქაული, პერანგი, ვაჭარი, ტილო, აბრეშუმი, აზიზი, ჩითი, ყაბული, ნოქარი, ყაფაზი, დასტა, სოსანი, ლაჟვარდი, მიხაკი, იასამანი, ქაღალდი, ბარგი, ხურჯინი – ყველა ეს სიტყვა სხვადასხვა ენიდან არის ნასესხები ქართულში.

„დაე, გაიხაროს ჩვენმა მტერმა, რომელსაც ჰგონია, ვითომც ენის სიწმინდე თავისებური სიტყვებია და არა თავისებური სინტაქსი“ (ალ. სარაჯიშვილი, წმინდა ქართული, „ნიშადური“, 1907, №14)¹.

§ 16. ბილინგვიზმის პირობებში ზოგი ეროვნება ნებაყოფლობით გადადის მეორე ენაზე.

ზოგჯერ „უცნაური“ ვითარება იქმნება:

საქართველოში მცხოვრები უდიელები ქართულ ენაზე გადავიდნენ,

აზერბაიჯანში მცხოვრებნი – აზერბაიჯანულზე.

უდიური ურთიერთობის ენად დარჩა „ქართველი“ და „აზერბაიჯანელი“ უდიელებისათვის.

#28#

§ 17. ბილინგვიზმის უცნაურობანი:

რუსულ–ალეუტური:

Здорово „здор’ва – тулума (Проблемы двуязычия и многоязычия, М., 1972, с 8).

მიზეზი ალეუტური ენის თავისებური ფონემატური სტრუქტურაა: აქ არაა **ზ**, **დ**, შემდეგ: ხდება ო:უ, რ:ლ, ვ:მ...

ამგვარმა ცვლილებამ არსებითად სულ სხვა სიტყვა მოგვცა.

Станция – თურქ. Асансия...

[ბერძნული ალექსანდრე – არაბ. ექსანდრ → ისკანდერ: ალ გაგებულ იქნა ართრონად].

§ 18. ბილინგვიზმის პირობები:

ა) ბილინგვიზმი შესაძლოა იყოს ძალით თავსმოხვეული.

მაგალითი: რომის იმპერიაში იყო განსაკუთრებული კანონი, რომ იმპერატორის ნაცვალთა დადგენილებანი, სასამართლოს განჩინებანი გამოქვეყნებულიყო მხოლოდ ლათინურ ენაზე. ყოველი თხოვნა სენატში მიიღებოდა მხოლოდ ლათინურად.

¹ ი. გრიშაშვილი, ძველი ტფილისის ლიტერატურული ბოჰემა, თხზულებანი 5 ტომად, ტ. III, 1985, გვ. 143-145.

მოქალაქეობის უფლებას იღებდნენ მხოლოდ ის კერძო პირები ან მთელი ოლქის მოსახლეობა, რომლებიც აცხადებდნენ თანხმობას დამორჩილებოდნენ რომის სახელმწიფოს კანონმდებლობას, რომაულ ადათ-წესებს და საკუთარ ენად აცხადებდნენ ლათინურ ენას.

ანალოგიურ ძალდატანებას მიმართავდა არაბეთის ხალიფატიც.

ამავე გზას ადგა რუსეთის იმპერიაც.

რუსეთის იმპერიაში უკიდურესად იზღუდებოდა სწავლა-განათლების მიღება მშობლიურ ენაზე. იმ შემთხვევაში, როცა იძულებული იყვნენ, გაეხსნათ სკოლები, სადაც სწავლა მშობლიურ ენაზე ხდებოდა, ყველაფერი იქითკენ იყო მიმართული, რომ ამგვარ სკოლადამთავრებულები არსებითად გაუნათლებლები დარჩენილიყვნენ. იქმნებოდა ხელოვნური ბარიერი.

აი, ამონარიდი თურქესტანის გენერალ-გუბერნატორის **კაუფმანის** წერილიდან: „ჩვენ ადგილობრივი სკოლები ამჟამად არ ქმნიან რაიმე საშიშროებას: ისინი მხოლოდ აკმაყოფილებენ ბავშვებს ადგილობრივი პრაქტიკული მოღვაწეობისათვის და არა მხოლოდ არ აძლევენ მათ რაიმე პოლიტიკურ განათლებას, არამედ ზოგადკულტურულ განვითარებასაც კი“ (Развитие национально-русского двуязычия М., 1976, с. 6).

ბ) ბილინგვიზმი შეიძლება იყოს ნებაყოფლობითიც:

#29#

a) როცა მეორე ენას ირჩევენ, როგორც საზოგადოების სხვა წევრთაგან გამოცალკევების საშუალებას. **ასეთი იყო:** გერმანული ენა დანიელ არისტოკრატისათვის, ფრანგული – რუსი არისტოკრატისათვის, რუსული – ქართველი არისტოკრატებისათვის.

b) ენა ხდება რელიგიური იარაღი:

ღვთისმსახურთათვის: ლათინური – კათოლიკური ეკლესიისათვის, გრაბარი (ძველი სომხური) – სომხური გრიგორიანული ეკლესიისათვის, არაბული – მუსულმან ღვთისმეტყველთათვის.

c) ენა – კასტობრივი განსხვავების საშუალება;

კუნძულ **იავაზე:** საზოგადოებრივად უფრო მაღალ საფეხურზე მდგომი პიროვნება დაბლა მდგომს მიმართავს **ნიოკო-ენაზე**, ის კი პასუხობს **კრომო-ენაზე**. ანალოგიური ვითარებაა ძველ ინდურ დრამებში: მამაკაცები ლაპარაკობენ სანსკრიტზე, ქალები პასუხობენ პრაკრიტებზე (ხალხურ კილოებზე).

სანსკრიტი არის ღმერთების, მეფეების, თავადების, ბრაჰმანების, სახელმწიფო მოღვაწეების, კარისკაცების... აგრეთვე, ნაწილობრივ, განსაკუთრებული რელიგიური დანიშნულების ქალების ენა.

პრაკრიტი – დაბალი კასტის მამაკაცები; ხელოსნების მეთევზეების, მეაბანოების, პოლიციელების... ენაა.

d) პოლიტიკური და მეცნიერული ურთიერთობის ენა:

ლათინური – ევროპაში... მსოფლიოში (ბიოლოგების, მედიკოსების...)

სანსკრიტი – ინდოეთში.

არაბული და სპარსული – ახლო და შუა აღმოსავლეთში...

ასეთი ურთიერთობის ენა იყოს **ფრანგული**.

ახლა სულ უფრო ვრცელდება **ინგლისური**.

§ 19. ბილინგვიზმის იძულებითი და შეფარული დანერგვა.

იძულებითი დანერგვის ნიმუშებია არაბული, ლათინური, რუსული ენების ძალდატანებითი გავრცელება აბსოლუტური მონარქიის პირობებში.

შეფარული დანერგვის შემთხვევებში ხდება ე.წ. „მეცნიერული დასაბუთება“ ამა თუ იმ ენის პრიორიტეტისა.

#30#

„საბუთები“:

ა) შეუძლებელია მეცნიერების ყველა დარგის განვითარება „ადგილობრივ ენებზე“.

ბ) შეზღუდულია მეცნიერული ინფორმაციის მიღება და გადაცემა.

.....

გამოთვლილია, რომ ერი, რომელიც ნებაყოფლობითა თუ ძალდატანებით უარს იტყვის შექმნას სამეცნიერო ლიტერატურა მშობლიურ ენაზე, ყოველწლიურად გონებრივი განვითარებით ათი წლით ჩამორჩება იმ ერებს, რომელთა ენებზეც ასეთი ლიტერატურა იქმნება.

ასე რომ, ეს საკითხი მწვავე ეროვნული საკითხია.

წინააღმდეგი უნდა ვიყოთ იმგვარი ბილინგვიზმისა, რომელსაც შეფარულად მოაქვს მეორე ენა ე.წ. „მშობლიურ ენად“.

§ 20. ორი ენის აბსოლუტურად ერთნაირად ცოდნა შეუძლებელია. ადამიანი ენის საშუალებით აზროვნებს; ე.ი. ენა არის აზროვნების ფორმა. შეუძლებელია „ერთ აზროვნებას“ ორი ფორმა ჰქონდეს.

საკითხი ძალიან რთულია და არ შეიძლება მისი პრიმიტიული თვალსაზრისით გადაწყვეტა.

§ 21. ბი- და პოლილინგვიზმის „თავიდან აცილების“ საშუალებანი საქართველოში.

ფარნაოზ მეფის ხანა:

„ქართლის ცხოვრება“:

„ფარნავაზ იყო პირველი მეფე ქართლსა შინა ქართლოსისა ნათესავთაგანი. ამან განავრცო ენა ქართული და არღარა იზრახებოდა სხუა ენა ქართლა შინა თვნიერ ქართულისა. და ამან შექმნა მწიგნობრობა ქართული“ („ქართლის ცხოვრება“, I, 1955, გვ. 26).

რასაკვირველია, ქართული ენის (ისევე, როგორც ნებისმიერი სხვა ენის) ხელოვნურად თავზე მოხვევა შეუძლებელი იქნებოდა. ამ აქტისთვის უთუოდ უნდა არსებულიყო ხელშემწყობი პირობები. ამკარაა, რომ ამ პერიოდში ქართლში (და, კერძოდ, მცხეთაში) ქართველები უმეტესობა უნდა ყოფილიყო, და თუ „არღარა იზრახებოდა სხუა ენა ქართლსა შინა თვნიერ ქართულისა“, ეს უკვე იმაზე მიგვითითებს, რომ სამეფო კარის ენა ქართული იყო უთუოდ. სამეფო კარის ენა კი არსებითად სახელმწიფო ენა იყო. აქედან – დასკვნა: ჯერ კიდევ ჩვენს წელთაღრიცხვამდე IV-III საუკუნე-

#31#

ებში ქართლის სამეფოში ქართული ენა არსებითად სახელმწიფო ენას წარმოადგენდა, ეს, რა თქმა უნდა, იმას არ ნიშნავს, რომ სხვა ენებზე ლაპარაკი მაშინვე აიკრძალა (შეუძლებელიცაა!), მაგრამ ამკარაა ქართული ენის პრიმატი ამ პერიოდშიდან.

თავისთავად ღირსსაცნობია ის ფაქტიც, რომ ჩვენი წინაპრები, ოფიციალური პირები, ისტორიკოსები ესოდენ დიდ ყურადღებას აქცევდნენ ენის ფაქტორს და არსებითი, სასიცოცხლო ღირებულების მქონედ მიიჩნევდნენ მას.

როგორც ზემოთ ითქვა, ბილინგვიზმი (და ხშირად პოლილინგვიზმიც) ჩვეულებრივი ფაქტი იყო ჩვენი ცხოვრებისა, მაგრამ იმთავითვე მიექცა ყურადღება ქართლში (მერე – საქართველოში) ქართული ენის სავსებით განსაკუთრებულ მდგომარეობას და შესაბამისი სახელმწიფოებრივი ღონისძიებანიც იქნა დასახული ამ იდეის ხორცშესახმელად.

ქართული ენის სახელმწიფო ენად დამკვირდების ტენდენციის გამოვლინებაა „გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრებაში“ დამოწმებული ადგილიც: ქართლად ის ქვეყანა იხსენიება (ითვლება), სადაც ოფიციალური ღვთისმსახურება ქართულ ენაზე ხდება („ქართლად ფრიადი ქუეყანად აღირაცხების, რომელსაცა შინა ქართულითა ენითა ჟამი შეიწირვის და **ლოცვაჲ ყოველი აღესრულების**“ (ჩვენი საუნჯე, 1960, I, გვ. 186). ესაა ოფიციალური ენობრივი პოლიტიკის გამოხატვა საისტორიო თხზულებაში.

ოდნავ შეჭირვებაც კი, რომელიც ქართულ ენას შეხვდებოდა, მაშინვე იწვევდა რეაქციას. ამის ნიმუშია X საუკუნის ჰიმნოგრაფის **იოანე-ზოსიმეს** ცნობილი ხოტბა ქართული ენისა. განსაკუთრებით კი ერთი ადგილი ამ ნაწარმოებიდან: „დამარხულ არს ენად ქართული დღედმდე მეორეს მოსვლისა მისისა საწამებელად, რაფთა ყოველსა ენასა ღმერთმან ამხილოს ამით ენითა... და ესე ენად შემკული და კურთხეული სახელითა უფლისაფთა, მდაბალი და დაწუნებული, მოელის დღესა მას მეორედ მოსვლისა უფლისასა“ ... (ჩვენი საუნჯე, I, გვ. 457–458).

ამრიგად საქართველოში საუკუნეთა მანძილზე არსებობდა მართებული ტრადიცია მშობლიური ენის დაცვისა და ბილინგვიზმის პოლიტიკისა.

მშობლიური ენის შენარჩუნების საკითხი და მასთან დაკავშირებით ბილინგვიზმის პრობლემაც განსაკუთრებით მწვავედ დაისვა XIX საუკუნეში. აქ უკვე ჩამოყალიბდა მთელი თეორიული დებულებები, თუ რა მნიშვნელობა აქვს ენას ერისათვის. ამ მხრივ სრული-

#32#

ად განსაკუთრებულია ილიას, აკაკის, იაკობ გოგებაშვილისა და მათი თანამებრძოლების ღვაწლი.

თვით რუსეთში იყვნენ მეცნიერები და პედაგოგები, რომლებიც შეგნებულად უდგებოდნენ ამ საკითხს. უპირველეს ყოვლისა ცნობილი პედაგოგი უშინსკი უნდა დავასახელოთ. მისი დებულებები ხშირად გამოუყენებია იაკობ გოგებაშვილს როგორც თეორიულ ნაწარმოებებში, ასევე პრაქტიკული მოღვაწეობის დროსაც.

(XIX საუკუნის 60-იანი წლები. NB ცალკე მაქვს!)¹.

§ 22. ენათა ურთიერთობა. საქართველოში საუკუნეთა მანძილზე მრავალ ნაირგვაროვან სახელმწიფოსთან უხდებოდა მჭიდროდ ურთიერთობა. ბუნებრივია, რომ ამან საკმაოდ მნიშვნელოვანი გავლენა მოახდინა ქართულ ენაზეც. იგულისხმება ლექსიკაც და გრამატიკული წყობაც.

¹ 60-იანელთა მოღვაწეობის შესახებ ბ. ჯორბენაძის ნააზრევი იხ. მის წიგნებში: ქართული დიალექტოლოგია I, 1989, გვ. 152-170; ბალავარი მწერლობისა, 1987, გვ. 38-64 (რედ.).

რასაკვირველია, გრამატიკული წყობა ნაკლებმშელწვევადია სხვა ენათა გავლენის თვალსაზრისით, მაგრამ გარკვეულ ზეგავლენას იგი უთუოდ ექვემდებარება.

ამ შემთხვევაში ჩვენ უნდა ამოვიდეთ ენის პოტენციიდან.

ენის ყველა შესაძლებლობა ერთდროულად არ რეალიზდება პოტენციის გამოვლენის სხვადასხვა შესაძლებლობაა. ერთ-ერთია – სხვა ენასთან კონტაქტი და „ანგარიშის გაწევა“ ამ სხვა ენის სტრუქტურისათვის.

გონივრული დამოკიდებულების შემთხვევაში სხვა ენებთან ურთიერთობას მხოლოდ სარგებლობის მოტანა შეუძლია. ამგვარი კონტაქტები ბიძგის მიმცემია ენის შინაგანი პოტენციის გამოსავლინებად – ეს ეხება როგორც ამა თუ იმ ლექსემის სემანტიკური სფეროს გაფართოებას (მაგალითად, „გახლეჩა“ ფორმა გამოყენებულ იქნა ტერმინად: „ატომის გახლეჩა“), აგრეთვე მორფოლოგიური ინვენტარის გადააზრებასა და სინტაქსური კონსტრუქციების გამრავალფეროვნებას.

სწორედ ამგვარმა კონტაქტებმა განაპირობა ქართულში ზოგი გრამატიკული ფორმის იმგვარი გადააზრებინება, რომელიც მხოლოდ დადებითად წაადგა მის გამომსახველობით უნარს.

ნიმუშები: 1. მასდარული კონსტრუქციები.

ა) დაჯდა წერად

#33#

ბ) უბრძანა შენებად → უბრძანა ააშენოს

2. მოდალური ელემენტების წარმოქმნა

სხვა ენათა ინფინიტიური კონსტრუქციების გავლენით ჩამოყალიბდა ქართულში სპეციფიკური ზმნური ფორმათშეხამება, რომლითაც გამოიხატება ვალდებულებითი კილო: უნდა გავაკეთო, საჭიროა გავაკეთო, აუცილებელია გავაკეთო. ამათგან პირველი („უნდა გავაკეთო“) მორფოლოგიზებულიცაა და „უნდა“ არსებითად მორფემის როლს ასრულებს.

უნდა გავაკეთო   **უნდა** ზმნის ორი ასპექტი („მინდა“ და საჭიროა, აუცილებელია“).

3. აღწერითი პერფექტი:

გამიკეთებია – გაკეთებული მაქვს

გამიგონია – გაგონილი მაქვს

(ამ ფორმათა სტრუქტურული ანალიზი)¹.

4. სემანტიკური გადასვლები:

ახასიათებს ის მას – ახასიათებს მას (ზნე)

„**ახასიათებს**“ მოქმედებითი გვარის ზმნაა („მასწავლებელი თავის მოწაფეს დადებითად ახასიათებს“). მაგრამ ახლებური გააზრების შედეგად მას სხვა გრამატიკული მნიშვნელობაც დაურჩა – სათანადო კონტექსტში შეუძლია თვისობაც გამოხატოს („ამ მოწაფეს კარგი ზნე ახასიათებს“). ორივე ეს კონსტრუქცია და მათი საშუალებით გამოხატული მნიშვნელობებიც სავსებით ბუნებრივია ქართულისათვის, თუმცა ამათგან პირველი უძველესია, ხოლო მეორე ენის განვითარების უფრო გვიანდელ საფეხურზე იჩენს თავს.

¹ იხ. ზემოთ, § 13 (რედ.).

5. ზმნისწინთა მნიშვნელობის ცვლა:
 მაგალითად, ახლებური შინაარსით დაიტვირთა გან- ზმნისწინი: გან-სახლება (შდრ. რუსული: **расселять**) ნიშნავს ამა თუ იმ ტერიტორიაზე ხალხის მასობრივად დასახლებას. ამის საპირისპიროდ, გა-სახლება გაძევების, გაყრის მნიშვნელობას გამოხატავს (რუსული: **выселять, ссылать**). ახალ ქართულში – განქორწინება – „развод“.

#34#

ძველ ქართულში ნიშნავდა: დაქორწინებას, გათხოვებას.
Д. Чантуришвили... сб. Русский язык в нац. Республиках союза, М., 1980, с. 84).

6. სიტყვის ფორმის შეცვლა:

არდადაგი → არდადაგები

შდრ.: каникулы...

ამასთან დაკავშირებით: ქართული ენის ლინგვისტური სახე.

ა) ძირეული ენის ელემენტები: იაკობ შვა ისააკ

I და II პირის ფორმებში უბრუნველი ნაცვალსახელებია.

მაგრამ: ეს მოჩვენებითია.

ძირეული ენებისაგან განსხვავებით: ქართულში ზმნა წარმართავს კონსტრუქციას:

შენ დამხატე მე

შენ დაგხატე მე

მიუხედავად იმისა, რომ სახელები უბრუნველია, **ზმნა განასხვავებს სემანტიკურად სუბიექტსა და ობიექტს.**

(თანაც: ზმნაში ობიექტური პირია მხოლოდ წარმოდგენილი).

– პრინციპისათვის იხ.: იბერიულ-კავკასიური ენები.

ბ) აგლუტინაცია – ძირითადი პრინციპი: თითოეულ ფორმანტს – თავისი ფუნქცია:

წიგნ – ებ – ი

↓ ↓

ფუძე მრ. რიცხ. ბრუნვის ნიშანი

შდრ.: книг– и

↓ ↓

ფუძე [მრ. რიცხ. + ბრუნვა]

ზმნა: ა–კეთ–ებ–ინ–ებ–ს

თითოეულ ფორმანტს თავთავისი სემანტიკა აქვს (ზოგან – ისტორიული)

გ) ფლექსია:

ა) წიგნ–თ–ა

ბ) წერ–ენ

(მრ. რიცხ. +S3)

გ) დრეკ–ს – დრიკ–ა

მიუთითებენ, რომ ორი ძლიერი ენობრივი ნაკადია შერწყმული ქართულში:

ა) კავკასიური

ბ) ინდოევროპული

#35#

1. კავკასიური თეორია უკავშირდება ივ. ჯავახიშვილის სახელს¹

ა) ვაჟი	ბ) ნეზვი	გ) ბავშვი
ვაცი	(ნერბვა)	ბაღანა
ვარძი ვერძი		ბახალა
		ბარტყი
		ბალღი
		ბაღვი და სხვა.

გამოყოფენ კლასკატეგორიის (ი. ჯავახიშვილის მიხედვით – სქესის) ნიშნებს: ვ-, ნ-, ბ-ა-...

2. ინდოევროპული (თ. გამყრელიძე, გ. მაჭავარიანი)².

ა) სონანტა სისტემა

ენათა დონე:	{	ძალ-ლ-ი	თაფ-ლ-ი	}	[ე.ი. ႁ ႃ	
		ჯოღ-ორ-ი	თოფ-ურ-ი			
დიალექტთა დონე:	{	ჩრდილ-ი	კლდ-ე	}	ႁ	
		ჩრდილ-ი	ႃ			კილდ-ე
		ჩრდილ	კალდ-ო			

პრინციპი იგივეა, რაც ინდოევროპულ ენებში.

prstʷlk და მისთ.

ბ) აბლაუტი:

დრ-ეკ- ე. ბენვენსტის თეორია

დერ-კ pr-ek x per-k

აგებულია ლარინგალურ თეორიაზე.

წმინდა ფონეტიკური მოვლენააო – არის ასეთი ახსნის ცდაც.

რას მიზეზი ამ ორი ნაკადის არსებობისა –

ენის შინაგანი ბუნება თუ სხვა ენის ზეგავლენა?

მცდარია თვით საკითხის ამგვარი დასმა.

ქართული ენა გამოდის კონგლომერატი და არა მთლიანი სისტემა.

#36#

არ უნდა ამოვიდეთ სხვა ენის ბინებიდან.

¹ ივ. ჯავახიშვილი, ქართული და კავკასიური ენების თავდაპირველი ბუნება და ნათესაობა, 1937.

² თ. გამყრელიძე, გ. მაჭავარიანი, სონანტა სისტემა და აბლაუტი ქართველურ ენებში, 1965.

ქართულს სჭირდება იმანენტური ახსნა.

ყველაფერი ზემოხსენებული არის ქართული ენის შინაგანი პოტენციის გამოვლენა. ამ გამოვლენაზე კი მართლაც შეეძლო ნაირგვარი გავლენა მოეხდინა სხვადასხვა ენებთან ურთიერთობას – ამოდრავდა სხვადასხვა „შრე“.

რედაქციის შენიშვნა: აქ ხელნაწერში მინდორზე არის მინაწერი. მოგვყავს ეს მინაწერი მთლიანად.

მინაწერი:

ქართული ენის მორფოლოგიური სტრუქტურისათვის

- ა) ფუძეგაორკეცება: **ლაწლაწ-ი, ჩახაჩუხ-ი**
- ბ) გახმოვანების ცვლა: **ლეწ-ს ლაწ-ან-ი**
- გ) ფომანტები: **ლაწ-ან-ი...**

{	გიზგიზ-ი	-ა-გზ-ნ-ებ-ს
	მაგმაგ-ებ-ს	-ძგ-ერ-ს
	ბუტბუტ-ებ-ს	-ე-ბუტ-ებ-ა

- I { ყავ (ჰყავ) – ყევ (მოვ-ყევ)
 ძარ – ძერ
 თარ – თერ

- II { ქარი – გაქერ
 ძალა – შესძელ
 გვამი – გვეძს
 ცხარე – დასცხერ

- III { ჭარ – ჭერ
 ცარ – ცერ
 ცავ – ცევ
 და-გავ-ა – ნა-გევ-ი

- IV { კარ – კერ (შევკარ – შევკერბით)
 მივაწვადე – მივსწვედ
 დავწან – დავპწენ
 ვალ – ველ (უ – ვ – ი – ს)
 ჟღერ-ს – ჟღარ-უნ-ი

აღდგენები:

- გან-ჰემ** გო-ხომ-ი
- გა-წყერ** გო-ჰყორ-ი
- გან-ტეფ** გო-ტუბ-ი || გო-ტიბ-ი
- გაჰ-ქერ** ქორ-უ (ჭან) – „გაცივდა, გაქარდა“

#37#

აღადგენს: ჯამ, წყარ, ტაფ, ქარ ფუძეებს.
 დაპირისპირება ფორმანტებში

§ 23. რა ენებთან ივარაუდება ისტორიულად ქართული ენის ურთიერთობა?

ა) წინა აზიის ენები.

პირველად ამ საკითხის მეცნიერული დამუშავება სცადა **ნ. მარმა.**

ნ. მარს ბევრი საინტერესო დაკვირვება აქვს ამ მხრივ.

თავდაპირველად (1908 წ.) ნ. მარი მიიჩნევდა, რომ ქართული ენა მონათესავეა სემიტურისა. მას ყველა ძირეული ქართული სიტყვა დაჰყავდა **სამთანხმოენიან** ფუძემდე (რაც ნიშნადობლივია სემიტური ენებისათვის). შემდეგ მან ეს აზრი შეიცვალა.

წინა აზიის უძველეს ენებთან ქართული ენის კავშირის შესახებ სპეციალური დაკვირვებები აქვს **ივ. ჯავახიშვილს.**

რა ტომები ემეზობლებოდნენ ქართველებს?

1. სუმერები (||შუმერები)...
2. ჰურები (შუამდინარეთში)...
3. კასიტები...
4. ხეთები...
5. ლუვიელები...
6. ხათები (ანუ პროტოხეთები)
7. მუშკები (მესხები?)

ამ ურთიერთობის კვალს ეძებენ:

- ა) საზოგადო ლექსიკაში,
- ბ) ტოპონიმებში (განსაკუთრებით!)
- გ) ანთროპონიმებში
- დ) გრამატიკულ წყობაში...

ყველაზე უფრო ყურადღებას იქცევს ქართველთა სატომო სახელები:

შდრ.: ქარ-თ

ნარ-თ ნართ(თ) ზან, შდრ.: ალაზან → ალაზან(ი)

პარ-თ

ამით თითქოს ერთიანდება საკმაოდ ვრცელი ზოლი: **ჩრდილო კავკასია – ამიერკავკასია – წინა აზია.**

მაგრამ სახელთა ერთგვარობა არ ნიშნავს მის მატარებელთა ერთ წარმოშობას.

***

ბ) ხმელთაშუა ზღვის აუზის ენები.

აქ ძირითადი ყურადღება ექცევა ქართულის მიმართებას შემდეგ ენებთან:

#39#

1. აწ გადაშენებულ ძირეულ ენებთან, რომლებიც გავრცელებული იყო მცირე აზიაში, საბერძნეთში, პირინეისა და აპენინის ნახევარკუნძულებზე.
2. ეტრუსკულ ენასთან.
3. ბასკურ ენასთან.

ეს საკითხიც თავდაპირველად ნ. მარის ყურადღების ცენტრში მოექცა.

მაგრამ სანამ ამ საკითხებზე ყურადღებას გავამახვილებთ, საჭიროა შევეხოთ პრობლემას ქართველთა პირვანდელი საცხოვრისის შესახებ.

§ 24. ცნობილია ივანე ჯავახიშვილის თეორია:

ქართველები თანამედროვე საქართველოს ტერიტორიაზე გვიან მოსულები არიან.

სხვათა შორის, ამ თეორიას თავისი წინამძღვარი აქვს ლეგენდის სახით. და ეს ლეგენდა ემყარება ენობრივ მონაცემებს.

ჯერ კიდევ ილია ჭავჭავაძეს აქვს შენიშნული:

„...განა ამისთანა სიტყვები, რომლებიც ჩვენს ენას დღევანდლამდე შერჩენია, არაფრის მთხრობელნი არიან, მაგალითებრ: „წყალობა, მოწყალე, შემოწყალე, მოწყალეა“. აქ ყველგან წყალი“ ისმის და ეს ამისთანა ცოცხალი მოწმე განა არ გვეუბნება, რომ პირვანდელი ბინა ქართველისა ისეთი მშრალი ქვეყანა ყოფილა, რომ „წყალობა“ ნატვრისა და ვედრების საგნად გახდომია“... (ი. ჭავჭავაძე, თხზ. ტ. IV, 1955, გვ. 91-92).

სხვაგან ილია უფრო მკვეთრად და კონკრეტულად გამოთქვამს თავის მოსაზრებას ქართველთა პირველი საცხოვრისის შესახებ:

„რომ კაბადოკიაში ოდესღაც მართლა ქართველები მკვიდრებულან, ამას იგი გარემოებაც ამტკიცებს, რომ დღესაც იმ ადგილებს, მდინარეებს და მთებს, საცა კაბადოკია იყო, ქართული სახელები შერჩენიათ“. და მოჰყავს ჩუბინიშვილის, კიპერტის, ვივიენ სენ-მარტენის, ტესიეს, ჰაჯი ოლმას მაგალითები, კერძოდ, თიანეთი, ჩხორუმი, თავია, თამარმე, ორგუბე, სარმურსახლი, ჭიჭაკის-მთა, ჩხატალი, გომიში, ჭალა, ქიზიყი და სხვა მრავალი (ი. ჭავჭავაძე, „ქვათა ღაღადი...“ თხზ. ტ. VIII, 1957, გვ. 177-8).

რასაკვირველია, მეცნიერულად დასაბუთებული აქ ცოტა რამ არის. ბევრი რამ დამყარებულია ოდენ ფონეტიკურ (გარეგ-

#40#

ნულ) მსგავსებაზე¹, მაგრამ თვით აზრი იმის შესახებ, რომ ქართველების თავდაპირველი საცხოვრისი თანამედროვე საქართველოს ტერიტორიის სამხრეთით მდებარეობდა, მეცნიერებისათვის საინტერესო აღმოჩნდა.

¹ ტოპონიმთა თუ პატრონიმთა მსგავსება ზოგჯერ სრულიად შემთხვევითია და ოდენ ფონეტიკურ ბგერადობას ემყარება.

ამის გაუთვალისწინებლობამ შესაძლოა კურიოზული ვარაუდებიც კი წარმოქმნას.

მაგალითად, აღმოსავლეთ საქართველოში ისტორიულად ცნობილი იყო მხარე და ციხე-ქალაქი ხუნანი. ვახუშტი ბატონიშვილი ასეთ ცნობას გვაწვდის: - „და არს საერისთო ხუნანისა: ... გარდაბანი, სომხითი, ბერდუჯის მდინარე, ტაშირი და ბამბიკი“. ხუნანი მრავლობითობის უმველესი -ნ სუფიქსით ნაწარმოები ფორმა ჩანს: ხუნა-ნ-ი (ზედმიწვენით: ხუნ-ებ-ი), შდრ.: ხუნ-ევ-ი (სოფელი ხარაგაულის რაიონში, მდ. ძირულას ხეობაში), სადაც -ევ გამოიყოფა (ა. შანიძის განმარტებით, ასევე მრავლობითობის სუფიქსი, ფონეტიკური ვარიანტი ამჟამად გავრცელებული -ებ სუფიქსისა). გურიაში (სოფ. ჩიბათში, ლანჩხუთის რაიონში) დასტურდება მიკროტოპონიმი ჭიჭახუნა (უბნის სახელწოდებაა), რომელიც ასევე შეიცავს ხუნა ფუმეს („ჭიჭა“ კი მეგრული ჭიჭე „პატარა“ ფორმის ფონეტიკური ნაირსახეობა ჩანს).

და აი, ასეთი ისტორიისა და საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში სრული ანალოგების მქონე გეოგრაფიული სახელწოდება ზოგმა მოყვარულმა ტოპონიმისტმა დაუკავშირა ჩინეთის ერთ-ერთ პროვინციას, რომელსაც ხუნან ეწოდება და საკამოდ შორსმიმავალი დასკვნაც გააკეთა ჩინელებისა და ქართველების უშუალო ისტორიული კონტაქტების შესახებ.

რა თქმა უნდა, ამგვარ ვარაუდს არც სინამდვილესთან და არც ჭეშმარიტ მეცნიერულ კვლევასთან საერთო არაფერი აქვს.

ამ აზრის მენიერული დასაბუთება სცადა ივ. ჯავახიშვილმა.

რას ემყარებიდა ივ. ჯავახიშვილი?

უპირველეს ყოვლისა, ენობრივ მონაცემს!

მან ყურადღება მიაქცია იმ ფაქტს, რომ საქართველოს ტერიტორიაზე დამოწმებული ბევრი ტოპონიმის ახსნა ჩრდილოკავკასიური ენების საშუალებით ხერხდებოდა.

ამ ფაქტზე ყურადღება გაამახვილა ს. ჯანაშიამაც (იხ. მისი: ჩერქეზული (ადიღური) ელემენტი საქართველოს ტოპონიმიკაში, შრომები, ტ. III, 1959).

რა ტოპონიმებია დასახელებული?

ფშა || ფშანი (საბა: **ფშა** – „მდინარისგან წყარო მინვე ახლო გამოდენილი“. **ფშა-ნ-ი** – მრავალი წყარო).

#41#

შდრ. შფატელა – თოვლნარევი წყალი.

ივ. ჯავახიშვილი იხსენებს ზმნას „**ფშვა**“ – სუნის (სულის) გამოღება, გამოცემა (ივ. ჯავახიშვილი, საქართველოს, კავკასიისა და მახლობელი აღმოსავლეთის ისტორიულ-ეთნოლოგიური პრობლემები, 1950, გვ. 34–36).

ძვ. ქართულში: „**შუმინვა**“ – **სუნთქვა**

იხ. აგრეთვე: **ფშვინ-ვ-ა** (დღესაც ცოცხალი სიტყვაა).

სვან.: **ლი-ფშირ-ე** – შობა, გამრავლება.

აი, აქ უთუოდ გაგვახსენდება:

სუფსა – მდინარე გურიაში (აქედან: დაბის სახელიცაა). ივარაუდება: **სურ-ფსა**, სადაც **სურ-** უკავშირდება ტოპონიმს **სურებ-ი**: -ებ მიიჩნევა მრავლობითობის ფორმანტად (ს. ჯანაშია, დასახ. ნაშრ., გვ. 118)¹.

რაღა მეორე ელემენტი – „**ფსა**“?

(**პსი||ფსი||ფსგ**) ყაბარდოულად ეწოდება „წყალს“.

ერთი და იგივე ძირი: **ფსგ** ყაბარდოულად ნიშნავს „წყალს, მდინარეს...“

ფსე – „სულს, სულიერებას, ცხოველურ ძალას“ (ივ. ჯავახიშვილი, იქვე, გვ. 35).

აი, აქ **ხდება საინტერესო დაკავშირება**.

უძველესი რწმენა – **სიცოცხლე უკავშირდება წყალს**.

ძველ მითოლოგიაში ეს კავშირი აშკარადაა წარმოჩენილი.

ძველი ჩინეთი: ძველად იყო ქაოსი.

შემდეგ ჩნდება ციური სული **ცზიუდლინი**.

თავდაპირველად იგი იყო **მდინარის სული**.

(Юань Кэ, Мифы древнего Китая, М., 1965, с35).

მას უკავშირდება მითი მდინარე **ხუანხეს** წარმოშობის შესახებ: **ხუანხეს** ეღობებოდა კლდე **ხუაშანი**. **ცზიუდლინი**მა გააპო კლდე და მდინარეს გზა მისცა.

¹ **სურ-** ელემენტი დამოწმებულია შემდეგ სახელებში: **სურ-ამ-ი** (→ ზურაბი) ლეგენდა

ხევ-სურ-ეთ-ი

შდრ.: სურ-ი

მეგრ. შურ-ი (-სული, სუნთქვა, სუნი)

ეს თქმულება ზუსტ ანალოგიას პოულობს ძველ აღთქმაში დადასტურებულ მოსეს თქმულებასთან: მან კვერთხი დაჰკრა კლდეს

#42#

და წყურვილი მოუკლა ხალხს.

შუმერი: „მთელი ქვეყნიერება მხოლოდ ზღვა იყო“.

წყალი ორბუნებოვანია: მლაშე წყალი – თიამათი – მდედრია, მტკნარი – აპსუ – მამრი (**ზ. კიკნაძე**, შუამდინარული მითოლოგია, 1979, გვ. **62-63**).

ეგვიპტე: ყველაფრის საწყისია ქაოსური მორევი.

საბერძნეთი: ჰომეროსთან კოსმიური მდინარე ოკეანოსი მიჩნეულია ღმერთებისა და, საერთოდ, ყველაფრის საწყისად.

ძველი აღთქმა: წიგნი დაბადებისა: „დასაბამად ქმნა ღმერთმან ცა და ქვეყანა იყო უხილავ და განუშზაღებელ და ბნელ ზედა უფესკრულთა. და სული ღმრთისა იქცეოდა ზედა წყალთა... და თქუა ღმერთმა: „იქმენინ სამყარო შორის წყლისა და იყავნ განმყოფელ შორის წყლისა და წყლისა. და იქმნა ეგრეთ. და განყო ღმერთმან შორის წყლისა, რომელი იყო ქუემე კერძო სამყაროსა და შორის წყლისა ზედა კერძო სამყაროსა“ (**მუხლი 1-2, 6-7**)

აქაც, როგორც ვხედავთ, ყველაფერი წყალთანაა დაკავშირებული. სიმპტომურია ეს გამოთქმაც: „და სული ღმრთისა იქცეოდა ზედა წყალთა“. აქ შეფარულადაა წარმოდგენილი **სულისა დაწყლის ერთობა – ორსახეობა ერთისა**.

შემთხვევითი არაა ამის გამო, რომ **წყალი**, როგორც საწყისი ფილოსოფიურ მოძღვრებაშიც აისახა.

ძველი ბერძენი (**მცირეაზიელი!**) ფილოსოფოსი – თალესი – საწყისად თვლიდა წყალს **ზღვას (წაბრ)**.

აი, ეს **აზრი**, ეს მითი აისახა კავკასიელი ხალხების **აზროვნებაში**, რაც **ზოგიერთ შემთხვევაში აისახა ენაშიც**. ამის ნიმუშია ყაბარდოული ფსე „სული“ და ფსე „წყალი“.

ესაა ენისა და კულტურის ურთიერთობის ერთი ნათელი ნიმუშთაგანი.

წყალთან დაკავშირებული წარმართული რიტუალები საქართველოში:

1. წმინდა ილორის დღესასწაულზე **ზღვიდან ამოდის ხარის**.
2. **ლაზარობა**.
3. **ყენობა** – მთავრდება ნეფე-დედოფლის წყალში გადაყრით.

სწორედ ამას უნდა უკავშირდებოდეს ილიას მიერ ნახსენები **წყალ-ი → წყალ-ობ-ა (სა-წყალ-ი – „ვისაც წყალი სჭირდება“, მო-წყალ-ე – „ვინც წყალს ფლობს“...)**.

#43#

გავიხსენოთ ქართული **ზღაპრების ერთი სიუჟეტი**: გველეშაპი წყალს დაჰპატრონებია. წყლისთვის მსხვერპლად ითხოვს ცოცხალ ადამიანს, ანუ: **ადამიანის სულში ცვლის წყალს**.

ყველაფერი ეს არის მითოლოგიური ტრანსფორმაცია ადრეული კოსმიური წარმოდგენებისა¹.

¹ ვ. ნოზაძის დებულებანი (წყლის კულტის შესახებ).

შემდეგ, დასავლეთ საქართველოს ტოპონიმიაში დამოწმებულია -ყვა ელემენტი: **მალთა-ყვა**. ეგ -ყვა უკავშირდება **ადილეურ -ყვას'ს** – ღელე, ხევი.

(-ყვა – „ძე“ გვარებში: **ინგორო-ყვა, თალა-კვა-ძე, ჭანუყვა-ძე, რო-ყვა** და მისთ.).

შემდეგ: არგვეთში **ბჟინევი**. იხსნება ჩერქეზულის საშუალებით: **ნიორი** (თეთრი ხახვი).

ზანა: ნართ. ზან-ი – ნართების წყალი (||მდინარე). (ალანზანი → ალანანი) **ზანა** მდინარის სახელად დამოწმებულია დასავლეთ საქართველოში.

გათვალისწინებულ იქნა -ხ-ი დაბოლოებიანი სახელები (**კოლ-ხ-ეთ--ი, დოლ-ხ-ი...**)...

ასეთი დაბოლოებით სახელები მრავლად გვხვდება მცირე აზიაში, ურარტუსა და საქართველოში. **ამიტომ**: მონათესავე ქართველური და სკვითურ-სარმატული (აფხაზურ-ადილეური და ნახურ-დაღესტნური) ტომები თავის გვიანდელ ადგილსამყოფელში შეიძლება მოხვედრილიყვნენ მხოლოდ სამხრეთიდან (ივ. ჯავახიშვილი, საქართველოს, კავკასიისა და მახლობელი აღმოსავლეთის ისტორიულ-ეთნოლოგიური პრობლემები, 1950, გვ. 250). ეს მიგრაცია უნდა დასრულებულიყო ჩვ.წ.-მდე VII საუკუნეში.

ეს იყო ქართველური ტომების პირველი დიდი მიგრაცია (პირველი – ისტორიაში დამოწმებული).

მეორე – უკვე ჩვენი წ. აღ.-ის VII საუკუნეში მოხდა. დაკავშირებულია **არაბობასთან**. ქართლის მკვიდრნი გადასახლდნენ მცირე აზიასა (ტაო-კლარჯეთი) და დასავლეთ საქართველოში. **აჭარა, გურია, იმერეთი** – ასე წარმოიქმნა. **ადრე ეს ტერიტორია ეკავა მეგრულ-ჭანურ ტომებს**, რაზეც ასევე ტოპონიმია მიგვანიშნებს.

ზანური (კოლხური, მეგრულ-ჭანური) ფენა დასავლეთ საქართველოს ტოპონიმიაში: **ჯიხაში** (-ციხის), **მუხური** (-კუთხე), **ჯუმათი** (-სამძო, თუ ღვთაების სახელი – **ჯუმაშხა**ში („ოთხშაბათი“) რომ გვაქვს.

#44#

სწორედ გეოგრაფიული სახელწოდებების ანალიზის საფუძველზე უტყუარად არის დამტკიცებული, რომ დასავლეთ საქართველოში ამჟამინდელი იმერეთის, ლეჩხუმის, რაჭის, გურიის, აჭარის ფარგლებში საკმაოდ ვრცელ მონაკვეთებზე მეგრულ-ჭანები, ხოლო რაჭისა და ლეჩხუმის ტერიტორიის ერთ ნაწილზე სვანები სახლობდნენ. ამაზე მიანიშნებენ ისეთი სახელოწოდებები, როგორიცაა **ოჩხამური, ჯუმათი, ჯიხაში, მუხური, აგრეთვე: ლაილაში, ლასურიაში, წუდიალაში, ლახარჩვალი, უცხანდერი და სხვანი**.

ივ. ჯავახიშვილის თვალსაზრისს დაუპირისპირდა ს. ჯანაშიას მოსაზრება: ქართველების თავდაპირველ საცხოვრისს საქართველოს თანამედროვე ტერიტორია წარმოადგენდა. ს. ჯანაშიამ უარყო თვალსაზრისი ქართველების მიგრაციის შესახებ. ამ ვარაუდის მიხედვით, დაახლოებით **6.000 წლის წინათ** წინა აზიისა და სამხრეთ ევროპის უზარმაზარ ტერიტორიაზე (კავკასიაში, მცირე აზიაში, ბალკანეთის, აპენინისა და პირენეის ნახევარკუნძულებზე) ერთი მოდგმის ხალხები ცხოვრობდნენ. მათი საცხოვრისი თანდათან იზღუდებოდა. ძველი წელთაღრიცხვის I ათასწლეულის დასაწყისი საუკუნეებისათვის საქართველოს ტერიტორიაზე ჩამოყალიბდა კულტურის ორი წრე – აღმოსავლური და დასავლური. მას შემდეგ, რაც ძვ.წ.აღ-ის VI საუკუნისათვის განადგურდა ურარტუს სახელმწიფო, სახელმწიფოებრივმა ცენტრებმა ჩრდილოეთისაკენ გადმოინაცვლეს. აქ ჩამოყალიბდა ქართული სახელმწიფოები: **კოლხეთი და იბერია**.

ამან დასვა საკითხი უძველესი ხალხების პირინის იბერების, ეტრუსკების, პელაზგების, შუმერების, ხეთების, სუბარების (ხურიტების), მუშქების, თაბალების, ქართველების, სხვა კავკასიელი ხალხების გენეტური ურთიერთდამოკიდებულების შესახებ. ე.ი. საქართველო დაუკავშირდა: **ჩრდილოეთით** – კავკასიელ ტომებს, **სამხრეთით** – წინააზიურ ტომებს, **დასავლეთით** – ხმელთაშუა ზღვის აუზის უძველეს ხალხებს.

ს. ჯანაშიას კონცეფციის საფუძველი გახდა „XIX ს. დასავლურ სამეცნიერო ლიტერატურაში პოპულარული იდეა ქართველთა მონათესაობის შესახებ ძველი აღმოსავლეთის მთელ რიგ ხალხებთან“ (საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, I, 1970, გვ. 327).

***

ამჟამად, ზოგიერთი მეცნიერის მიხედვით, პრობლემატურადაა მიჩნეული არა მხოლოდ გენეტიკური კავშირი ქართველებისა წინა

#45#

აზიის ძველ ხალხებთან, არამედ მთის კავკასიელ ხალხებთანაც კი.

ზოგი მკვლევარის თვალსაზრისით კი, პირიქით, გენეტიკური კავშირი უფრო ვრცელ რეგიონსაც მოიცავს.

***

ამჯერად ჩვენ ეს კავშირი ენისა და კულტურის ურთიერთმიმართების თვალსაზრისით გვანტერესებს.

ა) რომელ კულტურებს განეკუთვნებოდა ქართველი ხალხი ისტორიის ხანგრძლივი პერიოდის მანძილზე.

ბ) რა აისახა ამ თვალსაზრისით ქართულ ენაში?

რასაკვირველია, ცალკეული სიტყვების სესხება ვერ გარკვევს რომელიმე კულტურისადმი მიკუთვნების საკითხს.

უძველესი რწმენა, ასახული თვით ენობრივ მსოფლხედვაში – აი, რა გვანტერესებს ჩვენ ამჯერად.

იმ რიგისა, ყაბარდოულმა რომ დაამოწმა: ფსე და ფსგ (წყალი და სული).

§ 25. რა არის საჭირო ამისთვის?

უპირველეს ყოვლისა, საჭიროა უძველესი, საერთო-ქართველური მონაცემის გამოკვლევა **ლექსიკისა და გრამატიკის** დონეზე. ამიტომაც **ენისა და კულტურის** ურთიერთმიმართების კვლევა უშუალოდ ემყარება ენის, როგორც იმანენტური მონაცემის, კვლევის შედეგებს.

ამ თვალსაზრისით ბევრი ფასეული რამ მოგვეპოვება ქართულის შესახებ არსებული საენათმეცნიერო ლიტერატურაში.

მეტ-ნაკლებად წარმოჩენილია უძველესი ქართველური გრამატიკული სისტემა, დადგენილია უძველესი ლექსიკა (**ანწლ-ი, ვაშლ-ი, მარწყვ-ი... არჩვ-ი, დათვ-ი, კვერნა, თხა...**).

ნებისმიერი ამჟამად არსებული ენა ხანგრძლივი ისტორიის მქონეა. ამ ხანგრძლივი პერიოდის მანძილზე იგი გამოიყენებოდა სხვადასხვა საზოგადოებრივი ფორმაციის პირობებში.

ყოველი საზოგადოებრივი ფორმაციის უშუალო ზეგავლენას ახდენს ცნობიერებაზე. იგულისხმება: ყოველი საზოგადოებრივი ფორმაცია განსაზღვრავს აზროვნების ტიპს, ყაიდას. აი, სწორედ ეს აისახება შესაბამისად ენაში. ამდენად, ენისა და საზოგადოებრივი ფორმაციის ურთიერთობა გაშუალებულია ცნობიერებით: ენაში მხოლოდ ის მოვლენები აისახება, რომლებიც ცნობიერების გზით შეაღწევენ მასში, ანუ: რომლებიც გაცნობიერებული არიან. გაცნო-

#46

ბიერება კი ყოველთვის გარკვეულ შეფასებას გულისხმობს. ამიტომ არც შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ესა თუ ის საზოგადოებრივი მოვლენა უშუალო დანაშრევის სახით იქნება წარმოდგენილი ენაში, მისი ენობრივი გამოხატვა ყოველთვის გარკვეული გააზრების შედეგია. ეს კი ნიშნავს, რომ არსებობს „ენობრივი რეალიზმი“, როგორც ამა თუ იმ ისტორიული ფორმაციის შესაბამისი საზოგადოებრივი ცნობიერების გამოხატულება. ამიტომაც, როცა ვლაპარაკობთ ამა თუ იმ ეპოქისათვის ნიშანდობლივი რეალიების ენობრივ გამოხატულებაზე, უპირველეს ყოვლისა სწორედ ამ ეპოქისათვის დამახასიათებელი საზოგადოებრივი ცნობიერების ენობრივი ხორცშესხმა იგულისხმება. საზოგადოებრივი ცნობიერება კი არსებითად სხვა არა არის რა, თუ არა ამა თუ იმ საზოგადოების გაცნობიერებული სულიერი სამყარო.

აქვე შევნიშნავთ: ზემოთქმული ისე არ უნდა გავიგოთ, თითქოს ენაში ყველაფერი მხოლოდ ამა თუ იმ საზოგადოებრივი ფორმაციისათვის დამახასიათებელი რეალიებით იყოს შეპირობებული. პირიქით, ეს მხოლოდ დანაშრევია იმაზე, რაც ენის არსს შეადგენს და რაც შეიძლება განისაზღვროს, როგორც მითოსური აზროვნების გამოვლინება. რა თქმა უნდა, „მითოსური აზროვნება“ აქ ძალიან ფართო გაგებით იგულისხმება. არსებითად ესაა გარესამყაროს კონკრეტულ მოვლენათა აღქმა სიმბოლური განზოგადებების სახით და მათი გარდაქმნა შესაბამის გამოხატულებებად.

„თუკი მითოსი თავის საზრისს ურიცხვი წარმოდგენებისა და სიმბოლოების მიღმა მალავს, ფილოსოფიის ამოცანა მისი გამჟღავნებაა“, – აღნიშნავდა ერნსტ კასირერი.

იგივე ითქმის იმ მეცნიერებათა შესახებაც, რომელთაც ენის შესწავლა დაუსახავთ მიზნად და უწინარეს ყოვლისა, რა თქმა უნდა, ენათმეცნიერების შესახებ.

ამი კვალბაზე, ნებისმიერ ენაში პირობითად შეიძლება გამოიყოს ორი ფენა: მითოსური და ისტორიული. პირველი ასახავს სიმბოლოებად გარდაქმნილ გარესამყაროს, მეორე ამა თუ იმ საზოგადოებრივ ფორმაციისათვის დამახასიათებელ რეალიებს აქცევს ენობრივ სინამდვილედ.

ეს ორი ფენა არ უნდა წარმოვიდგინოთ როგორც ერთმანეთისაგან სრულიად დამოუკიდებელი, სავსებით თავისათავადი მონაცემები. პირიქით, მათი მჭიდრო ურთიერთკავშირი, მეტიც – ურთიერთშეპირობებულობა – აშკარაა ენის ფუნქციონირების ყველა ეტაპზე და დონეზე.

#47#

შევნიშნავთ, რომ ენის ფუნქციონირების ეტაპი საზოგადოებრივი განვითარების ამა თუ იმ საფეხურს გულისხმობს, დონე – კონკრეტულ ისტორიულ პერიოდში არსებული სხვადასხვა საზოგადოებრივი ფენისათვის ნიშანდობლივ მსოფლხედვას – დაწყებულს ფილოსოფიური აბსტრაქციებით და დამთავრებულს ყოველდღიური ყოფითი რეალობით.

ეს კი უფლებას გვაძლევს განვსაზღვროთ მითოსური აზროვნება, როგორც იდეოლოგიური ბაზისის ისტორიული მოვლენების აღსაქმელად და გასაცნობიერებლად.

ყველაფერი ეს გამოიხატება ერთ და მხოლოდ ერთ. ამიტომაც ამ თვალსაზრისით ენა უნდა განისაზღვროს როგორც საზოგადოებრივი ცნობიერების ფორმა.

ამ ზოგადი მსჯელობის შემდეგ ისღა დაგვრჩენია, რომ შევეცადოთ კონკრეტული ნიმუშების საფუძველზე ავხსნათ ამა თუ იმ ისტორიული რეალიის ენობრივი წარმოსახვის მიზეზი და საფუძველი.

ცხოველთა სამყაროს სხვა წარმომადგენელთაგან განსხვავებით, ადამიანი არ არის დამოკიდებული მხოლოდდამხოლოდ მატერიალურ გარესამყაროზე, რასაც უფრო ხშირად ბუნებას უწოდებენ. ერნსტ კასირერი სწორედ ასე აყალიბებს ამ აზრს: „ადამიანი აღარ ცხოვრობს მხოლოდ ბუნებრივ სამყაროში“. იმანუილ კანტი აღნიშნავდა: „ძველი ხალხები უფრო ახლოს იყვნენ ბუნებასთან; ჩვენ ბუნებისაგან გვაშორებს ბევრი წვრილმანი, ყოველგვარი ზედმეტობანი და მონური ზადიანობა“. ამიტომაც იგი მეტ მშვენიერსა და ამაღლებულს ხედავდა უძველეს ხელოვნებაში, ზნე-ჩვეულებებსა და სახელმწიფოებრივ წყობაში.

მართალია, ძველი ადამიანი უფრო მეტად იყო ბუნების შვილი, ანუ: უფრო მეტად იყო დამოკიდებული უშუალოდ ბუნებაზე და ამიტომაც მისი აზროვნებისა და ცხოვრების ყაიდას უფრო მეტად განსაზღვრავდა ბუნებითი მოვლენები, მაგრამ კაცობრიობის სულიერი ამაღლება იმით გამოიხატა, რომ ადამიანის არსობის განმსაზღვრელი სულ უფრო მეტად ხდებოდა კულტურის მონაპოვარი, ანუ, ის, რაც თვით ადამიანის აზრისა და შემოქმედების ნაყოფი იყო: ენა, რწმენა და მატერიალური ფასეულობანი. ენა – როგორც ნააზრევის უზენაესი გამოხატველი, რწმენა – როგორც სამყაროს გაცნობიერებისა და სულიერი აღზევების საფუძველი, მატერიალური ფასეულობანი – როგორც შედეგი ადამიანის შემოქმედებითი მოღვაწეობისა, როგორც სულიერ მისწრაფებათა ხორცშესხმა.

#48#

ი.კანტი ამტკიცებდა: „ამა თუ იმ ხალხის სულიერი სამყარო ყველაზე უკეთ ამოიცნობა იმით, თუ რა არის მათში ზნეობრივი“. სულიერი სიძლიერის ნიშანი სიკეთეა („ძლიერი ადამიანი კეთილია“). აი, აქედან ამოსვლით უნდა განისაზღვროს არა მხოლოდ ხალხის, არამედ ყოველი ადამიანის ნააზრევიც და ნამოქმედარიც. ეს კი ყველაზე უკეთ ხერხდება იმ ისტორიული გზისთვის თვალის გადევნებით, რომელიც ამა თუ იმ ერს გაუვლია.

განსაზღვრავდა რა იბერიულ-კავკასიურ ენათა შესწავლის მიზანს, არნ. ჩიქობავა შენიშნავდა: „იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერების მიზნად ისახავს შეისწავლოს იბერიულ-კავკასიური (პალეოკავკასიური) ენები სათანადო ხალხთა კულტურისა და კულტურის ისტორიასთან კავშირში და იმ ენობრივ აზროვნებასა და აზროვნების ისტორიასთან კავშირში, რომელსაც ხორცი შეუსხამს ამ ენებში. შეისწავლო ენა, მისი აწმყო და წარსული კულტურასა და მის ისტორიასთან კავშირში, აზროვნების კატეგორიებსა და მათ განვითარებასთან კავშირში – ენ ნიშნავს, შეისწავლო ყველაზე არსებითი, ყველაზე ფასეული, რაც გვაქვს ენაში, როგორც საზოგადოებრივ მოვლენაში“.

პრობლემა, როგორც ვხედავთ, არსებითი ღირებულებისაა და მრავალი ასპექტის მომცველი.

ამ ფრიად მნიშვნელოვანი პრობლემის ზოგადი სურათისა და იმავდროულად პერსპექტივის საჩვენებლად ქვემოთ მხოლოდ რამდენიმე მომენტს შევხებით.

ისტორიული მოვლენების ახსნის ცდა ენაში დანაშრევი მონაცემების საშუალებით, უწინარეს ყოვლისა, დაკავშირებული აღმოჩნდა ამა თუ იმ ხალხის წამოშობისა და მისი თავდაპირველი საცხოვრისის გარკვევასთან.

ამგვარი ცდანი ქართულ პუბლიცისტურ თუ სამეცნიერო ლიტერატურაშიც მრავლად მოგვეპოვება...

მეორე პრობლემა, რომელსაც ენობირვი მონაცემების საფუძველზე ისტორიულ მოვლენათა კვლევა მოიცავს, გულისხმობს იმ გარემო-პირობების შეძლებისდაგვარად დადგენას, რომელშიც სხადასხვა პერიოდში ცხოვრება უხდებოდა ამა თუ იმ ენაზე მოლაპარაკე ხალხებს.

ჩვეულებრივ, ამ მიზნით იკვლევენ გეოგრაფიული გარემოს, ფლორის, ფაუნის, შინამრეწველობის, სამეურნეო საქმიანობის ამსახველ ლექსიკას. ამ მხრივ საკმაოდ მდიდარ მასალას გვაწვდის ქართული ენა (და, საერთოდ, ქართველური ენები).

#49#

ქართული ენის უძველეს ლექსიკურ ფონდს განეკუთვნება ცხოველთა სახელები: **ხარი, ღორი, ფური, თხა, ცხვარი, ქათამი, ძაღლი...** ასევე: **მგელი, დათვი, მელა, კვერნა, არჩვი, შველი, მერცხალი...** ყველა ამ ფორმას ზუსტი შესატყვისები აქვს სხვა ქართველურ ენებში (მეგრულ-ჭანურსა და სვანურში). ეს ნიშნავს, რომ ცხოველთა სამყაროს ეს წამომადგენლები იმთავითვე იყვნენ ცნობილი საქართველოში. ქართულ ნიადაგზე წარმოქმნილი აგრეთვე სახელწოდებები: **ბელურა (შდრ.: ბელელი), ჭივჭივი, ჭინჭრაქა, გუგული... ორაგული, წვერა...**

სხვა ენებიდანაა ნასესხები: **ლომი, ვეფხვი → ვეფხვი, ფოცხვერი, არწივი, ბულბული, ყანჩა და სხვ.**

ცხოველთა სახელწოდებებისგან განსხვავებით, სადაც მრავლად ვხვდებით ნასესხობებს, მცენარეთა სახელწოდებების აბსოლუტური უმრავლესობა ქართული წარმოშობისაა: **მსხალი, ვაშლი, ანწლი, მარწყვი, თხილი, წიფელი, ტყემალი, წაბლი, ცაცხვი, წყავი** და მრავალი სხვა. ივარაუდება, რომ ამ შემთხვევაში მცენარეთა ენდემურ ჯიშებთან გვაქვს საქმე. რა თქმა უნდა, ნასესხობანი აქაც დაჩნდება: **მუხა, აზინდა, აკაცია, ბალბა, უნაბი** და სხვანი. აქ არ იგულისხმება ის მცენარეები, რომლებიც შემდეგ არის შემოსული საქართველოში თავის სახელწოდებიანად: **ლიმონი, ეკალიპტი, სოია** და მისთ. ზოგჯერ უცხო სახელები ჰქვიათ აშკარად უძველესი პერიოდიდან ჩვენთან გავრცელებულ მცენარეებსაც. და აი, აქ ერთი რამ არის საგულისხმო: განსხვავებით ცხოველთა სახელწოდებებისაგან, რომელთაც შედარებით იშვიათად მოეპოვებათ დიალექტური ნაირსახეობანი (**ლოქო და ღლავი, კოდალა და ხეკაკუნა** და მისთ.), მცენარეთა სახელები უმეტეს შემთხვევაში რამდენიმე დიალექტური ვარიანტით არის წარმოდგენილი. ეს ეხება საქართველოში გვიან შემოსულ მცენარეებსაც. მაგალითად, სოიას იმერეთში **ძაძას** ან **უხარშავას** ეძახიან, რაჭაში – **ძაძა-ლობიოს** და ა.შ. **ბალბა ქართლურად ჩიტიპურაა**, მესხურ-ჯავახურად **კორკოტინა**, გურულ-იმერულად **მოლოქი** ან **მოლოქა...** აკაციას **ეკლის ხეს** ან **ლობიოეკალას** უწოდებენ და ა.შ.

სამეურნეო დანიშნულების მქონე საგანთა უძველესი ქართველური სახელწოდებებია: **ბელელი, ბაგა, ბადე, საბძელი, ბოსელი, კვერი, ქვევრი/ჭური, კეცი, შეშა, ნახშირი** და სხვ.

ქართველურ ენებში დაჩნდება სამეურნეო საქმიანობის აღმნიშვნელი უძველესი ზმნები: **ხნავს, თოხნის, თესავს, რგავს, აზგნებს** (ცეცხლს), **აგბობს** (ძველი ქართული ფორმაა, „ხარშავს“), **მკის,**

#50#

რთავს (მაფს) (← სთავს), **თხრის**, **აგებს** (სახლს), **ფქვავს**, **რეცხავს**, **თიბს/თიბავს**, **ღებს/ღებავს**, **ქსოვს** (შდრ.: ქსელი), **ამაყოფს**, **ჭედს/ჭედავს** და სხვ.

ეს ძალზე მცირე, თვალის ერთი გადავლებით დაძებნილი ლექსიკაც გარკვეულ შთაბეჭდილებას შეგვიქმნის იმ გარემო-პირობებზე, რომელშიც ცხოვრება უხდებოდა საქართველოს უძველეს მკვიდრს, ზოგადად მაინც წარმოგვიჩენს იმ საქმიანობას, რომელსაც იგი ეწეოდა...

ამით კი შესაძლებლობა გვეძლევა ძირითად კონტურებში მაინც (თუ სრულად ვერა) წარმოვსახოთ კულტურის ის დონე, ჩვენს უშორეს წინაპარს რომ ჰქონდა.

განსაკუთრებულ ღირებულებას იძენს ამ თვალსაზრისით ზოგი სიტყვის ეტიმოლოგია. საქმე ისაა, რომ სიტყვის მნიშვნელობის ცვლა ჩვეულებრივი მოვლენაა ენაში. ამის კვალობაზე, დღეს შეიძლება სულ სხვა მნიშვნელობით ვიყენებდეთ იმ სიტყვას, რომელიც ოდესღაც მეტ-ნაკლებად განსხვავებულ ცნებას გამოხატავდა.

ერთ-ერთი ასეთი წიტყვაა **წერა**. წერ-ფუძე დაჩნდება სიტყვებში **მწერი**, **წერაქვი**, რაც იმაზე მიგვანიშნებს, რომ ამ ფუძის უძველესი ლექსიკური მნიშვნელობა არ უნდა ემთხვეოდეს ახლანდელს. და, მართლაც, როგორც ეს დამაჯერებლად იქნა გარკვეული, **წერ**- ისტორიულად „კვეთას“, ჩხვლეტას, ჭრას“ აღნიშნავდა. ამის კვალობაზე, მ-ჩხვლეტ-ი, ანუ: მ-წერ-ი არის ის, ვინც ჩხვლეტს, **წერაქვ-ი** ისაა, რაც კვეთს, ჭრის... თვით ზმნური ფუძე **წერ**- აღნიშნავდა რამეზე ამოკვეთას, ამოჭრას, საიდანაც განვითარდა ახლანდელი მნიშვნელობა: „ასო-ნიშნებით გადმოსცემს რაიმე აზრს, შინაარსს; ქმნის, თხზავს წერილობით (ლექსს, მოთხრობას)“.

„წამი“ ამჟამად დროის უმცირეს ერთეულს აღნიშნავს, მაგრამ ისტორიულად იგი გამოხატავდა მნიშვნელობას „ძალიან მცირე, წვრილი რამ“, რაც ნაწილობრივ დღესაც დაჩნდება ფორმებში **წამწამ-ი** (ფუძეგაორკვევებით მიღებული სიტყვაა), **ლერ-წამ-ი** (← **ლელ-წამ-ი**, შდრ.: **ლელ-იან-ი**). ზემოხსენებული სიტყვის სემანტიკური ცვლა იმით არის საინტერესო, რომ აზროვნების უძველეს ტიპს წარმოგვიჩენს, როცა დროის მონაკვეთების აღქმა სივრცის აღმნიშვნელი ცნებებით ხდებოდა. ჩვენ დღესაც ვიყენებთ ამგვარ გამოთქმებს: **ორი საათის წინ**, **სამი საათის შემდეგ** (შდრ.: **ორი კაცის წინ**, **სამი სახლის შემდეგ**), **ორი წლის მანძილზე** (შდრ.: **მანძილი ორ ხეს შორის**) და მისთ.

#51#

„ყანა“ ნიშნავდა „მიწას, ადგილს“, შემდეგ მიიღო მნიშვნელობა: „სახნავ-სათესი მიწა, ადგილი“ აქედან კი: „მარცვლეულის ნათესი“ ძველი მნიშვნელობით იგი დაცულია სიტყვაში: „**ქვეყანა**“, რომელიც ზედმიწევნით „ქვემო მიწას, ადგილს“ ნიშნავს. აქედან კი, თავის მხრივ, განვითარდა მნიშვნელობა „მხარე → სახელმწიფო“ (შდრ. **ქვე-სკნელ-ი**, **ზე-სკნელ-ი**). შემდეგ კი, ზოგიერთ დიალექტში, მიიღო მნიშვნელობა „ბევრი, მრავალი“. მაგალითად, გურული რომ იტყვის, „ქვეყნის ხალხი იყო“, გულისხმობს „ბევრ, მრავალ ხალხს“.

ძელი და ახალი მნიშვნელობით სხვა სიტყვებიც თანაარსებობს ქართულში. ასეთია „**ცხედარ-ი**“, რომელიც ძველ ქართულში ნიშნავდა: „ტახტი, ლოგინი, საკაცე“. ამ მნიშვნელობითაა იგი დამოწმებული ძველ წერილობით ძეგლებში, მათ შორის სახარებაშიც:

„აღიღე ცხედარი შენი და წარვედ“, ან: „რომელ იდვა ცხედარსა ზედა“ და სხვანი. შემდგომ ამ სიტყვამ მნიშვნელობა იცვალა და ამჟამად აღნიშნავს: „მკვდარი ადამიანის სხეული, გვამი“ („ცხედარის გაპატიოსნება“). სხვათა შორის, „ცხედარი“ და „გვამი“ ამჟამად სინონიმებია, ძველად „გვამსაც“ სხვა მნიშვნელობა ჰქონდა: „ხორცი, სხეული, ტანი, სული“ („დაიბანოს წყლითა ყოველი გუამი მისი || სხეული || ტანი მისი“). ორივე ამ სიტყვის ასეთი სემანტიკური ცვლა ტაბუირების შედეგია. იმავდროულად ძველი მნიშვნელობით **ცხედარ-ი** შემორჩა შედგენილ სიტყვას „**თანამეცხედრე**“, სიტყვასიტყვით: „თანამელოგინე“, ანუ: „ის ვინც ლოგინში გიწევს“, იგივეა, რაც: „ცოლი“; შდრ.: „იგია თანამგზავრი ჩემის ცხოვრების, თანამეცხედრე“ (ვ. ბარნოვი).

ცნობილია, რომ ქართველთა ისტორიის, უძველესი ყოფის გამოაკვლევად ქართული ენის ფაქტებს ხშირად იყენებდა ილია ჭავჭავაძე.

მაგალითად, „მიცვალება“, „მიცვალებული“, „გარდაცვალება“ სიტყვებს ილია იმ თვალსაზრისით დაუინტერესებია, რომ მათში დაჩნდება, „თუ როგორ სწამებია ქართველს ის დიდი მოქმედება ბუნებისა, რომელსაც სიკვდილი ჰქვია“¹, კერძოდ, ქართველის რწმენით, სიკვდილი ნიშნავს „არა სრულიად გაარარაებას, არამედ სხვა სახედ გადასვლას“.

სიტყვები „გათხოვება“, „მითხოვება“, ილიას დასკვნით, იმაზე მიგვანიშნებს, რომ „უწინდელი ქართველის ცოლის შერთვაში „თხოვებას“ რაღაც ადგილი სჭერია. განა ეს სიტყვა არ ასურათებს პირველყოფილ ქართველს ცოლქმრობის შესახებ“. რა თქმა უნდა, ამგვარი გააზრება ქორწინებისა, მხოლოდ ქართულში არ იჩენს თავს. მაგალითად, გამოთქმა „ხელი სთოვა“, მრავალ ენაში არის დადას-

#52#

ტურებული, მაგრამ თავისთავად უთუოდ საყურადღებო ფაქტია ქართულშიც მისი არსებობა, რაც უთუოდ მიგვანიშნებს ადამიანის ცხოვრებაში ამ მნიშვნელოვანი რიტუალის თავისებურ გააზრებაზე.

ქრესტომათიულ ჭემმარიტებად არის აღიარებული ილიასეული ანალიზი „დედა“ სიტყვისა, რომელიც შემადგენელ ელემენტებად დაჩნდება ფორმებში **დედამიწა, დედაბოძი, დედაკაცი, დედაენა, დედაქალაქი, გუთნისდედა...**

განსაკუთრებით ხელშესახებად ისტორიულად და ყოფითი რეალიები დაჩნდება ხატოვან გამოთქმებში¹.

მაგრამ იმ დისციპლინისათვის, რომელსაც ეწოდება „ენა და კულტურა, ეს ყველაფერი იქნება მხოლოდ მასალა.

საჭიროა დამუშავდეს ამ მასალის კვლევის სპეციფიკური კრიტერიუმები და პრინციპები.

§ 26. ამ თვალსაზრისით ფრიად ფასეული მონაცემებია წარმოდგენილი ივ. ჯავახიშვილის ნაშრომებში. ივ. ჯავახიშვილმა შეძლო (და ფრიად წარმატებითაც!) ერის ისტორიას და კულტურასთან დაეკავშირებინა ამავე ერის დედაენის მასალა.

ერთი ნიმუში (ფსე||-ფსႤ) ზემოთ უკვე იყო დასახელებული.

¹ იხ. ქვემოთ, § 36, გვ. 82-85 (რედ.).

სხვა ნიმუშები მრავლადაა „ქართული ერის ისტორიაში“. განსაკუთრებით მაშინ, როცა ქართველთა წარმართული პანთეონია განხილული.

§ 27. რა შედეგს იძლევა ენათა კონტაქტები?

ენათა კონტაქტებმა შეიძლება მოგვცეს დადებითი შედეგიც და უარყოფითიც². უარყოფითი იმიტომ, რომ არ არის გამორიცხული ენის დანაგვიანება უსარგებლო ბარბარიზმებით. არც ხელოვნური, არასაჭირო კალკების შექმნაა გამორიცხული. მაგრამ დროთა განმავლობაში ენა ასრულებს თვითგანწმენდის მისიას. სხვათა შორის, არსებითი მნიშვნელობა ენიჭება ამ თვალსაზრისით პოლიტიკურ სიტუაციასაც: თუ ეროვნული სულისკვეთება სათანადოა და წამოჩენილი, მაშინ ენისადმი გონივრული დამოკიდებულებაც საცნაურია. ამის არა ერთი და ორი ფაქტია დამოწმებული ძველი ქართული ენის ძეგლებში.

დადებით შედეგში იგულისხმება: ა) **ენობრივი ფონდის გამდიდრება მართებული სესხებით;** და ბ) **ენის შინაგანი პოტენციის ამოძრავება.**

#53#

ამა თუ იმ ენიდან სიტყვათა სესხებისადმი მიდრეკილებით ვლინდება ერის სულიერი განწყობა.

ცნობილი ფაქტია, რომ სესხების თვალსაზრისით ერი სწორედ იმ ხალხის ენას ერიდება ინტუიციურად, ვისგანაც განიცდის ძალდატანებას.

ამ თვალსაზრისით საინტერესო ფაქტებს იძლევა ჩვენი ისტორია და სინამდვილე.

მუსულმანიზმის ძალმომრეობის ეპოქაში (VIII-XI საუკუნეები) ქართულ ენაში არსებითად არ არის დამოწმებული მასობრივი სესხება აღმოსავლური (სპარსული, არაბული) ენებიდან. მაგრამ აღმოსავლურ სიტყვებს ფართოდ გაეღო კარი მაშინ, როცა ძალმომრეობის საშიშროება აღარ იყო (XI-XII საუკუნეები). საერო ლიტერატურა არსებითად წილნაყარი აღმოჩნდა აღმოსავლურ ლიტერატურასთან.

მამასადამე, თუ ეროვნული მეობა, ეროვნული სულისკვეთება სათანადო დონეზეა, მაშინ მტრად ნაგულვები ხალხის ენიდან სესხება მინიმუმამდეა შემცირებული.

მაგრამ, თუ მოდუნდა ეროვნული სულისკვეთება, მაშინ ენა უცხო სიტყვათა და ფორმათა აშკარა ძალმომრეობას განიცდის (იხ. XVI-XVIII საუკუნეების საქართველო)...

§ 28. ბუნებრივია, რომ ქართული არა მხოლოდ სესხულობდა სიტყვებს, არამედ გაასესხებდა კიდევ. დავასახელებ რამდენიმე ნიმუშს – ამ ორმხრივი ენობრივი კონტაქტების შედეგს.

ა) **ქართულ-ირანული ენობრივი კონტაქტი** ორმხრივ წარიმართა: ჩრდილოეთითა და სამხრეთით.

ჩრდილოეთით: ოსური ენა.

სამხრეთით: ძველი სპარსული, სამუალო სპარსული ფორმები. აქვე ივარაუდება მიდიური წარმომავლობის ფორმებიც¹.

მიდიურად ივარაუდება: ბაგინი (სამსხვერპლო, წარმართთა სალოცავი ტაძარი. შდრ.: ბაგინ-ეთ-ი), მოგუ-ი, განძ-ი, (ს-)პილენძ-ი, (მ)-ასპინძ-(ელ-ი)... საინტერესოა ამ უკანასკნელი სიტყვის

² იხ. § 14.

¹ მ. ანდრონიკაშვილი, ნარკვევები ქართულ-ირანული ენობრივი ურთიერთობიდან, I, 1966.

ისტორია. მ-ასპინძ-ელ-ი ქართულად გაფორმებული სიტყვაა: მ - ელ კონფიქსია². ფუძე ასპინძ ნასესხებად ივარაუდება

#54#

(მიდიურიდან ან საშუალო-სპარსულიდან – პართულიდან): ფალაური: aspanj - „დასასვენებელი სახლი, სასტუმრო თავშესაფარი“. ეს ფუძე დაცული ტოპონიმში „ასპინძა“, საზოგადო სახელად კი ცალკე არ გამოიყენება, შემოგვრჩა მასპინძელში (→ დიალექტ.: მაინძელ-ი).

ძველი სპარსული: ვან-ი < *vahana (<vah „ყოფნა, ცხოვრება“). **ავესტური:** „ავესტა“ – ძველი ირანული (ზოროასტრიზმის) ლიტერატურული ძეგლი. შედგება 5 წიგნისგან. მოგვეპოვება მისი ქართული თარგმანიც (გ. ახვლედიანის): ეშმა < aešma „ავი, ბოროტი, ცოფიანი, მრისხანე“. **დროშა** < drašša.

პართული: აბჯარი < apečar, ამბავი < hambava „მომხდარი ყოფილი“; **ჰამბავი** || ამბავი გაქართულდა: **ბომბ-ა;** ამბოხი < hamboh „სიმრავლე, კრებული > არეულობა“, ბუნავი < bunak || bunag „სამყოფელი, საცხოვრებელი“, **ბან-ი** < bān „სახლი, სახურავი“ > **ბანაკ-ი** „ლაშქრის სადგომი“ (-აკ იმავე რიგისაა, რაც მუშ-აკ-ი ტიპის ფორმებში). **ზეპური** „კეთილშობილი“ (... აზნაურნი დიდ-დიდნი და **ზეპურნი** დედანი... მოვიდეს <(V)Sepurh „გვარის შვილი, სახლის შვილი“.

საშუალო სპარსული: ალაგ-ი < ārak || ālak „მხარე, გვერდი, მიმართულება“. **ბორც-ი** < burz „სიმაღლე, მწვერვალი“. **ბუნ-ება** < bun „საფუძველი, ძირითადი პრინციპი, საბაზი, ფესვი“¹.

ახალი სპარსული: აივანი, ბალი, ვარჯიში, ზანგი, ზარი, ზეიმი, ზიანი,კოშკი (→ ფრანგულიდან რუსულის გზით: კიოსკი), ლაჟვარდი, მუქარა, მუშტი, ნაბადი, ნაზი, ნამი, ნამუსი, ნიანგი, პერანგი, რაზმი, სევდა, სპილო, ტაშტი, ფოლადი, ქამარი, ქანი, ქარავანი, ქარქაში, ქარხანა, ჩანგი, ჩანგალი, ძაბუნი, ჭარმაგი, ხალი, ხალიჩა, ხორთუმი, ხურმა, ჯადო, ჯავრი, ჯამი, ჯამბაზი, ჯანი, ჯილდო და სხვა.

ახლა მივხედოთ ჩრდილოეთ მხარეს.

სკვითურ-ალანურ-ოსური. ა-ბუზ-გ-ა < abū zyn || abuzt „გაბერვა, გადიდება“. **დენ-ა** || **დნ-ობ-ა** < don „წყალი“, ძვ. ირანული: dan შდრ. მდინარე დონის სახელი. **ეწერ-ი** < æzær (æg) „უდა-

#55#

ბური, უკაცრიელი“ < æ-caeræg „უსიცოცხლო“ (æ უარყოფის ნაწილაკი, caeryn/taerun „გარეკვა, გაგდება“.

ოსურიდან ჩანს შემოსული ქართულში სიტყვა **ლუდი** (ვ. აბაევი). თვით ოსურში უნდა შემოსულიყო გუთურიდან (მომთაბარეობისას უნდა შეხვედროდნენ ჩრდილო კავკასიაში):

² მ - ელ ჩვეულებრივია მიმდებარის მაწარმოებლად. რამდენადაა დასაშვები სახელის ფუძისგანაც აწარმოოს ახალი ფორმა? წარმომავლობის სახელები ძველ ქართულში სწორედ ასე იწარმოებოდა:

მ-ეგვპტ-ელ-ი

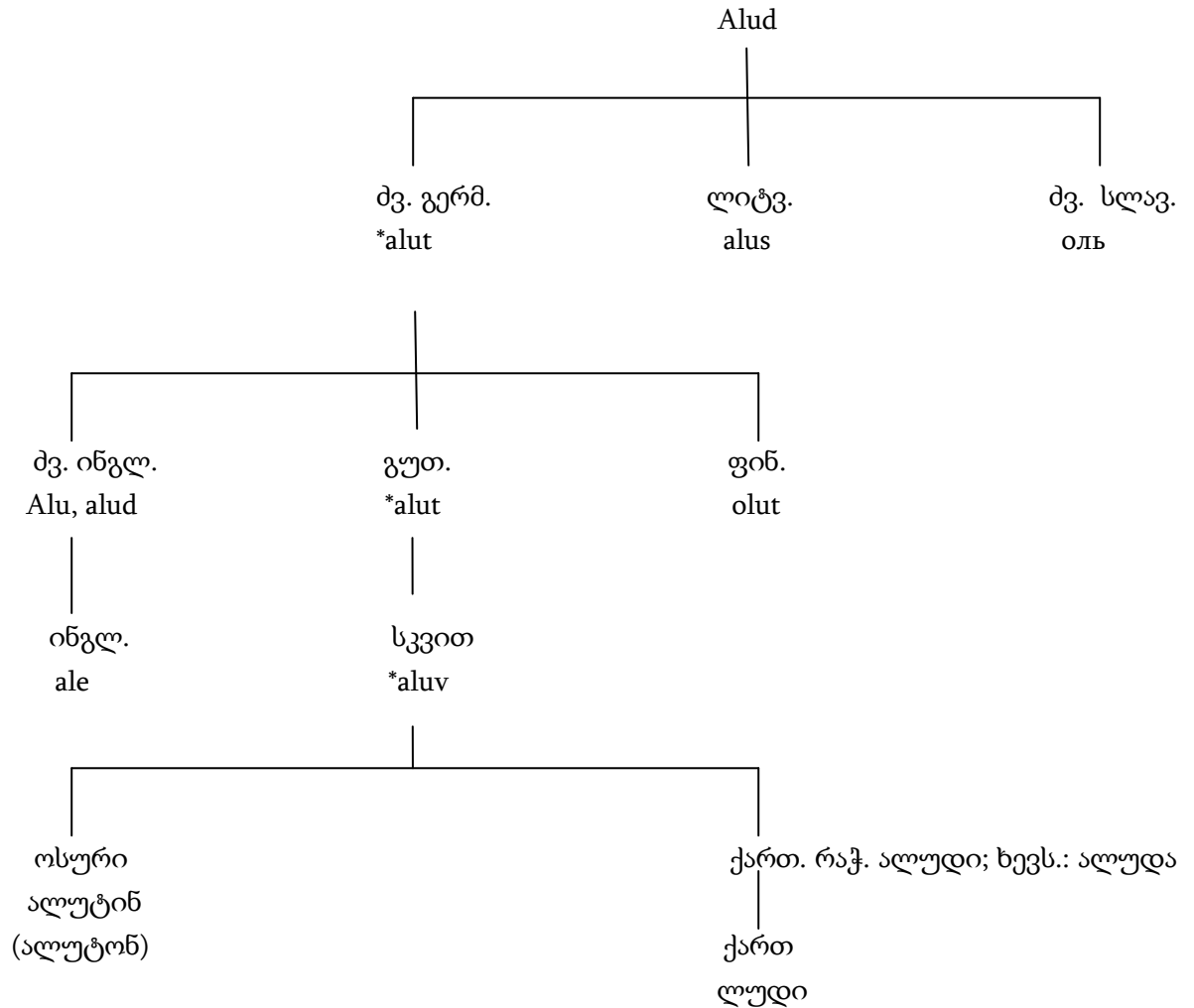
მ-ეგრ-ელ-ი

მ-აჩაბ-ელ-ი

მ-არგვ-ელ-ი და სხვა.

მ-ასპინძ-ელ-ი ‘ასპინძე-ელ’ს ნიშნავდა.

¹ მინდორზე არის მინაწერი: ბუნ-თურქ, ბუნ-აგ-ი.

ქართულიდან ოსურში შესულად ივარაუდება: ჯვარი, ქრისტე, ენკენისთვე, პარასკევი... ალუბალი, ქლიავი, კომში, ზია, ნესვი, კიტრი... კოჭობი, კუჭი, პარკი, პიტნა, საფანტი, ფუტურო და სხვა.

***

ბ) ქართულ-თურქული ენობრივი კონტაქტი.

აზერბაიჯანულიდან ქართულში შემოვიდა მომთაბარე მეცხო-

#56#

ველეობასთან დაკავშირებული ლექსიკა: თოხლი, ყოჩი, იალადი, ბუდა, ჩობანი, დოლი, კარაქი... აგრეთვე მეთევზეობასთან დაკავშირებული ლექსიკა: დროში, ქვირითი, ხიზილალა („წითელ-ჭრელი“); კერძების სახელწოდებანი: ტოლმა, ბულამა, ყაურმა, ჩიხირთმა, ბოზბაში...

მაგრამ ქართულიდან აზერბაიჯანულში შესული სიტყვები უკვე სულ სხვა სემანტიკურ ჯგუფებს განეკუთვნება: გუთანი, მარგილი, ხერხი, ჭიქა, საფერი...¹

¹ მინდორზე არის მინაწერი: ბ. ფოჩხუა, ქართული ენის ლექსიკოლოგია, 1974, ს. ჯიქია (რედ.).

თურქულიდან შემოსულად ივარაუდება: ბათქაში, ბაიყუში, ბოლაზი, ბოდმა, თეფში, ფარა, იარალი, იორლა, ლეში, ოთახი, ყაბალახი, ყაბახი, ყადალა, ყავარი, ყაჩალი, ჩაფარი, ჩოხა და სხვა.

გ) ქართულ-ბერძნული ენობრივი კონტაქტი.

არაბულიდან ნასესხებად ივარაუდება: ბ ა ს რ - ი. ბ ე დ ა უ რ ი (-ბედუინური; < ბედავი || ბადავი „ბედუინებისა“), დახლი, ადლი, ამნათი, არაყი, ვექილი, ექიმი, ეშხი, ზამბახი, ზარალი, ზეთი, თამაში, თარიღი, მანძილი, მასალა, რუკა, საათი, ღალატი, შარვალი, ციფრი, ჭინკა, ხათრი, ხურჯინი, ჯაბანი, ჯარიმა, ჯიში...

დ) ქართულ-ბერძნული ენობრივი კონტაქტი.

საეკლესიო ტერმინოლოგია: აიაზმა, ანგელოზი, დიაკონი, ეკლესია, ემბაზი, ეპისკოპოსი, კათალიკოსი, ლიტანია, მარტვილი, მონასტერი, ოლარი, პარაკლისი...

ბევრია ნასესხები ისეთი სიტყვაც, რომელიც არ უკავშირდება საეკლესიო ტერმინოლოგიას: ალოე, ანდამატი, ბარბაროსი, დისკო, ზეფირი, თეატრი, იადონი, ისტორია, კალამი, კანონი, კეისარი, კიტრი, კლიტე, ლექსი, ლიტრა, მარგალიტი, მელანი, მუმია, ნექტარი, პალატა, საბანი, სვინდისი, სტაფილო, ტაბლა, ფინიკი, ფასი, ქარაგმა, ქაფური...

ე) ქართულ-რუსული ენობრივი კონტაქტი.

რუსული გზით (via rossica) ქართულში მრავალი ევროპული წარმომავლობის სიტყვა დამკვიდრდა: აუდიტორია (და არა: აუდიტორიუმი), რევოლუცია (და არა: რევოლუციო), პროფესია (და არა: პროფესიო) და სხვა.

ნაწილი – სამეცნიერო ტერმინოლოგია – უშუალოდ ევროპული ენებიდან იქნა გადმოღებული: კალიუმ-ი, ნატრიუმ-ი... პერმანსივი...

#57#

საკუთრივ რუსული სიტყვების უმეტესობა ქართულში ბარბარიზმების მდგომარეობაში დარჩა (სტოლი, პოლი, სუმკა...). მხოლოდ ნაწილმა გაიკავა გზა სალიტერატურო ენაში (ისიც ხშირად „გაქართულებულია“): ფუთ-ი (пуд), ვერსი (верста), კაპიკი (копейка), სამოვარი; ბოლშევიკი, მენშევიკი, კულაკი (-ბობოლა)... უფრო ხშირია აბრევიატურის სესხება: ნეპ-ი (НЭП: Новая экономическая политика), უნივერსამი (Универмаг самообслуживания).

***

სხვადასხვა გზით სესხებას ზოგჯერ მოჰყვება ერთი და იმავე სიტყვის ნაირგვარი ფონეტიკური ვარიანტით შემოღება (რომელსაც ზოგჯერ თან სდევს მნიშვნელობის ცვლაც):

სპარსული: კომპი → ფრანგულიდან რუსულის გზით: კიოსკი. („პატარა სახლი“)

არაბული: ამირბარი → რუსულის გზით: ადმირალი.

თურქული: კურტაკი → რუსულის გზით (ბარბარიზმი): კურტკა...

* * *

ნასესხები სიტყვა ენის კუთვნილება ხდება და, ბუნებრივია, სიტყვათწარმოების ჩვეულებრივ წესებს ექვემდებარება:

ბაღ-ი → ბაღ-ებ-ი

ბაღ-იან-ი
სა-ბაღ-ე
უ-ბაღ-ო და ა.შ.

უფრო იშვიათია შემთხვევები, როცა საკუთრივ ქართულ ნიადაგზე ხდება ორი სხვადასხვა ენიდან ნასესხები სიტყვის კომპოზიცია:

ლუდ-ი – ოსურიდან

ხანა „სახლი“ – სპრასულიდან → **ლუდ-ხანა...**

ცალკე გამოიყოფა **ინტერნაციონალური სიტყვები**. ესაა ძირითადად ბერძნულიდან და ლათინურიდან (ნაწილობრივ – არაბულიდან) აღებული ფუძეებითა და აფიქსებით შედგენილი სიტყვები.

ავტომობილი, ბიოგრაფია, ტრანსპორტი, პორტრეტი...

ბევრ შემთხვევაში ესა თუ ის სიტყვა სულ სხვაგვარი გააზრებით არის ქართულში შემოსული, ვინემ ეს გამსესხებელ ენაშია. მა-

#58#

გალითად, „**მელანოს**“ ბერძნულად „შავს“ ნიშნავს, ქართულში შავი ფერის საწერ სითხეს ნიშნავდა, შემდეგ განზოგადდა და ახლა მელანი შავიც შეიძლება იყოს, იისფერიც, წითელიც და მწვანეც.

„**ბასრა**“ ქალაქია, სადაც სანიმუშო იარაღს ამზადებდნენ, ქართულმა ეს სიტყვა („**ბასრი**“) გამოიყენა კარგად გალესილი მჭრელი იარაღის ეპითეტად.

„**ტაიჭი**“ ნიშნავს „ტაჯიკურს“, ქართულში კი ფეხმარდი ცხენის აღმნიშვნელია, შემდეგ კი სპორტულ იარაღსაც დაერქვა.

არცთუ ესე იშვიათია შემთხვევები, როცა ნასესხები სიტყვა განდევნის ენაში უკვე არსებულ ლექსემას და მის ადგილს იკავებს. ნასესხებმა სიტყვამ „**მუხამ**“ შეცვალა ოდინდელი ქართული სახელწოდება ამ უძველესი ენდემური მცენარისა. მეგრულად „**მუხას**“ ეწოდება „**ჭყონი**“ კანონზომიერ ბგერათშესატყვისობის კვალობაზე მისი ქართული ეკვივალენტი ***წყანი**“ უნდა ყოფილიყო. არნ. ჩიქობავამ ივარაუდა: წყან-ფუძე დაცული უნდა იყოს გეოგრაფიულ სახელწოდებაში წყნ-ეთ-ი (← *წყან-ეთ-ი), რაც მუხეთს; მუხნარს ნიშნავს: შდრ.: თელა → თელ-ეთ-ი და მისთ. ასე შეიცვალა ძველ ქართულში ფართოდ გავრცელებული სიტყვები „**მტილი**“, „**წალკოტი**“ აღმოსავლური ენებიდან ნასესხები სიტყვებით „**ბოსტანი**“, „**ბაღი**“; ვისესხეთ წარმოებული ფორმაც „**ბაღჩა**“, რომელიც სიტყვა-სიტყვით „**პატარა ბაღს**“ ნიშნავს. ასევე: ქართული „**მოთხვა**“ (აქედან: „**სამოთხე**“) შეიცვალა ნასესხები „**სეირი**“ ფუძისაგან ნაწარმოებმა სიტყვამ „**სეირნობა**“. ქართული წარმოების სიტყვა „**სამსჭუალი**“ შეიცვალა არაბული სიტყვით „**მუსმარ**“, რომელმაც ფონეტიკური გარდაქმნის გზით თანამედროვე „**ლურსმანი**“ მოგვცა. ამგვარ სიტყვათა უმეტესობა ზეპირი გზით არის შემოსული, რაზეც ორი რამ მიანიშნებს: ჯერ ერთი, იგი ცვლის უკვე არსებულს (წიგნური გზით სიტყვის შემოსვლისას ასეთი რამ ფრიად იშვიათია, რადგან მწიგნობარი შედარებით ადვილად არკვევს, რისი ეკვივალენტი აქვს მას დედაენაში, და რისი – არა, შედეგიც შესაბამისია); გარდა ამისა, ზეპირი გზით შემოსული სიტყვა ხშირად ფონეტიკურად იცვლება, რომ მსესხებელი ენის ბუნებას მოერგოს. ამის კვალობაზე, მაგალითად, „**ლურსმანი**“, მართალია, არაბული სიტყვის ფონეტიკური ცვლით არის

მიღებული, მაგრამ არაბული აღარაფერი სცხია (არაბი ვერც კი „იცნობს“ მას), უკვე გაქართულებულია თავისი ფორმით.

თუ ენის ხერხემალი მტკიცეა, ხოლო მკვებავი ძარღვი – სისხლსავსე, ლექსიკური ნასესხობანი მისთვის არავითარ საფრთხეს არ

#59#

წარმოადგენენ (რა თქმა უნდა, იგულისხმება საჭირო ნასესხობანი და არა უსარგებლო ან სულაც ზიანის მომტანი ბარბარიზმები).

***

ქართულიდან ზოგი სიტყვის გასესხება ხდებოდა.

ა) **ოსური** დავასახელეთ

ბ) **ბერძნულში** ივარაუდება: **მოლი, ასფოდელოს...** (← ასფოთოლა).

გ) **განსაკუთრებით ბევრი აღმოჩნდა ქართულიდან ნასესხები რუსულში.** არსებობს სპეციალური ლექსიკონი-გამოკვლევა: Г. Голетиани, Грузинская лексика в русском языке, Тб., 1972.

ესაა: **ეთნიკური და ტოპონიმიკური ერთეულები:** Амери, Джавахети, Картли და სხვა.

ბ) **ყირმნის ჯიშები:** Аладастури, Брола, Горула, Крахула და სხვა.

გ) **მევენახეობასთან დაკავშირებული ლექსიკა:** Дабрали, Маглари, Талавери, Шекелва და სხვა.

დ) **ხეხილის სახელწოდებანი:** Горули синапи, Калос ваши, Картули саадео და სხვა.

ე) **მარცვლეულის სახელები:** Аджарули(სიბინდის ჯიში), Гоми(ლომი), Кахура(ხორბლის ჯიში), Мтис-симинди და სხვა.

ვ) **კერძების სახელები:** Гадазелили, Гозинаки, Када, Квери, Купати და სხვა.

ზ) **მცენარეთა სახელები:** Аспотела, Дзелква, Пиримзе (სარეველა მცენარე) და სხვა.

ო) **სამოსის სახელები:** Бандули, Каламани, Лечаки, Мандили, Папанаки, Цриапи და სხვა.

კ) **საყოფაცხოვრებო წივთების სახელები:** Азарпеша, Апеური, Бага, Годори, Доки, Канци, Кидобანი, Квевრი, Матара და სხვა.

ლ) **ნაშენობათა სახელები:** Баки, Бегели, Гомури, Дедабодзи, Марანი, Сасиминде და სხვა.

მ) **დღესასწაულთა სახელები:** Бослоба, Квирикоба, Мамитади, Сакорцило და სხვა.

ნ) **ადამიანთა სოციალური დიფერენციაციის აღმნიშვნელი სახელწოდებანი:** Азнаური, Батони, Кма, Мебегре, Хизანი და სხვა.

#60#

აქ მხოლოდ მცირე მასალაა მოყვანილი.

ამ რიგის ფორმები ძირითადად ქართულიდან ნათარგმნ ლიტერატურაშია დამოწმებული. გვხვდება საქართველოს შესახებ შექმნილ თხზულებებშიც. მაგრამ ზოგი ფორმა ამის გარეშეც იხმარება რუსულში (Тамада და სხვ.).

§ 29. ნასესხები თუ გასესხებული მასალის ანალიზი ნაირგვარი თვალსაზრისით ხდება შესაძლებელი.

ჩვენ სპეციფიკური ინტერესი გვაქვს ამ მასალისადმი.

გვინტერესებს კულტურის თვალსაზრისით.

სწორედ აქდან ამოსვლით ხერხდება მრავალმხრივ საყურადღებო ჯგუფების გამოყოფა.

ერთი თვალის გადავლებით, ქართულში ნასესხები ლექსიკა ასე განლაგდება:

ა) **წარმართობასთან დაკავშირებული ლექსიკა** ძველი სპარსულიდანაა ნასესხები. ეს, რა თქმა უნდა, იმას არ ნიშნავს, რომ წარმართული პერიოდის რელიგია ძველ სპარსელებსა და საქართველოს იდენტური ჰქონდა. არა, ქართული წარმართობის სპეციფიკა კარგადაა წარმოჩენილი და დასაბუთებული (ჯერ კიდევ ივ. ჯავახიშვილის მიერ). მაგრამ იმავედროულად ცნობილია ისიც, რომ საქართველოს გარკვეულ რეგიონებში სპარსული წარმართობაც იკიდებდა ფეხს, განსაკუთრებით სპარსული ორიენტაციის მაღალ ფეოდალურ წრეში. გარდა ამისა, ქართლის ისტორიიდან ცნობილია, რომ ზოგი კერპი, მცხეთაში სალოცავად არსებული, სპარსული მოდემის ხალხის მიერ იყო შემოტანილი. აი, ერთი ცნობა „**მოქცევაჲ ქართლისაჲ**“ – დან: არიან ქართლის მეფის ძის აზოფს მეთაურობით პირვანდელი სამშობლოდან ქართლში გადმოსახლებულებს „თანა ჰყუნადეს კერპნი ღმერთად **გაცი** და **გა(იმ)**“. ივ. ჯავახიშვილი ვარაუდობს, რომ ესაა ორი უძველესი ქართული ღვთაება (ქართ. ერის ისტ. I, 1960, გვ. 98). შემდეგ ქართლის მეფეებს თავის კერპები აღუმართავთ:

ფარნავაზს – არმაზის,

საურმაგს – ანინას,

მირვანს – დანინას,

ფარნაჯოს – ზადენისა.

ივ. ჯავახიშვილი თვლის, რომ ეს კერპები „ქართველთა თავდაპირველი წარმართობისათვის უცნობი და უცხო ღვთაებანი უნდა ყოფილიყვნენ“ (იქვე, გვ. 99).

#61#

სხვა აზრი: ყველა ეს ქართული წარმართობის კერპებია.

მათ უპირისპირდებოდა ცეცხლთაყვანისმცემლობასთან დაკავშირებული ღვთაებები **ითრუმან** || **ითრუჯან** → **ატუმან** || **ატრომან**: („ქართლის ცხოვრება“) „ქალდეველთა ღმერთი **ითრუჯან** და ჩუენი ესე ღმერთი **არმაზ** ყოვლადვე მტერ არიან“ (ქართლის ცხოვრება, I, 1955, გვ. 91-92).

ხეთური: Armas - მთვარე და მთვარე-ღმერთი.

(საქ. ისტ. ნარკვ. I, 1970, გვ. 667).

საერთოდ, წარმართობა ნაირგვარი მიმდინარეობისაა. თვით ერთი სახეობაც სხვადასხვა ქვეყანაში სხვაობდა. ქართული და სპარსული წარმართობის ბრძოლის კვალი ძველ ქართულ საისტორიო ძეგლებშიც ილანდება...

ასე რომ, ძველი სპარსული ლექსიკა, დაკავშირებული რელიგიასთან, ქართლში „სპარსული წარმართობის“ დამკვიდრების გამოძახილი ჩანს.

წარმართობის დანერგვისათვის – იხ. ქართლის ცხოვრება I, 1955, გვ. 144-145.

ბ) **ქრისტიანობასთან დაკავშირებული ლექსიკა** ძირითადად ბერძნულია. ცნობილია ქართულ წყაროებში დაცული ცნობა იმის თაობაზე, რომ მირიანმა ქართლის მოსანათლად საბერძნეთიდან დაიბარა ბერები. როგორც ჩანს, წირვაც ბერძნულად ხდებოდა თავდაპირველად. ქართულ ენაზე გადასვლა უფრო მოგვიანებით უნდა მომხდარიყო. მაგრამ რელიგიური ტერმინოლოგია ამის შემდეგაც უხვად დაესესხა ბერძნულს. ნიშნადობლივია ამ მხრივ „გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრებაში“ დაცული ცნობა: „ქართლად ფრიად ქუეყანად აღირაცხების, რომელსაც შინა ქართულითა ენითა ჟამი შეიწირვის და ლოცვაჲ ყოველი აღესრულების, ხოლო **კვრიელეფსონი ბერძნულად ითქუმის**, რომელ არს ქართულად“ „უფალო, წყალობა-ყავ“, გინა თუ „უფალო, შეგვწყალებ“ (ჩვეენი საუნჯე I, 1960, გვ. 186).

აქედან უკვე ჩანს, რომ თვით VIII-IX საუკუნეებშიც კი გარკვეული რიტუალი ქართულ ქრისტიანულ ეკლესიაში ბერძნულ ენაზე სრულდებოდა. ამიტომ არცაა გასაკვირი ქართულ ენაზე არსებულ ქრისტიანულ ლიტერატურაში სიჭარბე ბერძნიზმებისა როგორც ლექსიკაში, ასევე სინტაქსურ კონსტრუქციებში (**კალკები**). **მოინდომეს მეტიც**: მორფოლოგიური დაახლოება ქართული ენისსა ბერძნულთან: მდებდრობითი სქესისთვის შექმნეს ხელოვნური „**მეფა**“ (-დედოფალი).

#62#

გ) საშუალო და ახალი სპარსულიდან უხვად შემოდის საყოფაცხოვრებო ლექსიკა, ხელოვნების ტერმინოლოგია... **მაგრამ არა საკულტო!**

დ) **თურქულიდან** ძირითადად მესაქონლეობის ლექსიკა, კერძების სახელები... რა თქმა უნდა, ზოგი სხვაც, მაგრამ ხვედრითი წონა ზემოდასახელებულისა გაცილებით მეტია.

ე) **რუსულიდან** შემოდის საყოფაცხოვრებო, ადმინისტრაციული (ფოსტა...), ასევე პოლიტიკური ლექსიკა.

ესაა, ასე ვთქვათ, სესხების ძირითადი ტენდენციები, რაც სრულადად არ გამორიცხავს კერძო შემთხვევების სიმრავლეს.

***

სიტყვათა სესხების თვალსაზრისით საინტერესოა აგრეთვე ლიტერატურული ნაწარმოებების ჟანრული სპეციფიკის გათვალისწინებაც.

ა) რელიგიურ ნაწერებში აშკარად ჭარბობს ბერძნიზმები.

ბ) აღმოსავლური წარმომავლობის ლექსიკა უხვადაა წარმოდგენილი ძველი ქართული საერო ლიტერატურის ძეგლებში. დამახასიათებელი ჩანს ზეპირი მეტყველებისათვისაც.

***

ასეთია მოკლედ ენათა კონტაქტების შედეგები.

ენათა კონტაქტები თავის მხრივ კულტურათა კონტაქტებზე მიუთითებს და ამჯერად სწორედ ამითაა ჩვენთვის საინტერესო.

§ 30. ხალხის რწმენა უშუალო გამოძახილს პოულობს მის ენაში. ამ თვალსაზრისით მნიშვნელოვან მასალას იძლევიან საანალიზოდ ისეთი ენობრივი მოვლენები, როგორებიცაა:

- ა) ფიცილის ფორმულები და რეფრენები, ზოგი მყარი შესიტყვება,
- ბ) ფრაზეოლოგიზმები და იდიომები,
- გ) ევფემისტური გამოთქმანი,
- დ) სიტყვის ტაბუ.

თითოეული ამ ფაქტის ანალიზი საინტერესოა ენის ისტორიის, ენის ფილოსოფიისა და ფსიქოლოგიის, ენის გრამატიკული წყობის თვალსაზრისით. ჩვენთვის ამჯერად ეს ფაქტი საინტერესოა ენის მიმართების თვალსაზრისით კულტურასთან.

§ 31. ქართულ ზეპირ მეტყველებაში საკმაოდ გავრცელებული გამოთქმაა „ჩემმა მზემ“. ამჯერად გამოთქმა არაფრით იპყრობს

#63#

ყურადღებას, შესაძლოა, საჩოთიროდაც მიგვაჩნდეს. საქმე ისაა, რომ გამოთქმას გარკვეული **სოციალური მახასიათებელი** დაუკავშირდა: მას არ იხმარს ვინმე ოფიციალურ საზოგადოებაში, არ არის ეს გამოთქმა დამახასიათებელი, საერთოდ, ინტელიგენტი პიროვნებისათვის. მას უფრო ფამილარულ-ვულგარული ან სპეციფიკურ-კუთხური (ქართლური, კახური) იერი დაჰკრავს.

მაგრამ ამ გამოთქმას დიდი და საინტერესო ისტორია აქვს, დაკავშირებულია ქართველების უძველეს რწმენასთან.

ცნობილია, რომ ქართულ წარმართულ პანთეონში განსაკუთრებული ადგილი ეჭირა ორ ღვთაებას:

- მამა ღმერთს – მთვარეს,
- დედა ღმერთს – მზეს¹.

---

¹ **მზე - ქალი** (მზეთუნახავი, ე.ი. რამდენიმე მზე!

- 1) ბჟა დია ჩქიმი,
თუთა მუმა ჩქიმი,
ხვიჩა-ხვიჩა მურცხეფი -
და დო ჯიმა ჩქიმი.

მზე დედაა ჩემი,
მთვარე - მამაა ჩემი,
მოციმციმე ვარსკვლავები -
და და ძმია ჩემი.

- 2) **მეორე ხალხური ლექსი:**

„მზე ძალიან გაჯავრდესა:

მე და ვარ და ის ძმა არის“ (მთვარეზე ამბობს) ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, I, 1960, გვ. 58-59.

- 3) **„მზე დაწვა და მთვარე შობა, მზევ შინ შემოდიო“**

ეს გარკვეულად აისახა დღეთა სახელწოდებებშიც – თითოეულ დღეს თავისი მფარველი მნათობი (*resp.* ღვთაება) ჰყავს:

კვირა – მზის დღე (ჟამხა < **ბჟამ დღა**)

ორშაბათი – მთვარის დღე (თუთაშა)... და ა.შ. (ივ. ჯავახიშვილი, იქვე, გვ. 124).

მზე – ქალი ესაა ქართველების რწმენის გარკვეული სპეციფიკურობა. სხვათა შორის აქედან მოდის ჯერ კიდევ **ილია ჭავჭავაძის** მიერ მართებულად შენიშნული: **დედა-ბოძი, დედა-მიწა...** და სხვა. ამასვე უკავშირდება ქართველ მთიელებში დღესაც შემორჩენილი კულტი „**ადგილის დედისა**“.

და ასევე, როგორც თითოეულ თემსა და ოჯახს თავისი „**ადგილის დედა**“ ჰყავს, ასევე უნდა ჰყოლოდა თავისი მზე, თავისი ღვთაება, რომლის დაფიცება განსაკუთრებული დამაჯერებლობისა-

#64#

თვის, უცოდველობისთვის იყო საჭირო.

ამასვე უნდა უკავშირდებოდეს გამოთქმა: „**მე და ჩემმა ღმერთმა**“.

ქრისტიანობა „ცენტრალიზებული“ (*resp.* ერთღმერთიანი) რელიგია. შეუძლებელია ხსენებული გამოთქმა ქრისტიანობის დროს წარმოქმნილიყო.

ამრიგად, ჩვენმა ენამ შემოინახა ჩვენივე უძველესი რწმენის ანარეკლი. ენას აღმოაჩნდა უტყუარი საბუთი ჩვენი უძველესი რელიგიური შეხედულებების აღსადგენად.

რწმენის ანარეკლია შემდეგი გამოთქმებიც:

ღვთის ანაბარა,

ღვთის გარეგანი,

ღვთის გულისატვის,

ღვთის მონა

ღვთის პირიდან გადავარდნილი

ღვთის წინაშე

სული ღმერთს მიაბარა...

ღმერთმა უწყის...

აქ უკვე „ქრისტიანული ღმერთის“ რწმენაა ასახული.

სხვათა შორის ასევე „პოპულარულია“ ეშმაკიც:

ეშმაკის კერძი

ეშმაკის (|| ჯოჯოხეთის) მაშხალა

ეშმაკის მუშა

ეშმაკის ფეხი

ეშმაკს არ სძინავს

ეშმაკს (წერას) აუტანია

ეშმაკს სული მიჰყიდა და სხვა.

იაკობ ცურტაველი: „...მოვიდა პიტიახში... **ეშმაკი თხრიდა გულსა მისსა**“... (ჩვენი საუნჯე, I, გვ. 19).

„**ეშმაკი**“ საალერსო ხდება – ცელქ ბავშვს „**ეშმაკს**“ ეძახია.

უცნაური დაპირისპირებანი:

ძალიან ლამაზი ქალი „ღვთიური სილამაზის“ მქონედ მიაჩნიათ, მაგრამ ასეთსავე ქალზე შეიძლება თქვან: „უღვთოდ ლამაზიაო“.

აქ, როგორც ჩანს, ვლინდება მთქმელის პოზიცია.

პირველ შემთხვევაში სილამაზისადმი მოკრძალებათა მინიშნებული, მეორე შემთხვევაში – პირიქით: ქალის სილამაზე ღმერთსაც კი ავიწყებს ამის მთქმელს.

#65#

***

ქართულ ენაში ორგვარი დამოკიდებულებაა **მგლისადმი**.

უპირველეს ყოვლისა ეს არის **უარყოფითი** დამოკიდებულება. ეს აისახება ქართული ლიტერატურის ჩვენამდე მოღწეულ პირველივე ძეგლში („წამებად წმიდისა შუმანიკისი დედოფლისა“):

„და შემდგომად ორისა დღისა მოვიდა **მგელი იგი** ტაძრად“... (ჩვენი საუნჯე, I, გვ. 17). **მგელი** – ვარსქენ პიტიახშის მეტაფორაა. ცნობილია ავტორის დამოკიდებულება ვარსქენისადმი და ამით ნათელი ხდება, თუ რა აზრს დებს სიტყვაში „**მგელი**“. თუ გავიხსენებთ მეორე ადგილს იმავე ნაწარმოებიდან („ვითარცა მკეცი მძუნვარჯ ყიოდა და იზახდა ვითარცა ცოფი“ – **მკეცი და ცოფი**ც ვარსქენის ეპითეტებია), აშკარა გახდება რაოდენ არასახარბიელო დახასიათება ეძლევა ამით ვარსქენს.

ე.ი. **მგელი** – ბოროტი, მხეცი, მტარვალი, პირსისხლიანი.

და ამავდროულად „**მგელი**“ ვაჟკაცობისა და გულადობის სიმბოლოცაა ქართულში.

ვახტანგ გორგასალი ვარსქენის თანამედროვეა. ახლა ვნახოთ, როგორ ახასიათებს მას მემატინაე: „ხოლო ვახტანდ მეფესა შეეექმნა ჩაბალახი ოქროსი და გამოესუა წინათ **მგელი** და უკუანათ ლომი... მიერითგან ვერღარა შეუძლებდეს სპარსნი წყობად მისა, რამეთუ დაისწავლეს იგი, რომელსა ეწერა **მგელი** და ლომი და ვითარცა ვახტანგ, თქვან: „**ღურ აზ გორგასალ**“, რომელ არს ესე: „მოერიდეთ თავსა მგლისასა“ და მის მიერ სახელ–ედვა ვახტანგ მეფესა **გორგასალ**“ (ქართლის ცხოვრება I, 1955, გვ. 180).

აქ „**მგელი**“ უკვე აშკარად დადებით ემოციასთან არის დაკავშირებული (რა თქმა უნდა, ქართველთა მხრივ).

ან ცნობილი ხალხური ლექსი გავიხსენოთ:

„გაგვიძელ, ბერო მინდიავ,
მუხლი მაიბი **მგლისაო!**“

ანდა: „კიდევაც დაიზრდებიან
ალგეთს ლეკვები მგლისანი“...

„...კაი ყმა, მგელი, არწივი
არც ერთ არ გაიწურთნება“...

და აი, რა არის საინტერესო: ხუნძურში „**მგელი**“ საქები ეპითეტია:

ბაწ-ჭადინ ვუგო! – ძალიან კარგად არის

სიტყვასიტყვით: მგელივით არის.

#66#

ბაწ-ჭადაუ ჩი – მგელივით კაცი
ბაწილაბ ჭამალ – მგლის ხასიათი
ბაწ-ჭიდინ ქვანალა – მგელივით ჭამს...

ეს გამოთქმები მოწონებას, ქებას გამოხატავენ (არნ. ჩიქობავა, ზოგადი ენათმეცნიერება, 1945, გვ. 176).

***

ასევე ორგვარი ემოცია სდევს თან სიტყვას „გველი“:
გველივით გესლიანი, გველივით მაცდური (ევას ლეგენდა) და იმავდროულად **გველივით ბრძენი**.

***

ქართული სიმღერებს მრავლად მოეპოვება რეფრენები, რომლების ერთადერთი ფუნქციაა გარკვეული მუსიკალური რიტმის შექმნა:

„დელი-დელა“
„ო, რერო-რერო“
„ჰარი-ჰარალე, თარი-თარალე“ და სხვანი.

იმავდროულად ეს გამოთქმები დიდად საინტერესოა არიან როგორც ენობრივი, ასევე ერის ისტორიის თვალსაზრისით.

ივ. ჯავახიშვილი: აფროდიტეს სახელი ბაბილონურად **დილ** ყოფილა. ამას უკავშირდება ქართული „დილა“ . ეს სიტყვა ჩანს რეფრენშიც, რომელიც ადრე რელიგიური საგალობელი უნდა ყოფილიყო: „ო, დილა!“ (ივ. ჯავახიშვილი, საქართველოს, კავკასიისა და მახლობელი აღმოსავლეთის ისტორიულ-ეთნოლოგიური პრობლემები, 1950, გვ. 150).

გ. მელიქიშვილი: „თარი“ ურარტულად ნიშნავს „დიდს“, „არალე“ – მოსავლის ღვთაება; ე.ი. **თარი არალე** – „დიდი არალე!“ „(ჰ)არი არალე“ – **მომეც, არალე...** (ძველი აღმოსავლეთის ხალხთა ისტორია, 1971, გვ. 436).

§ 32. ენისა და კულტურის ურთიერთმიმართების თვალსაზრისით განსაკუთრებულ ყურადღებას იქცევენ სიტყვის ტაბუ (აკრძალვა) და ევფემიზმი („გალამაზება“, „გაკეთილხმოვანება“).

კ. გამსახურდიას აქვს ერთი ნოველა სახელწოდებით „ტაბუ“. გავიხსენოთ ამ ნოველის ერთი მონაკვეთი:

....„შავრობიანს აკი გველს ეძახოდნენ ოდიშის მხარეში? ხომ ასეა, ნატი?“

#67#

ტუჩებზე ხელი მომაფარა:

„ვაშინერს, მახა, ვაშინერს“¹.

ვაშინერს? ამ სიტყვის მნიშვნელობა ვერ მოვიგონე.

„შენ მეგრული დაგვიწყებია, მახა“. დაფიქრდა, ძირს დაიხედა.

„როგორ აგიხსნა? უხსენებელი, უთქმელი, პატოდნსქუა“.

„აა, ამას ტაბუ ჰქვია, ნატი“.

„ტაბუ რაღაა?“

„ტაბუ იგივეა, რაც ვაშინერს: უთქმელი, უხსენებელი“. დაიკონი ჩივის, რომ ჩვენს დროში სიტყვას ფასი დაეკარგა.

„ძველად ესმოდათ, რომ **თქმა ქმნაზე უფრო დიდია**, რომ თქმას დიდი მორიდება უნდა, **სიტყვა ბევრ რამეს იწვევს**, სიტყვა სულს იწვევს და სულიერს“.

გამოაცა მოხუცის სიტყვებმა. მართლაც, სიტყვა ძლიერ საფრთხილოა.

ყოველი საგნის სახელი ჩაფერფლილ ვულკანსა ჰგავს. მიჩქმალულია და იდუმალი მისი შინაგანი ძალა ჟამის მოღწევამდის. მაგრამ უთუოდ არსებობს ბედითი წუთი... და ეს მაშინ მოხდება, როცა მისი უჩინარი შინაარსი მიწის გულში დაგუბებული ცეცხლივით გადმოსქდება.

ჩვენ ხომ უცვლელი გვგონია ჩვენი სული, ჩვენი სხეული დაბადებიდან სიკვდილამდის. ეს მოჩვენებითი უცვლელობაა. ჩვენ მუდმივ ფერისცვალებას განვიცდით და ამას უთუოდ საგნების ხსენება და შეხება იწვევს.

„ძულად ბეურ რამეზე უყო დადებული ის, რასაც შენ ტაბუს ეტყვი, მახარია“.

განაგრძობს ნატიე, თვალი გაუღწორო, ვცდილობ ღრმად ჩავიხედო მის ჭრუტა თვალებში. დავეთანხმე ბერიკაცს. საგანთა შორის მრავალი რამ არსენებისა და დუმილის წიაღში უნდა დარჩესმეთქი სამარადჟამოდ“ (თხზულებათა რვატომეული, ტომი II, გვ. 96–97).

ამ ვრცელ ამონარიდში მხატვრულად არის ხორცშესხმული ტაბუს არსი და მიზანი. ტაბუ უშუალო გამოვლინებაა ამა თუ იმ ხალხის მსოფლხედვისა, ადამიანთა გარესამყაროსადმი დამოკიდებულებისა. იმავდროულად ტაბუ თავისებური გამოვლინებაა ე.წ. **ფიუსიე-თეორიისა**, რომლის თანახმადაც საგანს სახელი მისი ბუნე-

#68#

ბის შესაბამისად ჰქვია. ეს კი ნიშნავს, რომ, თუ არსებობს სახელი, არსებობს საგანიც. სხვაგვარად: სახელი ეკვივალენტია მის მიერ დასახელებული საგნისა. ამიტომაც არასასურველი საგნის სახელი იკრძალება, რათა თავიდან იქნას არიდებული თვით საგნის გამოხმობა.

რა თქმა უნდა, ეს ცრურწმენაა, მაგრამ ფსიქოლოგიურად გასაგებიც და იმავდროულად ფრიად საინტერესოც.

ფსიქოლოგიაში სახელდების პრინციპებს თავიდანვე ექცეოდა განსაკუთრებული ყურადღება.

აი, რამდენიმე ნიმუში ამგვარი კვლევისა.

ცდისპირს ეძლევა უაზრო ბგერათკომპლექსი. მაგალითად, Klemn და ponsonly. ცდისპირი პირველს ახასიათებს როგორც „მკაცრ სიტყვას“, მეორეს – როგორც „მძიმე სიტყვას“ (ჯ.

---

¹ ვაშინერს < შინუა „ხსენება“

ე.ი. ვაშინერს - არსახსენებელი.

ინგლიშის ექსპერიმენტი. ა. ბაინდურაშვილი, სახელდების ექსპერიმენტული ფსიქოლოგია, თბ., 1971, გვ. 72).

დ. უზნაძემ სპეციალურად გამოიკვლია სახელდების ფსიქოლოგიური პრინციპები და დაასკვნა, რომ „სიტყვა შემთხვევით კი არ უკავშირდება ობიექტს, და, მაშასადამე, იგი შემთხვევით კი არ იღებს სახელწოდების ფუნქციას თავის თავზე, არამედ, ჩვეულებრივ, სიტყვისა და ობიექტის წარმოდგენათა მიმართების მონაცემ შესაფერისობას ემყარება, რომელშიც სიტყვისა და ობიექტის მნიშვნელობა ურთიერთს ხვდება“ (დ. უზნაძე, თხზ. I, 1956, გვ. 25).

ამას უკავშირდება ბგერათა სიმბოლიზმის პრობლემაც.

გავიხსენოთ ე. სეპირის მიერ ჩატარებული ერთი ცდა: ე. სეპირმა **a** და **i** ხმოვანების სიმბოლიზმის წარმოსაჩენად გამოიყენა ბგერათა კომპლექსები **mal** და **mil**. ცდისპირებმა **mal** დააკავშირეს ცნებასთან „დიდი“, **mil** - ცნებასთან „პატარა“. ე. სეპირმა დაასკვნა: **a** წარმოადგენს **დიდის** სიმბოლოს, **i** - პატარისას (ა. ბაინდურაშვილი, იქვე, გვ. 220).

ანალოგიური კვლევის შედეგად იტალიელი ენათმეცნიერი ჯ. ბონაფანტე დაასკვნის: „i იწვევს მცირე ზომის საგნებისა და არსებების წარმოდგენას, **o** და **a** – დიდი ზომისა, **c** – სრიალა საგნებისა ან მოქმედებისა“... და ბოლოს: „პოეტური ჰარმონიის, თვით პოეზიის საიდუმლო, ჩანს, ბგერისა და მნიშვნელობის იდუმალ კავშირში ძევს“ (ჯ. ბონაფანტე).

ცნობილია ისიც, რომ ზოგი პოეტი პრაქტიკულად ცდილობდა ამ თეორიის განხორციელებას (ხლებნიკოვი, ჩვენში – ს. ჩიქოვანი). ბუნებრივია, რომ ეს ცდები ვერავითარ შედეგს ვერ გამოიღებდა.

#69#

თუმცა ეს, რა თქმა უნდა, იმას არ ნიშნავს, რომ თითქოს ენაში საერთოდ არ გვექონდეს ფონეტიკური სიმბოლიზმის გამოყენების ფაქტები. განსაკუთრებით ხშირად ფონეტიკური სიმბოლიზმი გამოყენებულია ე.წ. ბგერწერით სიტყვებში.

დავიმოწმოთ რამდენიმე ფორმა ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონიდან:

ჭაჭყანი – ხმამაღლა უსიამოვნო ლაპარაკი; **ჯაჯღანი** – ხმამაღლა უკმაყოფილო კილოთი ლაპარაკი.

- ჭახანი** – გატეხის, დაჯახების, თოფის გავარდნისა და მისთ. მკვეთრი ხმა.
- ჯახანი** – რისამე მირტყმის, რამეზე ხეთქების ხმა.
- ჩახანი** – რკინის რკინაზე მოხვედრების ხმა.
- ჯგაფუნი** – სითხის მოძრაობის ხმა.
- ჩქაფუნი** – წყალში (სითხეში) ჩავარდნის ან წყლის (სითხის) სწრაფი მოძრაობის ხმა.
- დგაფუნი** – ტალღების ხეთქების ხმა.

და სხვა.

საინტერესო სურათს გვიმოწმებს ამ თვალსაზრისით მეგრული:

ქოდა-ძვამუ – დაჯდა, დაეცა დიდი, მძიმე რაღაც.

ქოდა-წვაწუ – დაჯდა, დაეცა პატარა, მსუბუქი რაღაც.

ან:

იგვიჯინანს – დიდი რაღაც მსხვილად, დონდლოდ გამოიყურება.

იქვიჩინანს – აქორჩილად გამოიყურება.

იკვიჭინანს – პატარა რაღაც მკვეთრად გამოიყურება.

(იხ. ტ. გუდავა, ხმაბაძვის ერთი სახეობა მეგრულში, ენათმეცნ. ინსტიტუტის XVI სამეცნ. სესიის თეზისები, 1958, გვ. 15).

საინტერესო პარალელიზმია ამ მხრივ ქართულსა და მეგრულში:

ძიძგნის – ძგიძგონუნს

ციცქნის – ცქიცქონუნს

წიწკნის – წკიწკონუნს და ა.შ.

მაშასადამე, ენაში მართლაც გვქონია შემთხვევები, როცა მოვლენას, საგანს მისი ბუნების შესაბამისად ერქმევა სახელი. ცნობიერებაში ხდება ამ ფაქტის განზოგადება, **შედეგად – სახელისა და საგნის გაიგივება.**

#70#

***

სწორედ ამ ფსიქოლოგიურ ფაქტორთან არის დაკავშირებული **ტაბუ.**

არსებობს არა მხოლოდ სიტყვების, არამედ საგნების **ტაბუც.** ცნობილია ტაბუ ადამიანებზეც. ამის ფაქტია, მაგალითად, ქალის გაძევება სამრელოში (ან ბოსელში) მენსტრუაციისა და მშობიარობის დროს ფშავსა და ხევსურეთში. ანალოგიური ფაქტი სხვა ხალხებშიც არის დამოწმებული. ჯეიმს ფრეზერი ამ მოვლენას განიხილავს ავსტრალიელი აბორიგენების მაგალითზე (Дж. Фрезеръ, Золотая ветвь, М., 1980, с. 237).

ტაბუს ფაქტია ისიც, რომ ომში წასვლის წინ მეომრები ქალს ერიდებოდნენ. სვანეთში დღემდე არის შემონახული რწმენა სანადიროდ წასვლის წინ ქალებისგან განრიდებისა.

ამ მოვლენას აქვს თავისი მიზეზი და საფუძველი. შეცდომაა ამის ახსნა **მხოლოდ** კულტურის დაბალი დონით.

აი, რას წერდა, მაგალითად, ვ. გამსახურდია: „როცა შემოქმედებითი მუშაობით გართული ვარ, ქალთა სიახლოვეს გავურბივარ (გავვოცდი, როცა სვანმა მონადირეებმა მიაძმეს ერთხელ: ჯიხვზე სანადიროდ წასვლის წინ მთელი კვირა ქალს არ მივეკარებოდითო). ამ დორს ვცდილობ საზოგადოებაში ყოფნას და ღვინის სმას თავი ავარიდო“ (რვატომეული, VI, გვ. 521).

სისხლის ტაბუ: არ ჭამენ ხორცს, თუ სისხლისგან არ დაიწრიტა. ეს წესი დღემდე მოქმედებს ებრაელებში. მოვიტანთ ციტატას ლევიტელთა წიგნიდან: „ყოველი ესე სისხლი არა ჰჭამოთ ყოველსავე სამკვდრებელსა თქუენსა მფრინველისადათგან ვიდრე საცხოვართამდე. ყოველმან კაცმან, რომელმან ჭამოს სისხლი, წარწყმდეს სული იგი ერისაგან თვისისა“ (7, 26-27). ამ აკრძალვის მიზეზი ისაა, რომ მაშინდელი შეხედულებით. „სული ყოვლისა ჯორციელისადა სისხლი თვისი არს“ (17, 13).

ტაბუს ერთ-ერთი სახეობაა საჭმელთა აკრძალვაც საერთოდ ან წლის გარკვეულ პერიოდში (მაგალითად, მუსულმანებს საერთოდ ეკრძალებათ ღორის ხორცის ჭამა; ქრისტიანებს ეკრძალებათ ხორცის ჭამა მარხვის პერიოდში და ა.შ.). ამის მიზეზიც უფრო ღრმაა, ვინემ მართლოდენ ცრურწმენა.

ამჯერად ჩვენ კონკრეტულად სიტყვის ტაბუ გვინტერესებს.

სემანტიკის ორი დონე:

სიღრმულზე სახელი და ტაბუირებული ფორმა ერთი და იგივეა,

#71#

ზედაპირულზე – განსხვავებული: **სახელი** ეკვივალენტურია საგნისა, ტაბუირებული სახელწოდება მოლაპარაკებას ასახავს.

საინტერესო ცნობას გვაწვდის თ. სახოკია თავისი სამურზაყანოში მოგზაურობის შესახებ: „დათვის აქ ორი სახელი ჰქვია: **თუნთი** და **უწუნდური** (უწმინდური). საზოგადოდ მავნებელ სულდგმულთ აქ ორნაირი სახელი ჰქვია: ერთი – ნამდვილი და მეორე მოგონილი. ცდილობენ, ყოველთვის მოგონილი სახელი დაუძახონ ხოლმე ამგვარ სულდგმულთ. იმიტომ, რომ, – ამბობენ, – ნამდვილი სახელი რომ დავუძახოთ, ეგონება – გვეძახიანო, მოვლენ და დაგვაზიანებენო. მეგლს, დათვის, ტურას მეგრულად საერთოდ **უშინუ** (უხსენებელი) ჰქვია ე.ი. ისეთი არსებანი, რომელთა სახელის თქმა არ შეიძლებაო. კერძოდ, **დათვის... უწუნდური** (უწმინდური) და **ბურდინა** (მობურტყული) ჰქვია. **მელას** – **მაძვამვალე** (ჩაქ-ჩაქით მოსიარულე) და **უჭუ-უხაშუშუ მაჭკომალი** (უწვავ-უხარშავის მჭამელი). **ტურას** – კვალი-ჭყელი (კვალდაწყველილი) და **მოცქვაცქვალე** (ცუცუნა). **გველს** – **უჩადართმი** (შავლართიანი) და **თუდო გილესარგალუნი** (ძირს რომ დაეთრევა), **თავგს** – **კუდელამი** (კუდიანი) და **კიბომოჭკადილი** (კბილმოჭკედილი), **ჭიანჭველას** – პუხმეტახილი (წელმოტეხილი). თავგსა და ჭიანჭველას გამოცვლილ სახელებს ქალები განსაკუთრებით მაშინ უძახიან, როცა აბრეშუმის ჭია უსხედთ და თანაც დაატანენ: ოშ გელოშ ვიშო – ას მთის იქით... **ქორს** – **ჟიმალუ** (ზევით, ე.ი. ცაში მოსიარულე) ჰქვია, **ყვავს** – **დუდ-უჩა** (შაფათავა), მატლს სამნაირ სახელს ეძახიან: **ოჭიშიშ მაზიმალი** (ზურგის მზომელი), **თელი** (მთელი, ცოცხალი) და **შურდგმული** (სულდგმული)... **ქათმის ჭირს** „**ივანია**“ ჰქვია მეგრულად. თუ ქათმებს დაერია, იტყვიან, ჩვენს ქათმებს „**უსახელე**“ (უსახელო) დაემართაო. გარდა ამისა, თუ ნადირმა რამე ზიანი მოგაყენათ, ან აბრეშუმის ჭიას თავგი და ჭიანჭველა დაეხვია, ანდა ქათმები და საქონელი ჭირმა გაგინწყვიტათ, სხვის სახლში თქვენს გაჭირვებას ვერ იტყვით, ვოთომ, რაც თქვენ გადაგხდათ თავზე, ვისაც უთხარით, იმათ გადაედებაო. თქვენი ლაპარაკი შემდეგ თუ რაიმე მოუვიდათ. იტყვიან (თქვენზე) – მხარით მოიტანა (მარცხი) და დამივსო“ (მოგზაურობანი, თბ., 1950, გვ. 282).

სამეგრელოშივე (და სხვა კუთხეებშიც) აკრძალულია **ორშაბათით** (მთვარის დღეს!) ოჯახიდან გასვლა, მგზავრობა, ფრჩხილებისა ან თმის მოჭრა; არ შეიძლება ავადმყოფთან მიცვალებულის

#72#

ხსენება და სხვა (ს. მაკალათია, სამეგრელოს ისტორია და ეთნოგრაფია, თბ., 1941, გვ. 335).

ტაბუს ენობრივი მექანიზმი არსებითად გამოცანის ტიპისაა.

ტაბუ თავისებური გამოცანაა, გასაგებია მხოლოდ გარკვეული საზოგადოების წევრებისათვის.

ტაბუს ფსიქოლოგიური საფუძველია სიტყვის მაგიური ძალის რწმენა.

ტაბუმ შეიძლება შეცვალოს ნამდვილი სახელი: რუსული **медведь** წარმოშობით ტაბუა (-თაფლიჭამია). ამჟამად კი ამ ცხოველის აღსანიშნი ერთადერთი ლიტერატურული ფორმა.

ტაბუს ნიმუშები¹:

¹ იხ. კ. ჯორჯანელი, ევფემიზმები და სიტყვის ტაბუ, თბ., 1977.

ა) **საკუთარი სახელების ტაბუ.** განსაკუთრებით გავრცელებულია აფხაზეთში, სამეგრელოში და ხევსურეთში.

აფხაზეთში ქალებს აკრძალული აქვთ მამამთილის სახელის ხსენება. აფხაზი ქალი ისეთ სიტყვასაც არ ხმარობს, რომელიც თუნდაც ერთი მარცვლით ჩამოჰგავს მისი მამამთილის სახელს. მაგალითად, ერთი აფხაზი ქალი არ ხმარობდა სიტყვას აკაკან „კაკალი“, რადგან იგი შეიცავს მარცვალს კან, რომელიც მისი მამამთილის სახელი იყო. სამეგრელოში (სამურზაყანოში, გალში) ერთი მეგრელი ქალი „გიტარას“ ნაცვლად ამბობდა „ტარას“, რადგან მის მამამთილს „გიგო“ ერქვა.

ხევსურეთში გავრცელებულია მრავალსახელიანობა.

ყოველ ხევსურს ჰქონდა ნათლობის სახელი და ხატის სახელი.

შემდეგ: როცა ბავშვი ანჩხლობს, იტყვიან: მიცვალებულის სული აწუხებსო. სახელად ამ მიცვალებულის სახელს არქმევენ. გარდა ამისა, რძალი მაზლს სახელს უცვლის, ბიცოლაც – ძმისწულს (თუ მისი ქმრის მოსახელეა). ასე რომ, ერთ კაცს რამდენიმე სახელი ჰქვია. მაგალითად, მღვდლისა – პეტრე, სულისა – დავითი, რძლისა – ხირჩლა, ხატისა – გიორგი, დედისძმის ცოლისა – ბეწიკუა“ (ს. მაკალათია, ხევსურეთი, 1935, გვ. 191-193)².

ყველაფერი ეს ხდება იმის გამო, რომ სახელს მაგიური ძალა მიეწერება. ესაა სურვილი – „დაუმალონ“ პიროვნება მავნე სულს.

სახელის დაფარვა („სახელიში ფულუა“) სამეგრელოშიც იყო გავრცელებული. მაგალითად, ცოლ-ქმარი ერთმანეთს სახელით არასდროს მიმართავდნენ.

#73#

თუშეთი ცოლი ქმარს ასე უხმობს: ეგე კაცო.

ამავე რიგისა ჩანს წარმოშობით: იმანო.

ბ) **ღმერთის სახელის ტაბუ.** „ღმერთს“ ხშირად ცვლიდნენ სახელებით: „უფალო“ (ის. ვინც მფლობელია, ვინც ფლობს) „მამაზეციერი“, „შემოქმედი“, „ზენაარსი“, „ყოვლისშემძლე“, „არსთაგამრიგე“, „უზენაესი მსაჯული“ და სხვა.

გ) **ეშმაკის სახელის ტაბუ.** შიში, მისი მოვლენების თავიდან არიდება განაპირობებს ეშმაკის სახელის აკრძალვას. საქართველოს სხვადასხვა კუთხეებში ის იცვლებოდა შემდეგი ტერმინებით: „ბოროტი“, „მავნე“, „მაცდური“, „კუდიანი“, „ბოროტი სული“, „ჯოჯოხეთის მოციქული“, „წყეული“...

დ) **ავადმყოფობათა სახელების ტაბუ.** ყველაზე გავრცელებულია სახადის სახელად „ბატონები“ (იშვიათად „ანგელოზები“). ეს იმიტომ, რომ ამით ცდილობდნენ მისი კეთილგანწყობის მოპოვებას...

თვით სიტყვა **სახადი**, ასევე: ჭირი || შავი ჭირი ტაბუირებული ფორმის (ავადმყოფობათა სახელების) ნაცვლადაა გამოყენებული.

ე) **სიკვდილის სახელის ტაბუ:** განსვენებული, სულმნათი, ცხონებული, ნეტარხსენებული... ჭურჭელი, განსასვენებელი.

ვ) ცხოველთა სახელების ტაბუ: (იხ. ზემოთ)...

ზ) **თვალის ცემის: რა ცუდია!** რა კარგიას მნიშვნელობით.

² შდრ. ესპანური სახელები.

რა ლამაზია, წყეულო,

შენთა ზვირთით ლაღნი ჩქერანი.

გურულები გაურბოდნენ „ხუთი“ სიტყვის თქმას, რადგან ამ სიტყვის ფუძე ფონეტიკურად იმეორებს „ხუთ-ავ-ს“ ზმნის ფუძეს. (Д.К. Зеленин, Табу слов у народов восточной Европы и Северной Азии, ||, გვ. 16).

თ) **გრამატიკული ფორმის ტაბუ.** ხევსურეთში ქმარი ახლადმოლოგინებულს III პირის ფორმებით მიმართავს:

- პური ხო არ უნდ? (ე.ი. ხომ არ გინდა?)
- უნდ! (- მინდა)
- ვაჟა როგორ ხყავავ? (- როგორ გყავს?)
- კარგა ასავ! (კარგად არისო – კარგად არის) (ვ. ჯორჯანელი, ევფემიზმები და სიტყვის ტაბუ, თბ. 1977, გვ. 73).

§ 33. სულ სხვა საფუძველი აქვს **ევფემიზმს** (სიტყვის გაკეთილშობილებას). აქ უკვე ეთიკის საკითხი დგას, მაქსიმალური დაცვა მსმენელისა უსიამოვნო ემოციებისაგან. ევფემიზმების სიჭარბე

#74#

მაღალგანვითარებული საზოგადოებისათვის არის დამახასიათებელი.

ტერმინი: eu „kargad“ + phemi „ვლაპარაკობ“ (ბერძულია).

ტაბუ რწმენას უკავშირდება, ევფემიზმი – ეთიკას.

ყველას კარგად გვახსოვს სულხან-საბა ორბელიანის ერთი იგავ-არაკი. ამ იგავ-არაკს „ენით დაკოდილები“ ეწოდება:

„ერთი კაცი და ერთი დათვი დამძობილდნენ. აწვია კაცმან მანდათვი იგი, ლხინი აჩვენა. დათვი დაეთხოვა, გამოესალმა, მან კაცმან აკოცა და ცოლსაც აკოცინა დათვისათვის.

მას დიაცსა რა დათვის სიმყრალე ეცა, განერწყვა და თქვა: პირმყრალს სტუმარს ვერ ვეწყობიო!

წავიდა დათვი. და მერე ეს კაცი ეწვია და თან ცული წაიღო: მოის შეშას დავკოდ და წამოვიღებო!

მოვიდა დათვი და, რაც მათ ეფერებოდა, იმგვარად იალერსეს, მერმე დათვმან დაუჟინა: თავზე ერთი ცული დამკარ და დამკოდეო!

მან კაცმან უარი თქვა. დათვი არ მოეშვა. დაჰკრა ცული და თავი გაუტეხა. დათვი ტყეში წავიდა და კაცი შინ წამოვიდა.

მეორე თვეს შეიყარნენ. დათვს თავი გამთელეზოდა. დათვმან უთხრა: ძმაო, შენის ცულით დაკოდილი თავი გამიმთელდა და შენის ცოლის ენით დაკოდილი გული არაო“ (სულხან-საბა ორბელიანი, თხზულებანი ოთხ ტომად, ტ. I, გვ. 31-32).

სწორედ „ენით დაკოდვის“ თავიდან ასარიდებლად იხმარება **ევფემიზმი**.

ევფემიზმები სხვადასხვა სახისაა.

ა) **უსიამოვნებისა და შიშის გრძნობით წარმოქმნილი ევფემიზმები:** გარდაიცვალა, მიიძინა, თქვენი ჭირი წაიღო, პატრონს ჩაბარდა, ფეხები გაჭიმა, დაგვაობლა, სიცოცხლეს გამოსასალმა და ა.შ.

ავადმყოფზე: უქეიფოდაა, შეუძლოდაა, კარგად ვერ არის.

ცემაზე: ხელით შეეხო, ფიზიკური შეურაცყოფა მიაყენა, ალიყური აჭამა...

ტყუილზე: სიმართლეს არ ამბობს, სიმართლე დამალა, ფაქტები დაამახინჯა (|| შეალამაზა), აჭარბებს...

გონებრივ სიჩლუნგეზე: შეზღუდული გონების პატრონია, შორს ვერ იხედება...

გიჟზე: სულით ავადმყოფი, შეშლილი...

ძუნწზე: მომჭირნე...

ლოთზე: მსმელი...

#75#

ბ) **თავაზიანობის საფუძველზე წარმოქმნილი ევფემიზმები:** დაბრძანდით, რა ბრძანეთ, როგორ ბრძანდებით, გაბრძანდით! როგორ გიკითხოთ.

გ) **დიპლომატიური (პოლიტიკური მოტივებით წარმოქმნილი) ევფემიზმები.**

ფაშისტურ გერმანიაში: დაპყრობა → საზღვრების გონივრული შეცვლა; მილიტარიზაცია → გერმანიის სასიცოცხლო ინტერესები.

ევფემიზმები დროთა განმავლობაში შეიძლება შეიცვალოს. მაგალითად, „ნიფხავ-პერანგის“ ნაცვლად ადრე ამბობდნენ „პერანგი და მისი ამხანაგი“ მერე კი ორივე გამოთქმა „თეთრელმა“ შეუცვალა (ეს უკანასკნელი რუსული შესაბამისი სიტყვის „ნелѣ“-ს კალკია); ან: „დაჭერილია“ შეცვალა „დაპატიმრებულია“ ფორმამ, შემდგომ კი შესაბამისად გამოყენებული იქნა „იზოლირებულია“ და „ინტერნირებულია“ ფორმები, ეს უკანასკნელი, ჩვეულებრივ, მაღალი თანამდებობის პირის დაპატიმრების შემთხვევაში ითქმის.

ევფემიზმები არ გამორიცხავენ სტილურ ვარიანტულობას; მაგალითად ერთი და იმავე მნიშვნელობის გამომხატველი ქვემოდასახელებული გამოთქმები სწორედ სტილისტური ნიუანსით არიან განსხვავებული:

ნეიტრალური: „მოკვდა“,

მოკრძალებული: „გარდაიცვალა“,

მაღალფარდოვანი: „სიცოცხლეს გამოესალმა“,

სინანულის გამომხატველი: „მზე (დღე) დაუბნელდა“,

გულგრილი: „თქვენი ჭირი წაიღო“...

ევფემიზმების საპირისპირო ენობრივი მოვლენაა დისფემიზმი, რომელიც ნეიტრალური გამოთქმის უფრო უხეში, ზოგჯერ კი უწმაწური გამოთქმით შენაცვლებას გულისხმობს. მაგალითად, „მოკვდას“ ნაცვლად იტყვიან: „ფეხები გაჭიმა“, „გაარტყას“ ნაცვლად – „ალიყური აჭამა“, „დაეცას“ ნაცვლად – „მოზომა“, „ზედმეტს ლაპარაკობს (აკეთებს)“ ნაცვლად – „ამლაშებს“ და სხვანი.

როგორც ევფემიზმი, ასევე დისფემიზმი საზოგადოების ამა თუ იმ ფენის კულტურული დონის უშუალო გამომხატველია. თუმცა, რა თქმა უნდა, ისე არ უნდა წარმოვიდგინოთ, რომ საზოგადოების ფენები მხოლოდ ამ ნიშნით არის დიფერენცირებული. არსებითი მნიშვნელობა აქვს კონკრეტულ სიტუაციასაც: ფამილარულ წრეში დისფემიზმი არ აღიქმება ეთიკური ნორმის დარღვევად, ოფიცია-

#76#

ლური ურთიერთობის დროს კი დაბალი ყოფითი კულტურის მაუწყებელია.

ეთიკის სფეროს განეკუთვნება აგრეთვე ენობრივი ეტიკეტი, რომელიც ევფემისტურ გამოთქმებს უახლოვდება თავისი არსით.

აქ სულხან-საბა ორბელიანის მეორე იგავ-არაკიც მოგვაგონდება: „უტკბესი და უმწარესი“, ამ არაკის დედააზრი ასეთია: „არცარა ენის უტკბესი იქმენის და არცარა ენის უმწარესი პირსა ყოვლისა ქვეყნისასაო“.

მიმართვის ფორმებად „ბატონო“, „ქალბატონო“, მყოფადის გამოსახატავად „ბრძანდება“, „გახლავს“ ფორმების გამოყენება სწორედ ენობრივი ეთიკის ნიშნითაა აღბეჭდილი.

ენობრივი ეთიკით შეპირობებული ფორმები უძველესი პერიოდიდან იჩენს თავს ქართულში. თავდაპირველად ეს ფეოდალური იერარქიის პრინციპს ექვემდებარებოდა. მაგალითად, სულხან-საბა ორბელიანი „სიტყვის კონაში“ ასე განმარტავს: **თქმა** ითქმის სწორს კაცს ეტყოდეს, ხოლო მოკსენება უღარესისადმი და **ბრძანება** უმცროსისათვის, რამეთუ სამ-სახე არიან თქმანი“. **„თქმის“** სამგვაროვნობა სწორედ ენობრივი ეთიკის გამოხატულებაა: ერთი და იგივე შინაარსი სხვადასხვა ფორმით გამოითქმის იმის მიხედვით, თუ ვის მიემართება.

ქართულში ამგვარი შესაძლებლობის მქონებლობას აღნიშნავს არჩილიც პოეტური თხზულებაში „საქართველოს ზნეობანი“:

„ბატონ-ყმური ლაპარაკი სხვა არის და სხვისა სხვაო:
ჩამორთმა და მოხსენება. ზოგჯერ სიტყვის შენახვაო,
სწორ-უფროსულ-უმცროსულსა ქართულსაც აქვს დასახვაო“.

აქაც, როგორც ვხედავთ, სწორს (-სოციალურად თანასწორს), უფროსსა და უმცროსს შორის ურთიერთობაზე საუბარი ენობრივი ეთიკის თვალსაზრისით.

ამ მოვლენის გრამატიკული დახასიათება მოცემულია აკაკი შანიძის „ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლებში“.

ღირსსაცნობია ის ფაქტი, რომ ენობრივი ეთიკის დონეზე სიტყვამ შეიძლება შეიცვალოს მნიშვნელობა და იმავდროულად სხვა გამოთქმებში თავისი პირვანდელი მნიშვნელობითაც იქნეს გამოყენებული. მაგალითად, **„ბრძანება“** ზმნა შეიძლება გამოხატავდეს: ა) საკუთრივ **ბრძანებას**, „სარდალმა იერიშზე გადასვლის ბრძანება გასცა“ და იმავდროულად – ენობრივი ეთიკის დონეზე: ბ) **თქმას**: „მეფეო, რად ჰბრძანეთ (-თქვით) თქვენი ბერობა?“ გ) **ყოფნას**: „პროფესორი სად ბრძანდება?“ დ) **ყოფობას**: „ვინ ბრძანდებით?“

#77#

ე) **დაჯდომას**: („გთხოვთ, დაბრძანდეთ!“) ვ) **მოსვლას**: „მასწავლებელი მობრძანდა“; **გახლავს** თავისი პირვანდელი მნიშვნელობით გამოხატავს თან ყოფობას („ბავშვი თან გახლავს“), ხოლო ენობრივი ეთიკის დონეზე – რისამე ან ვისამე ყოფას, მქონებლობას, არსებობას („მე თქვენი მოწაფე გახლავართ!“ ან: „ტარხუნა არის? „გახლავს“): ამავე ძირისაგან ნაწარმოები **გეახლები**, **გეახელი** ენობრივი ეთიკის დონეზე შეიძლება გამოხატავდეს მნიშვნელობებს: ჩამოვედი, მოვედი („სოფლიდან გუშინ გეახელით“), ვჭამე („ვახშამი უკვე გეახელით“).

ზემოხსენებულის გასათვალსაჩინოებლად დავასახელებთ რამდენიმე ნიმუშს „ვეფხისტყაოსნიდან“:

ა) სოციალურად თანასწორთა ურთიერთობისას:

უთხრა: „მმაო, არ გიტყუვე, გიყავ, რაცა შემოგფიცე“...

ეტყვის, თუ: მოჰკვდე, რას არგებ ქცევითა მაგ ოხერთა“...

კვლა ეუბნების ავთანდილ სიტყვითა მრავალფერითა...“

ბ) მეფე მიმართავს ქვეშევრდომს:

უბრძანა: გკითხავ საქმესა, ერთგან სასაუბნაროსა...

უბრძანა: მახლავ რად არა, რად მელი მოყვანებასა...

გ) ქვეშევრდომი მიმართავს მეფეს:

ვაზირთა **ჰკადრეს:** „მეფეო, რად ჰბრძანეთ თქვენი ბერობა?“...

კვლა **მოახსენა** ვაზირმან სიტყვა ნაგუმინდელევი...

შემდგომ ამგვარი დიფერენციაცია უკვე ასაკობრივი ცენზით განისაზღვრა, ხოლო ურთიერთობის ამგვარი წესის დარღვევა და უკიდურესად ფამილარული მეტყველების მანერის დამკვიდრება არცთუ სასიკეთო ძვრებზე მიანიშნებს საზოგადოებრივ აზროვნებაში.

აქვე უნდა შევნიშნოთ: ის, რაც ქართულსა და ბევრ სხვა ენაში ლექსიკურ მნიშვნელობათა სპეციფიკური გადასხვაფერებით მიიღწევა, იაპონურ (და ზოგ სხვა) ენაში სპეციფიკური გრამატიკული ფორმებით გამოიხატება; ანუ: იაპონურ ენაში ზრდილობიანი მიმართვის სპეციალური ფორმები არსებობს. რა თქმა უნდა, ეს თავისებურებანი საკუთრივ ლექსიკის დონეზე იჩენს თავს. მაგალითად, იაპონურს არა აქვს ზოგადად „ძმა“ ან „და“, არსებობს „უფროსი ძმა“, „უმცროსი ძმა“, „უფროსი და“. ამით იმთავითვე არიან გამიჯნული და-ძმები ასაკობრივი ცენზით და იმავდროულად – სოციალურ ურთიერთობათა დონეზე – უფლება-მოვალეობებითაც. რაც შეეხება გრამატიკულ საშუალებებს, საგანგებო აფიქსების საშუალებით იაპონელი ძალაუნებურად გამოხატავს თავის პოზიციას: მოსაუბრის მიმართ დაქვემდებარებულობა

#78#

თუ სოციალურად მასზე მაღალ საფეხურზე დგას. ნიშანდობლივია, რომ ადრე „მე“ ნაცვალსახელის წარმოთქმის უფლება მხოლოდ იმპერატორს ჰქონდა. იაპონურში სოციალური სიტუაციის შესაბამისად გამოიყენება „მამის“ აღსანიშნად 9 სიტყვა, „ცოლისას“ – II, „ვაჟიშვილისა“ – 7. „ქალიშვილისა“ – 10, „ქმრისა“ – 7 (ვ.პრონიკოვი, ი. ლადანოვი). ინგლისელი ენათმეცნიერის ჩემბერლენის აზრით, „არ არსებობს სხვა ენა, რომელსაც აქვს თავაზიანი მეტყველების იმდენი წესი და ფორმა, რამდენიც იაპონურ ენას“.

სიტყვის მაგიის ერთ-ერთი გამოხატულება არის აგრეთვე ე.წ. „ჯვართ ენა“. არსებითად ეს არის მაგიურ რიტუალებთან დაკავშირებული არგო (ჟარგონი) – ქურუმები საგანგებო ენას ქმნიდნენ ღმერთებთან და სულებთან სალაპარაკოდ. „ჯვართ ენა“ ჩვენთან ცნობილია ხევსურეთში. ამ ენაზე **ხარს** ჰქვია „ბუბუნა, ბულაური, ხარმანიაში“, **ცხვარს** – „მატყეირი, მაცხოვარი“, **მოხუც კაცს** – „ბერხუნდი“ და ა.შ. „ჯვართ ენას“ ახასიათებს სპეციფიკური გამოთქმებიც: „ჯიხვის თავ-რქით გადმოყოლება“ სიკვდილიანობას ან მტრის თავდასხმას ნიშნავს, „ქერ-ოქროთ გადმოფანტვა მზექალის მიერ“ – გვალვას, „თვალეზზე ოქროს საცრის დაფარება“ – დაბრმავებას (თ. ოჩიაური).

რით არის საცნაური ყოველივე ის, რის შესახებაც ზემოთ ვისაუბრეთ?

ენას ქმნის ლექსიკური ფონდი და მისი მოხმარების გრამატიკული წესები. ეს არის ობიექტური მონაცემი. მაგრამ საზოგადოება, თავისი განვითარების შესაბამისად, სუბიექტური გააზრების საფუძველზე აქტიურად ერევა და ცვლის ლექსიკურ თუ გრამატიკულ მიმართებებს

ენაში: მიზანი ერთია. ენობრივი გამოხატვა სინამდვილისა გახადოს ამ სინამდვილის აღქმის ადეკვატური.

ეს არის გარდუვალი პერმანენტული პროცესი და, ამასთანავე, თვალსაჩინო ნიმუში იმისა, თუ გარეენობრივმა (კულტურისა თუ ყოფითმა) მოვლენებმა როგორ შეიძლება შეცვალოს მიმართებანი ენის სემანტიკურ სისტემებს შორის.

***

ასეთია მოკლედ ტაბუსა და ევფემიზმების როლი საზოგადოებაში. ორივე კულტურის სხვადასხვა დონის უშუალო გამოვლენაა.

§ 34. **ობიექტური და სუბიექტური ენაში.** ენაში მოქმედებს ობიექტური კანონზომიერებანი. იგულისხმება კანონზომიერებანი,

#79#

რომლებიც პიროვნების განწყობასა და ნება-სურვილზე არ არიან დამოკიდებული. **იმავედროულად** ხდება ენობრივ მოვლენათა **სუბიექტური აღქმა**. ეს უკანასკნელი ზოგჯერ ისე ძლიერ გავლენას ახდენს ენობრივ (ობიექტურ) მოვლენებზე, რომ თვით ენის სტრუქტურაში იწვევს ცვლილებებს. თავდაპირველად სუბიექტური ფაქტორი **ფაკულტატიური** ხასიათის ცვლილებებს იწვევს, შემდგომ კი ენაში შეიძლება დამკვიდრდეს, როგორც ძირითადი მონაცემი.

ენაში ობიექტური და სუბიექტური ფაქტორების ურთიერთობის თვალსაზრისით ღირსსაცნობია შემდეგი ფაქტები:

ა) კარგად არის ცნობილი პირის ნიშნების ფუნქცია – აღნიშნონ კონსტრუქციაში სუბიექტად ან ობიექტად წარმოდგენილი პირი. აღნიშვნა ხდება სპეციალური მორფემებით – პირის ნიშნებით. **პირის ნიშნების განაწილებასა და გამოყენებას** ობიექტური, ენის შინაგანი ბუნებით შეპირობებული, კანონზომიერებანი უძევს საფუძვლად. ამჯერად ირიბობიექტური პირის **ჰ-||ს-** ნიშანი გვანტერესებს. **ობიექტურად** მას სრულიად განსაზღვრული დანიშნულება აქვს: იგი მხოლოდ მაშინ უნდა წარმოჩნდეს ზმნაში, როცა კონსტრუქციაში ირიბი ობიექტი დამოწმებული: **ჰ-ყავ-ს ის მას, ს-თხოვ-ს ის მას მას, ს-წერ-ს ის მას მას, გა-ჰ-კეთებია ის მას** და ა.შ.

მაგრამ ამ ობიექტური კანონზომიერების პარალელურად მოქმედებს სუბიექტური ფაქტორებიც: ირიბი ობიექტის ნიშნის გამოყენება ფასდება სულ სხვა, სუბიექტური ხედვის პოზიციიდან.

გავიხსენოთ **კ. გამსახურდიას მოსაზრება:**

„მე გახლდით გურიაში და აღშფოთებული დამხვდა გურიის საზოგადოება ირაკლი აბაშიძის ერთი ლექსის „ჰყავის გურიის“ გამო... ამ ლექსის სათაური იყო „ჰყავის გურია“ კი არა, „ყავის გურია“. ამიტომ გურულები სამართლიან უკმაყოფილებას გამოსთქვამდნენ ჩემს წინაშე და მიმტკიცებდნენ, რომ გურია **ყავისა** კი არა, საქართველოსიაო“ (კ. გამსახურდია, რვატომეული, ტომი VII, 1963, გვ. 493).

ობიექტურად **ჰ-ყვავ-ი-ს** ფორმას არ სჭირდება **ჰ-**; ერთვალენტია და ზმნაში კი ორი პირის ნიშანი აღმოჩნდება, ერთი – არარსებული პირისა. მაგრამ სუბიექტურმა გაგებამ აუცილებელი გახადა ამ ზედმეტი **ჰ-** ნიშნის გამოყენება.

ობიექტურად ზედმეტი – სუბიექტურად აუცილებელი აღმოჩნდა: **ჰ-** ა უკვე პირის ნიშნად კი არა, სიტყვის ფუძე შემადგე-

#80#

ნელ ელემენტად გაიგება, სხვა სიტყვისგან (**ყვავ-ის**) განმასხვავებელ მონაცემად.

შემდეგ: ...„მიქრის – ეს ხომ ღიმილის მომგვრელი სიტყვაა, ე.ი. მის წარმომთქმელს თავში უქრის. იგივეა „ჰყვავის“ ნაცვლად „ყვავის“ რომ ითქვას... „ჩანს“ – რა ქართულია; უცილოდ უნდა დაიწეროს „სჩანს“, „სწერს“ და არა „წერს“. (კ. გამსახურდია, რვატომეული, ტომი VIII, გვ. 261).

ამ მსჯელობაში ნათლადაა წარმოჩენილი ლექსიკური მნიშვნელობათა განსხვავების ცდა, დამყარებული სუბიექტურ აღქმაზე...

ეს ტენდენცია მართლაც იჩენს თავს ენაში:

თვლის – რისამე რაოდენობას არკვევს

ს-თვლ-ი-ს – მიაჩნია, ჰგონია

წევ-ს – დაწოლილია

ს-წევ-ს – ეწევა, ქაჩავს.

ამავე ფორმანტის თაობაზე მ. ჯავახიშვილი წერდა:

„ორი უკიდურესობა სწეწავს ქართულს: ერთნი რკინას ასხამენ სიტყვაში (ხევსურული „მაჰხკალ!“), მეორენი კი ბამბასავით არბილებენ (დასავლური „მოკალ!“). ქართული სალიტერატურო მუდამ საშუალო გზაზე იდგა და არც ახლა უნდა გადაუხვიოს („მოჰკალ!“). უნდა მუდამ გვახსოვდეს, რომ ქართული მაგარი ენების ჯიშს ეკუთვნის და სპარსულ სიტყბოს ვერ ინელებს, ისევე რვა–ლის ჟღარუნს სჯობია ბულბულის „ბულ–ბულს“, ჩვენებური მჭადი – სპარსულ რაჰათლუხუმს, რადგან ასეთია ქართულის ბუნება და ხასიათი“ (მ. ჯავახიშვილი, ექვსტომეული, ტ. VI, 1980, გვ. 129–130).

აქ უკვე სულ სხვა პოზიციიდანაა შეფასებული პირის ნიშნის გამოყენების ფაქტი.

სუბიექტური მიდგომა აქაც აშკარად იჩენს თავს.

სუბიექტური რომ არის, იმითაც ჩანს, რომ, მართალია, ორივე შემთხვევაში **ჰ'** ს შენარჩუნებაზეა საუბარი, მაგრამ საბუთი სხვადასხვაა: ერთ შემთხვევაში – მნიშვნელობის განსხვავება (**ჰყვავის** და **ყვავის**), მეორე შემთხვევაში – ქართული ენის ბუნება („მაგარი ენების ჯიშს ეკუთვნის“).

რა თქმა უნდა, ენის ობიექტურ კანონზომიერებათა კვლევა ამ ფაქტორს ვერ დაემყარება, მაგრამ აუცილებლად კი უნდა გაითვალისწინოს იგი. უნდა გაითვალისწინოს, რადგან სუბიექტური ფაქტორის ჩარევას ხელეწიფების გარკვეული ცვლილებანი შეიტანოს ენობრივ სტრუქტურებში.

#81#

ბ) კარგად არის ცნობილი ზმნისწინთა ფონეტიკური გამარტივების ფაქტი:

ძველად იყო:

- აღ- →
- გან- →
- წარ- →
- შთა- →

ახლა გვაქვს:

- ა-
- გა-
- წა-
- ჩა-

რა თქმა უნდა, ეს ზოგადი ტენდენციაა, თორემ **აღ-** ახლაც გვაქვს (**აღწერა**) და **ა-** ძველ ქართულშიცაა დამოწმებული.

ჩვეულებრივი ფონეტიკური გამარტივებაა და, მიუხედავად ამისა, ამ მოვლენას ორი, თავისი არსით სუბიექტური, ფაქტორი დაუკავშირდა.

ჯერ ერთი, **აღ-**, **გან-**, **წერ-**, **წარ-**, **შთა-** სტილისტიკური ფუნქციით აღიჭურვა. ამ ზმნისწინების გამოყენება არქაულ იერს ანიჭებს ტექსტს, აქედან – **აღზევებული სტილის** კუთვნილებად იქცა. თავისთავად უთუოდ ღირსაცნობია და საინტერესო, თუ რატომ უკავშირდება აღზევებული სტილი არქაიზაციას. უთუოდ იმიტომ, რომ არქაული **წიგნურ სტილად** იქცა, წიგნური – ოფიციალურს გაუტოლდა, ოფიციალური – საგანგებოდ სათქმელი – აღზევებული, მაღალფარდოვანი მეტყველების ეკვივალენტი გახდა.

და შემდეგ: წარმოშობით ჩვეულებრივი ფონეტიკური გამარტივება მნიშვნელობის განსასხვავებლად გამოიყენა ენამ. ასე გახდა წარმოშობით სუბიექტური მოვლენა ენის ობიექტური ფაქტი.

აღდგომა – ქრისტიანული დღესასწაული.

აღგომა – წამოდგომა.

აღტაცება – უაღრესი სიამოვნებისა და მოწონების გრძნობა.

ატაცება – სახელი „აიტაცებს“ ზმნისა.

განწმენდა – ცოდვებისაგან განთავისუფლება.

გაწმენდა – რისამე გასუფთავება.

განწყობა – ამა თუ იმ ქცევისა თუ განცდისათვის მზადყოფნა.

გაწყობა – გაშლა, დაგება, გასწორება.

შთაგონება – სხვის ნებისყოფაზე მოქმედება.

ჩაგონება – გონებაში ჩანერგვა, შესმენა, შეგონება.

წარსული – ვინც ან რაც წავიდა... და ა.შ.

სუბიექტური აღქმის შედეგია ე.წ. „ხალხური ეტიმოლოგიები“. აქ საყურადღებო ისაა, რომ ამგვარმა „ეტიმოლოგიამ“, ანუ

#82#

სიტყვის ამგვარმა ინტერპრეტაციამ შესაძლოა სრულიად შეცვალოს სიტყვის სრუქტურა. ამის ნიმუშებია: **სრა-სახლ-ი > სა-სახლ-ე**. სასახლე ამ წარმოებით „სახლისათვის განკუთვნილის“ უნდა ნიშნავდეს, მაგრამ ნიშნავს კი: „მეფის, სახელმწიფოს მეთაურის ან სხვა წარჩინებული პირის საცხოვრებელ დიდებულ შენობას“. **ტოპ. დარისპანული → დანისპანული...**

სუბიექტური სიტყვათწარმოებაში:

კონტამინაცია (ასოციაციური წარმოება):

ამოიჩლიავა < ამოიჩარა + ამოიღლიავა

ცული < ცული + წალი

წრიახობს < წრიალებს + კრიახობს

ჩლახუნობს < ჩახუნობს + ლახავს

ენისადმი სუბიექტური მიდგომა განსაკუთრებით იჩენს თავს სინამდვილის მხატვრული ასახვის დროს. ერთი და იგივე საგანი ან მოვლენა (და აქედან – ამ საგნისა ან მოვლენის აღმნიშვნელი სიტყვა) შესაძლოა სხვადასხვა, ერთნამეთის საწინააღმდეგო, ასოციაციებს იწვევდეს ორ სხვადასხვა შემოქმედში. აი, ერთი ნიმუში ამისა.

ზამბახი (< არაბული „ზამბაკ“ – შროშანი) – ბალახოვანი, მეტწილად ფესურიანი მცენარე ზამბახისებრთა ოჯახისა. ფოთლები ხანჯლის ან ხმლის მსგავსი აქვს, ყვავილები მსხვილი, ლამაზი, მრავალნაირად შეფერილი. ყვავის აპრილსა და მაისში. არსებობს **ქართული ზამბახი** – ველურად გავრცელებულია თბილისის მიდამოებში.

ახლა ვნახოთ, რა სიმბოლოთია დატვირთული „ზამბახი“ ქართულ პოეზიაში.

გალაკტიონი:

**„ბნელ ღამის დროს წყნარი ძილი რომ ეწვევა თეთრ ზამბახებს,
მათ ნარნარი მთის ნიავე უალერსებს, აცახცახებს“.**

(„მე და ზამბახი“)

„მთვარე თითქოს ზამბახია შუქთა მკრთალი მძივით,

და მის შუქშუ გახვეული მსუბუქ სიზმარივით

**მოჩანს მტკვარი და მეტეხი თეთრად მოელვარე...
ოჰ! არასდროს არ შობილა ასე ნაზი მთვარე!“**

(„მთაწმინდის მთვარე“)

ზამბახი – მთვარე,

ზამბახი – ღამის ფონზე (კონტრასტი).

თეთრი – შავი

#83#

გიორგი ლეონიძე:

„როგორც ხმალი, ძმებო ტამერლანისა,

სიყვარული ისე დამჯახებია!

მე მივტირი ღამეს ზამბახებიანს

და სიყვარულს ათაბაგის ქალისას“.

(„ნინოწმინდის ღამე“)

შდრ.:

ნ. ბარათაშვილი:

„მიყვარს თვალეხი მიბნედილები,

ეშხისა ცეცხლით დაქანცულები,

მაგრამ რომ ვუჭვრეტ ზამბახ-ვარდთ ველად,

განეწონვიან მათი ისრები“.

ი. ევდოშვილი:

„შეჰკითხა: „ტურფავ, რად ხარ ასე შენ დარდიანი,

მიმოიხედე, ვით ლაღობენ ზამბახ-იანი“.

.....
ეს ეხება მთლიან მხატვრულ სახესაც, რომელიც სხვადასხვა კონტექსტში სხვადასხვა ემოციურ და იდეურ ღირებულებას იძენს.

„ვითარცა სურინ ირემსა წყაროთა მიმართ წყალთასა, ეგრეთ სურინ სულსა ჩემსა შენდამი, ღმერთო“. (ფსალმუნი 41.2)

ახლა გავიხსენოთ, რა კონტექსტშია მოქცეული იგივე მხატვრული შედარება გალაკტიონის ლექსში:

„თავისუფლება სულს ისე მოსწყურდა,
ვით დაჭრილ ირმების გუნდს წყარო ანკარა“.

ერთსა და იმავე მხატვრულ სახეს განსხვავებული სემანტიკა აღმოაჩნდა სხვადასხვა კონტექსტში. სახე გამლიერებულია სიტყვით „დაჭრილი“ – ამბავრებს ემოციას.

.....
ბიბლიაში დამოწმებულია:

„ხვალემ იზრუნოს ხვალისა“

აქ მხატვრულად არის ხორცშესხმული ასეთი აზრი: ხვალინდელ დღეზე ზრუნვით არ უნდა დავიმძიმოთ დღევანდელი დღე.

ეს პოეტური სახე ქართულ პოეზიაში შევიდა.

ალ. ჭავჭავაძე („ღიმილმან კარი ლალისა“):

„ღიმილმან კარი ლალისა

განაღო გამჭირვალისა¹.

#84#

დღეს ესე მკმარის სიმდიდრედ,

ხვალემ იზრუნოს ხვალისა.

ალვის ნაყოფი მრჩობლედი,

შევამცენ ჩემი დამბედი,

დღეს ესეოდენ გავბედი,

ხვალემ იზრუნოს ხვალისა.

ნიავეთ მობერვით შეძრულმან

სუნი მაყენოს სუმბულმან,

დღეს ამით განიშვა გულმან,

ხვალემ იზრუნოს ხვალისა (თხ.. 1940, გვ. 113).

ესაა ბიბლიაში გატარებული აზრის ახლებური ხორცშესხმა.

გალაკტიონთან იგივე აზრი ასეა გამოხატული:

ხვალემ იზრუნოს ხვალისა,

ხვალემ იზრუნოს ხვალისა,

ღვინომ მიიღოს ღვინისა,

წყალმა წაიღოს წყალისა.

არც ვწუხვარ, არც მერიდება

მიმავალ–მომავალისა,

¹[-გაიღმა] თუ პოეტურ ტრადიციებს არ ვიცნობთ, ამ სტროფს ვერ გავიგებთ.

წყალმა წაიღოს „დიდება“.
ხვალემ იზრუნოს ხვალისა!
გულმა მიიღოს გულისა,
ხვალემ იზრუნოს ხვალისა,
ღვინომ მიიღოს ღვინისა,
წყალმა წაიღოს წყალისა. (თხზ. I ტ., გვ. 333).

აქ ნათლად წარმოჩნდება, თუ რა **დამატებითი** აზრით შეიძლება აღჭურვოს სუბიექტურმა განცდამ ერთი და იმავე მნიშვნელობის ფრაზა.

ის, რაც პოეტურ მეტყველებაში თვალსაჩინოდ ხდება. ჩვეულებრივ მეტყველებაში შეფარულადაა წარმოდგენილი...

.....

ზემოხსენებული ორი ნიმუში იმის დამადასტურებელია, თუ როგორ შეიძლება გაეროვნულდეს (ეროვნული კულტურის ფაქტი გახდეს) ის, რაც წარმოშობით სულ სხვა კულტურაში (აზროვნებაში) იღებს სათავეს.

ზემოთ უკვე ითქვა, რომ სუბიექტურმა ფაქტორმა შესაძლოა არსებითად შეცვალოს ენის ობიექტური მონაცემი. ეს მოვლენა კარგად წარმოჩნდება იმ შემთხვევებში, როცა სიტყვის გადატანითი (მეტაფორული) მნიშვნელობით გამოყენება (სუბიექტური ფაქტორ-

#85#

რი) დროთა განმავლობაში ამ სიტყვის ძირითად მნიშვნელობად იქცევა.

ბღალავ-ს ერთ-ერთი გავრცელებული სიტყვაა ქართულში, ნიშნავს: „წმინდა რასმე ბილწავს, შეურაცხყოფს“ (ქეგლ):

„აწ მაინც... ნულარ **ბღალავთ** ამ წმინდა გვამს ფარისევლურის ცრემლებით“ (აკაკი).

„და შეუპოვრად ჩვენს სულის განძს უბრალოდ **ბღალავს**“ (ი. მაჩაბლის თარგმანი).

ეს მნიშვნელობა **ბღალავ-ს** სიტყვისავით ძირითადია და ერთადერთი თანამედროვე ქართულ სალიტერატურო ენაში. ახლა მხოლოდ სპეციალური დაკვირვება გაარკვევს იმას, რომ ეს მნიშვნელობა ხსენებული მეორეულია, გადატანითია (მეტაფორულია), სიტყვის **სუბიექტური შეფასების** შედეგია მიღებული.

ეს ზმნა ნასახელარია. ქართული ენის დიალექტებში დღესაც იპოვა სახელი **ბღალა** (მთიულურშია), რომლის მნიშვნელობაა „წყალში გახსნილი ნაკელი“¹, ასე რომ „**ბღალავ-ს**“ თავდაპირველად ნიშნავდა: „**განაკელიანება**“ („ანაკელიანებს“, „ნაკელი. წყალში გახსნილი ნაკელი შეაქვს ნიადაგში“). ეს ამოსავალი მნიშვნელობა ამ სიტყვამ დაკარგა და ძირითად მნიშვნელობად გაიხადა ის, რაც თავდაპირველად გადატანითი იყო მისთვის.

.....

სიტყვის სუბიექტური აღქმა (განცდა) უპირატესად და უპირველესად მხატვრულ ტექსტში გამოვლინდება (ნეიტრალურ მეტყველებაში აქედან გადადის ხოლმე, თუმცა ყველა არა, რა თქმა უნდა).

¹ ლ. კაიშაური, მთიულურის დარგობრივი ლექსიკა. 1967, გვ. 187, ბ. ფოჩხუა, „კონტექსტი და მნიშვნელობა“, ქართული სიტყვის კულტურის საკითხები, წიგნი, I, 1972, გვ. 31.

ღვარძლ-ი – სარეველა ბალახის ერთ-ერთი სახეობაა. გადატანით ნიშნავს „**ბოროტება**“:
ღვარძლს თესავს – ბოროტებას, შურს ავრცელებს, **ღვარძლიანი** – ბოროტი ზრახვის მქონე.

ე.ი. პირველი ეტაპი მნიშვნელობის ცვლისა ასეთია:

ღვარძლი (ბალახი) → ღვარძლი (ბოროტება).

სარეველა ბალახი გატოლებული იქნა ბოროტებასთან.

ასეთი ცვლის შედეგად ერთმანეთს დაემთხვა „**ღვარძლი**“ და „**ბოროტი**“.

#86#

იმავედროულად მნიშვნელობა „**ბოროტი**“ გარკვეულ კონტექსტებში უტოლდება მნიშვნელობას „**გესლიანი**“ → „**გესლი**“. თავის მხრივ, „**გესლი**“ სინონიმია სიტყვისა „**შხამი**“.

ამრიგად, მნიშვნელობის ცვლის მეორე ეტაპი ასე წარმოგვიდგება:

ღვარძლი (ბოროტება) → ღვარძლი (გესლი, შხამი).

ბოროტება აღიქმება როგორც გესლის, შხამის მქონებლობა და იმავედროულად თავად გესლი, შხამი არის ბოროტება, ბოროტი სულის გაჩენილია ამქვეყნად. [ილია: „წრფელსა გულში ღვარძლს ჩაასხმიან“ – „შხამი, გესლს ჩაასხამენ“, რადგან, რასაც **ასხამენ**, ის უთუოდ **თხევადი** უნდა იყოს].

აქედან სიტყვა „**ღვარძლი**“ იძენს დამატებით მნიშვნელობას „**სიბრაზე, რისხვა, სხვისი ბოროტებით გამოწვეული ბოღმა**“.

ე.ი. მნიშვნელობის ცვლის მესამე ეტაპი ასე წარმოგვიდგება:**ღვარძლი (გესლი,შხამი) → ღვარძლი (ბოღმა).**

ი. ნონეშვილი: „წინაპართ ღვარძლი ჩემს ძარღვებში დღესაც მოღელავს“.

ამრიგად, სიტყვა „**ღვარძლის**“ სემანტიკური გადასვლები ასე წარმოგვიდგება სქემაზე:

1. სარეველა ბალახი

2. → [ბოროტება

3. → [შხამი, გესლი

4. → [ბოღმა, სიბრაზე.

ამათგან, თავისი პირველი მნიშვნელობით „**ღვარძლი**“ იშვიათად (ან თითქმის სულ არ) გამოიყენება. სუბიექტურმა ხედვამ შეცვალა თავდაპირველი ობიექტური მონაცემი¹.

ამ რიგის ფაქტები ქართულში საკმაოდ დაიდებნება².

¹ ამ საკითხთან დაკავშირებით ხელნაწერში მითითებულია ბ. ფოჩხუას წერილი „კონტექსტი და მნიშვნელობა“ (ქართული სიტყვის კულტურის საკითხები, წიგნი, I, 1972, გვ. 29) და არის მინაწერი: დასკვნა უმართებულოა. ბატონი ბესარიონ ჯორბენაძის ეს მინაწერი ეხება ბ. ფოჩხუას ამ მსჯელობას: „ღვარძლის წარმოდგენა სიტხის სახით (ჩაასხმიან, მოღელავს!) ამ სიტყვის მნიშვნელობას ეწინააღმდეგება. მას უგულუბელყოფს და, ცხადია, ამიტომ მეტაფორულად გამოიყენებაც უსაგნო ხდება“ (დასახ. წიგნი. გვ. 29) (რედ.).

² ავტორს შენიშვნის სახით მოჰყავს ნინელი ჭოხონელიძის დაკვირვება ასეთი სემანტიკური გადასვლის შესახებ,

ფერ-ი → შე-ფერ-ებ-ა

ფერ-ად-ი

პირ-ფერ-ი

შე-ი-ფერ-ა

მო-ფერ-ებ-ა

#87#

„თაკარა“ – პირვანდელი მნიშვნელობა „მინის სადნობი ღუმელი“. ამ მნიშვნელობით იგი აღარ გამოიყენება. იხმარება მნიშვნელობით: „მხურვალე, მცხუნვარე, ვარვარა, დიდი სიცხე“¹. დიალექტებში: „ერთმანეთზე დაწყობილი ფიცრები, შეშა“; „ერთმანეთზე დაწყობილ კეცებში დაკრული მჭადები“.

„ბალღამი“ – წყლულის, მუწუკის ჩირქოვანი სითხე ნარწყვეი ნალველი → **სიმწარე, შხამი, გესლი.**

[იცვლება ნასესხები სიტყვების სემანტიკაც].

„დამქაში“: აღმოსავლურ მუსიკაში – ბანის მიმცემი → თანამოაზრე, მომხრე, ამყოლი.

§ 35. **სიტყვის მაგია.** სუბიექტური თვალსაზრისით განსაკუთრებით წარმოჩინდება სიტყვის მაგიის რწმენაში.

მაგია ძველბერძნული სიტყვაა.

- ჯადოქრობა, მარჩიელობა.
- ფოკუსი, ემმაკური ილეთი.
- ჯადოქრობა, ჯადოსნობა; მოტყუება, თვალთმაქცობა, ფალსიფიცირება.
- სამსხვერპლო ნამცხვარი.

მაგია – რწმენა გარკვეული სიტყვისა თუ მოქმედების სასწაულებრივი ძალისა, ჯადოქრობა, მისნობა.

სიტყვა – საგანი, მოვლენა.

ამიტომაც **სიტყვის მაგია** არსებითად უტოლდება **საგანთა მაგიას**.

მაგიური აზროვნება ემყარება ორ პრინციპს:

- ა) მსგავსი წარმოქმნის მსგავსს; ანუ: შედეგი ჰგავს თავის წარმომშობ მიზეზს;
- ბ) საგნები, რომლებიც ერთხელ უკვე დაუკავშირდნენ ერთმანეთს, განაგრძობენ ურთიერთთემოქმედებას უშუალო კონტაქტის გარეშეც, დაშორების მიუხედავად (Дж. Фрезер, Золотая ветвь, М., 1980, გვ. 20).

აქედან მაგიის კრიტერიუმი:

- ა) შეიძლება გამოვიწვიოთ ნებისმიერი სასურველი მოქმედება უბრალო მიზანძვის საშუალებით.

#88#

ბ) ის, რაც უკეთდება (რასაც ვუკეთებთ) ამა თუ იმ საგანს, გავლენას ახდენს იმ პიროვნებაზეც, რომელიც ოდესმე ამ საგანთან ყოფილა კავშირში.

ასე რომ, მაგიას თავისი პრინციპები, ფილოსოფიური (ლოგიკური) საფუძველი ჰქონია.

ყველაფერი ეს დაფუძნებულია **რწმენაზე, შეგონებაზე, შთაგონებაზე.**

ამ რწმენამ წარმოშვა **ლოცვის, შელოცვისა და წყევლის** ფორმულები.

ქართულ სინამდვილეში ეს არის წარმართული რწმენისა და ქრისტიანობის შერწყმის ფაქტი.

რამდენიმე ნიმუში:

¹ ხელნაწერში მითითებულია ბ. ფოჩხუას წერილი „კონტექსტი და მნიშვნელობა“, ქართული სიტყვის კულტურის საკითხები, წიგნი I, 1972, გვ. 28 (რედ.).

მგლის ლოცვა: სახელითა მამისათა, ეკენია-ბეკენია, ბეკთა ხატი ასვენია. ღმერთო, შეკარ, შებოჭე პირი მგლისა, ხელი მეკობრისა; ენა მიე ნაბდისა, კბილი მიე სანთლისა (პ. უმიკაშვილი, ხალხური სიტყვიერება, IV, 1964, გვ. 146).

წყლის ლოცვა: სახელითა მამისათა და ძისათა და სული წმიდისათა. ანი იყო, ბანი იყო, წყალთა შუა ნავი იყო. ნავი ნავზედ, საყდარი საყდრის თავზედ, ქალი იყო, ადე, ბიჭო, მომიტანე კალამი და კალმის ძირი. წავალ, დედაო, ზეცას ვკითხავ, დედა მომცემს ზანგალსა, დავკრავ წყლისასა და ის გააქრობს იმას (იქვე, გვ. 147, 148).

შეშინებულის ლოცვა: სახელისა ღვთისათა, მამისა ძისათა და სულისა წმიდისათა. დედამ შეგაშინა, მამამ შეგაშინა, ძალმა შეგაშინა, ღორმა შეგაშინა, ძილში შეგეშინდა, ფხიზლობაში შეგეშინდა, მაინც შეშინებული ხარ. გულო, მოდი საგულესა! თეთრი ქორი ქანდარასა, შენი გული აქანასა. ღმერთო, დასწერე ჯვარი შენი, მოუხდინე ლოცვა ჩემი! (იქვე, გვ. 164).

გველის ლოცვა: გველო, ესტატო, მესტატო, მისტი ოსტი საქორგულო, გაჩერდი და ხმას არ გაგცემ (გვ. 181).

.....

დალოცვის ფორმულები:

დიდება შენდა, გმირო კოპალაო... ლაღო იახსარო, ფუძის მთავარანგელოზო, საქართველოს მეოლო ანგელოზო (ვაჟა-ფშაველა, IV, 251).

ღმერთმა გაცოცხლოსთ, ხევსურნო, კეთილის თვალთ იყოს ეს ბატონი გუდანის ჯვარი თქვენზედაც და ჩვენზედაც (იქვე, IV, 222-3).

#89#

.....

გ. ლეონიდის ნოველიდან:

ჩემი სიცოცხლის ცისკარო! თავს შემოგველე! ჩემო გაშლილო იაო! შენი გულის ჭირიმე! წამლად დაგენაყე, წამლად დაგედე! იმ ადგილის ჭირიმე, სადაც შენ მომაგონდები!... (ნატვრის ხე, „დეიდა მაიკო“).

.....

წყევლის ფორმულები:

აი, არ დასცალდეს ხვალინდელი დღე უნამუსოსაც და აშარსაც (ვაჟა-ფშაველა, IV 599).

გაგიწყდეთ ხმა და სახსენებელი (იქვე, IV 28).

დაუდგეს თვალთ (I გვ. 56).

ოხრადაც დაჰრჩები შენს პატრონს (IV, 212).

ჯანდაბას შენი თავი... და ა.შ.

.....

შელოცვაც, დალოცვაც და წყევლაც გარკვეულ მიზანს ემსახურებოდა. მიზანი – ნათელია: სიტყვის მაგიით სასურველი შედეგის მიღწევა. და ეს შედეგი ხშირად მიიღწეოდა. მიიღწეოდა ფსიქოლოგიური ზემოქმედების გამო.

სიტყვის მაგია რწმენას აღვიძებდა, თვითდაჯერებას, აუშჯობესებდა სუბიექტურ განწყობას, სიტყვის ძალის რწმენა ადამიანის თვითდაცვისა და თვითგატეხვის უნარს აძლიერებდა. ეს კი უმეტეს შემთხვევაში სასურველ შედეგს იძლეოდა.

სიტყვის ძალა ზუსტად და ხატოვნად აქვს გამოთქმული **შ. რუსთაველს:**

„გველსა ხვრელით ამოიყვანს ენა ტკბილად მოუბარი“.

თუ რა ზემოქმედების უნარი აქვს სიტყვას, ამას ყოველი ჩვენგანი ყოველდღიურად განიცდის. სწორედ ამ ძალაზეა აგებული ლოცვისა და წყევლის ფორმულები...

§ 36. იხ. § 30, 31. **ერის კულტურა, სულიერი წყობა, ისტორია** კარგად წარმოჩნდება ხატოვან გამოთქმებში. საქმე ისაა, რომ ე.წ. ხატოვანი გამოთქმა ხატოვნების ფუნქციით გვიან აღიჭურვება ხოლმე, **თავდაპირველად** მას სავსებით ზუსტი და პირდაპირი დანიშნულება ჰქონდა – უშუალოდ გამოხატავდა გარკვეულ ფაქტს, მოვლენას.

მოვიყვანოთ რამდენიმე ნიმუშს თ. სახოკიას მიერ შეკრებილი ხატოვანი სიტყვა-თქმებიდან:

#90#

აბაშიძეების გზა: პირდაპ.: გზა რომლითაც აბაშიძეებს ტყვეები მიჰყავდათ გასაყიდად.

ხატოვ.: ტყვედ გაიყდვა ოსმალეთში.

არნაუტი კაცი: პირდაპ.: 1919 წლამდე ალბანეთი თურქეთს ეკუთვნოდა. ამ მხრიდან გამოკრეფილი ჯარისკაცებისაგან ადგენდნენ რაზმებს, რომელთაც **არნაუტები** ერქვათ. გამოირჩეოდნენ გულქვაობითა და ულმობელობით.

ხატოვ.: მხეცი ადამიანი, ულმობელი, გულქვა, სისხლით გაუმამღარი.

ბალბა არ მომიხარშო პირდაპირ.: მოხარშულ ბალბას ქართლ-კახეთში ჭრილობის მოსარჩენად ხმარობდნენ.

ხატოვ.: ვერაფერს მიზამ, ვერაფერს დამაკლებ, ჭრილობას ვერ მომაყენებ.

ბაჯადლო ოქრო პირდაპ.: წმინდა, შეურეველი ოქრო. <სპარსული: **ბაჯ** „ფეხი“+ **აღლი** „გრძელი“: ოქროს ფული, რომელზედაც გრძელფეხებიანი დანიის მეფე ეხატა.

ხატოვ.: ნამდვილი, ნაღდი, ჭეშმარიტი, უებრო.

ბზობის ყვავევით გაქრა პირდაპ.: ზამთრობით ყვავე სოფელს არ სცილდება. გაზაფხულზე, ბზობისას კი ტყეში გადაიხვეწება, სადაც უკვე ბევრი საკვები ეგულება.

ხატოვ.: არავინ იცის, სად წავიდა, სად გადაიკარგა, გაუჩინარდა.

თავზე ნაცრის დაყრა || პირდაპ.: ძველი ჩვეულება – გლოვის ნიშნად ნაცარში გორაობა და

თავზე ცეცხლის დანთება თავზე ნაცრის დაყრა. საფუძ-

#92#

ველი: სიმბოლური დაწვა – ქმრის გარდაცვალებისას მის ცოლს ცეცხლში სწვავდნენ. ამ წესის გადავარდნის შემდეგ მისი ადგილი დაიჭირა სიმბოლურმა თვითდაწვამ. ადამიანს სწვავდნენ დანაშაულის დროსაც, შემდეგ ეს წესიც ნაცრის დაყრით შეიცვალა.

ხატოვ.: გლოვა, მწუხარება... თავის შერცხვენა, თავის დამცირება...

გენაცვალე, შემოგველე, თავზე შემოვლება პირდაპ.: ძველად მძიმე ავადმყოფის საწოლის ირგვლივ შემოატარებდნენ ხატისათვის აღთქმულ ცხოველს,

რომელსაც უნდა ეტვირთა ავადმყოფის სენი და ცოდვა. ეს იყო „განყვანების (განტევების) ვაცი“.

შდრ.: ბიბლ.: მამა აბრამის კრავი – ადამიანის ნაცვლად ღვთაებას სწირავენ ცხოველს... თავს (გარს) შემოვლებულ ცხოველს აღთქმულ ხატს შესწირავდნენ – ე.ი. ავადმყოფ ან ცოდვილ ადამიანს **ანაცვლებდნენ:**

ხატოვან.: ხვეწნა, პატრონობა, ზრუნვა... ვისამე ნაცვლად თავის გაწირვა.

თითი დაუქნია პირდაპ.: გამართული თითი სიმბოლოა ჯოხისა, რომელსაც მოწინააღმდეგეს მოუღერებდნენ ხოლმე.

ხატოვ.: დაემუქრა, შეაშინა...

კატორღა პირდაპ.: სავაჭრო ან საომარი გემი სა-

#92#

ბერძნეთში (კატარღა < **კატერგონ**). რომლის მენავებად ტყვეებს ან დამნაშავეებს სვამდნენ. აქედან – **კატორღა** – იძულებითი სამუშაო...

ხატოვ.: დიდი, განუწყვეტელი და უსიამოვნო სამუშაო. წვალება, ჯახირი.

მიხუთშაბათება პირდაპ.: იმ დროის გამონათქვამია, როცა უქმე პარასკევი იყო. ამ დღეს იკრძალებოდა რაიმეს გაკეთება. ამიტომ ხუთშაბათობით სწრაფად ცდილობდნენ საქმის მოთავებას, რომ პარასკევზე არ გადასულიყო.

ხატოვ.: მიფუჩჩეება, ნაჩქარევად გაკეთება.

პირშავი პირდაპ.: ძველად ქართლში დამნაშავეს პირს მურით უთხუპნიდნენ.

ხატოვ.: დამნაშავე, მტყუანი, უსინდისო, უსირცხვილო, მოღალატე...

ყურებზე ხახვი არ დამაჭრა პირდაპ.: ძველად დამონების ნიშნად დატყვევებულს ყურს აჭრიდნენ, ხოლო დეზინფექციის მიზნით ზედ დაჭრილ ხახვს აყრიდნენ (ყურს ნებიტაც იჭრიდნენ...).

ხატოვ.: ვერაფერს დამაკლებ, ვერ დამიმორჩილებ, ვერ მომერევი...

გ. ლეონიძე:

„ბრწყინავს ქართლი – ხოხბის ყელი.

შვიდ მაისის წვიმით მთვრალი...“

„შვიდ მაისის წვიმა“ – ძალიან მარგებელი, მშველელი, მხსნელი, გამახარელი.

ეს – ხატოვნად.

პირდაპირი მნიშვნელობით – შვიდი მაისი წვიმა, შვიდ მაისს შელოცილი წვიმა. შვიდ მაისს ზედაზენში ულოცავდნენ და იტხოვდნენ წვიმის მოსვლას. შვიდ მაისს მოსული წვიმის წყალს სპეცია-

#93#

ლურად აგროვებდნენ, ღვინოს გაურევდნენ დაამძარებდნენ – საუკეთესო ძმარი დგებაო...

ხახვივით შერჩა პირდაპ.: გასესხებულ ხახვს არ ჩაისესხებდნენ – ხახვი მწარეა და ვითომ სიმწარეს უკან არ იბრუნებდნენ.

ხატოვ.: იოლად გადაურჩა პასუხისმგებლობას.

ღვთის გლაზა –

შუა საუკუნეებში სიღარებე გაიაზრებოდა როგორც ღვთისთვის სასურველი მდგომარეობა. თავად ლატაკი კი ღმერთის რჩეულად მიიჩნეოდა. აქედან: „ღვთის გლაზა“ (ა. იასტრებიცკაია, XI-XIII სს დასავლეთ ევროპა, თბ., 1981., გვ. 156). მათხოვარი აუცილებლად უნდა განეკითხათ (შდრ. **შაბათის გლაზა**). **შემდეგ იქცა დაცინვად.**

ხატოვ.: თავმომაბეზრებელი, თხოვნით შემაწუხებელი, მოუშორებელი მთხოვნელი.

.....

§37. იხ. §32. **სუბიექტური თვალსაზრისი მეტნაკლებად წარმოჩნდება სახელდების შემთხვევაში.** აქ, ბუნებრივია, იგულისხმება ეტიმოლოგიურად გამჭირვალე სახელები. ყველა ეს სახელი თვით ობიექტით არის შეპირობებული, მისი რომელიმე მხარის, თვისების გავრცელება მთლიანად ობიექტზე.

მცენარის სახელები:

აბრეშუმა – კახ: ბეჭედა (გველისღობე) საპონელა

მოხ.: საბეჭდიაი

თუშ.: გველისმძივა

მესხ.–ჯავ.: გაბლანდულა

ეწრ.– თიან.: ჭინჭრის ძაფი

რაჭ.: გველივენახი / ბუწავა

ლეჩხ.: გველისძაფი...

ანალიზი: ამ მცენარის სახელწოდებანი აშკარად განსხვავდება დიალექტების მიხედვით.

ობიექტურად: აბრეშუმა – ერთწლოვანი სარეველა მცენარეა, ფესვი და ფოთოლი არა აქვს, ეკვრის მცენარეს თავისი ხვიარა ღეროზე განლაგებული მისაწოვრებით და იკვებება მის ხარჯზე.

#94#

აზიანებს სამყურას, იონჯას, სელს, წიწკას, თამბაქოს, კარტოფილს, ჭარხალს, ხახვს და სხვ. მისი ზოგი სახეობა შხამიანია და საკვებში მოხვედრისას შეიძლება მოწამლოს ცხოველები.

აბრეშუმას რამდენიმე თვისება აღმოაჩნდა. ამ თვისებათა უმეტესი ნაწილი წარმოჩნდა მის სხვადასხვა სახელწოდებაში:

1. **აბრეშუმა** მართლაც წააგავს აბრეშუმის ძაფს (**აბრეშუმა**).
2. **აბრეშუმას** ყვავილი ბეჭედსა თუ მძივის მარცვალს მოგვაგონებს (**ბეჭედა, საბეჭდიაი; გველისმძივა**).
3. **აბრეშუმას** ზოგი სახეობა შხამიანია (**გველისმძივა, გველიღობე...**)
4. **აბრეშუმა** ვენახით (ვაზით) ეხვევა მცენარეს (**გველივენახი...**)
5. **აბრეშუმას** თვისება: შემოეხვიოს მცენარის ღეროს (ვენახის გარდა) გველის თვისებასთანავე აახლოებს მას...
6. **აბრეშუმა** მართლაც იბლანდება მცენარის ღეროებსა და ფოთლებში (**გაბლანდულა**)...

ამ თვისებათაგან – ზოგი გარეგნულია, ზოგი – შინაგანი, ე.ი. ზოგი ანატომიურია, ზოგი – ფიზიოლოგიური.

სახელწოდებებიც – ზოგი გარეგნულ მხარეს წარმოაჩენს, ზოგი – შინაგანს, ზოგშიც – ორივეა შერწყმული.

გარეგნულ თვისებებს აღნიშნავენ – ბეჭედა, გაბლანდულა, ჭინჭრის ძაფი, აბრეშუმა...

გარეგანი და შინაგანი თვისებანი – გველისმძივა, ჭინჭრის ძაფი, გველიძაფი...

დიალექტური ნაირსახეობანი რუკაზე ასე წარმოჩინდება:

რუკა №1

აშკარად გამოიყო რამდენიმე რეგიონი.

1. საქართველოს ცენტრალური – შუა – ზოლი: **აბრეშუმა**.
2. **გველ-** ფუძის შემცველი ზოლი: **კახეთი-თუშეთი**, აღმოსავლეთში, და **რაჭა-ლეჩხუმში** – დასავლეთში.
3. **ბეჭედ-** ფუძის შემცველი; ხევი და კახეთი (წყვეტილი ზოლი).
4. ცალკე დგას **გაბლანდულა – მესხეთ-ჯავახეთშია** გავრცელებული.
5. ასევე განცალკევებულია – **ჭინჭრის ძაფი – ერწოში**.

მაგრამ იმავდროულად, თუ კომპოზიტების მეორე კომპონენტს გავითვალისწინებთ, „ხაზი“ ისევ გაერთიანდება:

6. **ძაფ-ი** ფუძის შემცველი: **ლეჩხუმი და ერწო...**

#95#

თუ იმასაც გავითვალისწინებთ, რომ **მძივი** გარკვეულად უკავშირდება **ძაფს** და იმავდროულად ძაფის თვისებად შეიძლება **გაბლანდვაც** დავასახელოთ, მაშინ გაერთიანდება:

7. **ლეჩხუმი – მესხეთ-ჯავახეთი – ერწო – თუშეთი...**

თავის მხრივ, **ჭინჭრის** თვისება **დასუსხვას**, რაც გარკვეულად **შხამთან** პოულობს ანალოგიას, აქედან კი – გველთან. ამის მიხედვით **გველიძაფი** და **ჭინჭრის ძაფი** შინაგანად სახელდების ერთსა და იმავე კრიტერიუმს ვარაუდობს ამოსავლად. ეს კი ნიშნავს, რომ **შხამიანობა-დასუსხვის** მიხედვით (ამ თვალსაზრისით სახელდების მიხედვით) გაერთიანდება საქართველოს ჩრდილოეთი ზოლი (წყვეტა მოხდება ზემო ქართლსა და მთიულეთ-გუდამაყარში. ასევე ხევში, ხევსურეთსა და ფშავში) და კახეთი:

რუკა №2

ახლა უკვე ნათელია, რომ არსებითად გვაქვს სამი რეგიონი:

1. ცენტრალური – **აბრეშუმა**.
2. ცენტრალურის ჩრდილოეთით – გველიძაფი.
გველიმძივა
გველის ღობე
გველის ვენახი
ჭინჭრის ძაფი

3. ხევი: კახეთი – საბეჭდიაი
ბეჭედა (**წყვეტა ხაზისა**).

მესხურ-ჯავახური **გაბლანდულა** (შინაგანი თვისებით) მეორე რეგიონს ეკედლება. სხვაობა: ძაფი – გარეგნული მსგავსება

გაბლანდვა – შინაგანი მსგავსება (მაფთან)

.....

ამგვარი ანალიზი ნათლად წარმოაჩენს შემდეგს:

მიუხედავად იმისა, რომ საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში ერთი და იგივე მცენარე ნაირგვარად არის სახელდებული (ეს კი მსოფლხედვის ნაირსახეობაზე მიანიშნებს), შინაგანი მჭირდრო კავშირი ამ სახელწოდებებს შორის აშკარაა – ანუ მსოფლხედვის ამოსავალი პრინციპი საერთოა (კავშირი ღრმა „სემანტიკურ“ იგივეობაზეა დაფუძნებული. ეს სემანტიკა გარკვეულად მეტაფორულ აზროვნებას ვარაუდობს: **ჭინჭარი – გველი, ძაფი – მძივი – გაბლანდვა...**).

#96#

კომპოზიტ-სახელწოდებათა შემადგენელი ელემენტების სქემა:

I კომპ.	ძაფი	ვენახი	მძივი	ღობე	რეგიონი
II კომპ.					
გველი	+ (ლეჩხ)	+ (რაჭა)	+ (თუშ)	+ (კახეთი)	+ ლეჩხუმი რაჭა, თუშეთი, კახეთი
ჭინჭარი	+ (ერწო)	-	-	-	ერწო

.....

ე.ი. ორი „პარამეტრია“:

ა) „გველ“ – ფუძე აერთიანებს ოთხ რეგიონს (მსაზღვრელი)

ბ) „ძაფ“ – ფუძე – ორ რეგიონს (საზღვრული)

„ვენახი“, „მძივი“ და „ღობე“ „პარამეტრში“ არ შედის, რადგან მხოლოდ თითო-თითო რეგიონშია გამოყენებული (არ აერთიანებს რეგიონებს).

შენიშვნა: ზემოთ წარმოდგენილი იყო მხოლოდ ანალიზის პრინციპი (თვით სახელწოდებათა შედგენილობა და განაწილება დასაზუსტებელიც რომ იყოს, ანალიზის პრინციპი იგივე დარჩება...).

***

გავანალიზოთ ამავე პრინციპით სახელწოდება „ასკილი“.

ასკილი – ველური ვარდი, მცენარის გვარი ვარდისებრთა ოჯახისა. მარადმწვანე ან ფოთოლმცვივანი, ზოგჯერ ხვიარა, ეკლიანი ბუჩქებია, აქვთ კენტფრთისებრი ფოთლები, ვარდისფერი, წითელი, თეთრი (იშვიათად ყვითელი) და სურნელოვანი ყვავილები... **ასკილი** იზრდება ტყის პირებზე, იშვიათად ქვეტყეში, ბუჩქნარებში, ქვიან და კლდოვან ფერდობებზე, სუბალპიურ მდელოებზე...

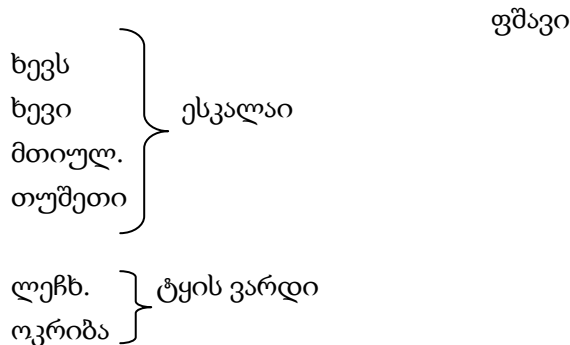
რუსული: шиповник, роза дикая.

ლათინური: Rosa canina - სიტყვასიტყვით: **ძაღლის ვარდი**.

#97#

დიალექტების მიხედვით ასეთი სურათია:

ასკილი – ქართლ.: მინდვრის ვარდი (-ველის, ველური)

იმერული: ქორნიკარტა

გურული: ეშმაკის მათრახი

ინგილ.: თეთრ ვარდ / ტყი ვარდ / ქაქია

სხვა ქართველური ენები:

ჭანური: მტკუი გული

მეგრ.: ეშმაკის ვარდი / ეშმაკის მათრახი

სვან.: მუჟვარაი / ჯვარი

ყველა ეს სახელწოდება სემანტიკურად გამჭვირვალეა.

ესკალაი ნიშნავს „ეკალი“ (ეკლიანი / ეკლიანა)

ახლოა სახელწოდება „ასკილთან“.

ქორნიკარტა – ქორისნისკარტიანი

ეშმაკიში ვარდი/მათრახი – ეშმაკის ვარდი/მათრახი.

მტკუი გული – ველური (ტყიური, ტყის) ვარდი.

არის ასკილი'ც.

ასკილის სახელდებისას მოქმედების შემდეგი ფაქტორებია:

1. გეოგრაფიული ფაქტორი – გავრცელების არე: მინდვრის ვარდი, ტყის ვარდი, ტყივარდ...
2. აგებულება: ესკალაი (-ეკლიანი), ქორნიკარტა...
3. შეფერილობა: თეთრ ვარდ...
4. თვისება – მათრახივით აწვა კანი: ეშმაკის მათრახი...

სახელდებისას ასკილის თვისება გადმოიცემა:

ა) უშუალოდ (პირდაპირ): **ესკალაი, თეთრ ვარდ, მინდვრის ვარდი...**

ბ) მეტაფორულად: **ქორნიკარტა, ეშმაკის მათრახი.**

ახლა ვნახოთ, როგორ არის განაწილებული ასკილის სხვადასხვა სახელწოდებანი საქართველოს რუკაზე:

#98#

რუკა №3

სახელწოდებათა გავრცელების რეგიონები:

1. **ტყის ვარდი** – ჭანეთი, ლეჩხუმი-ოკრიბა, საინგილო. როგორც ვხედავთ, საკმაოდ წყვეტილი ხაზია. თუ გავითვალისწინებთ იმას, რომ **ველური, მინდვრის და ტყის „სიტუაციური სინონიმებია“**, მაშინ ამ რგოლში ჩაირთვება ქართლიც („მინდვრის ვარდ“-ით).

2. **ეშმაკის მათრახი** – გურია სამეგრელო.

იმავდროულად სამეგრელო შევა იმ რეგიონშიც, სადაც სახელწოდების კომპონენტად გვაქვს „**ვარდი**“.

3. **ესკალაი** – აღმოსავლეთ საქართველოს მთაში.

რეგიონები აქ სხვანაირად განაწილდა, ვინემ „**აბრეშუმას**“ შემთხვევაში. თანაც ნაკლებია სახელწოდებათა ნაირსახეობანი.

საინტერესოა (ტიპოლოგიურად) ის ფაქტი, რომ რუსული სახელწოდება *Роза дикая* – ველური ვარდი იგივეა, რაც **ტყის ან მინდვრის ვარდი**, ხოლო *шиповник* < шип „ეკალი“ (შდრ.: **ესკალაი**).

შენიშვნა: მინდვრის და ტყის – ორივე **ველურს** ნიშნავს, მაგრამ სახელდებულია გავრცელების კონკრეტული რეგიონის მიხედვით.

.....

§ 38. ენა ობიექტური მონაცემია და, ამდენად, მას თავისი შინაგანი კანონები აქვს – როგორც ფორმოზორი, ასევე სემანტიკური თვალსაზრისით. მაგრამ ენობრივ შემოქმედებაში აქტიურად ერევა სუბიექტური თვალსაზრისიც. ამის ნიმუშები (სუბიექტური ხედვის შედეგები) ზემოთ უკვე იყო დასახელებული.

სუბიექტური ხედვა ზოგჯერ მცდარი გაგებაზეა დაფუძნებული და, მიუხედავად ამისა, შესაძლოა დამკვიდრედეს კიდევაც ენაში.

ყველასათვის კარგად არის ცნობილი მნიშვნელობა სიტყვის „**მუმია**“ – სხვადასხვა საშუალებით ან ბუნებრივად ხრწნისაგან დაცული ადამიანის გვამი ან ცხოველის ლეში.

მუმიას, სხვებს შორის, ორი ნიშანთვისებაც აქვს:

ა) როგორც წესი, გამოფიტულია – „**გამხდარია**“ – და

ბ) გაქვავებულია, უსიცოცხლოა.

აქედან „**მუმია**“ სიტყვის გადატანითი მნიშვნელობით ხმარება:

ა) მეტისმეტად გამხდარი ადამიანი,

#99#

ბ) უსიცოცხლო, მოდუნებული, გარინდებული...

ეს არის „მუმიას“ არსებითად სწორ გაგებაზე დაფუძნებული ცვლა მნიშვნელობისა (გადააზრიანება).

მაგრამ იმავედროულად „მუმია“ გაგებულ იქნა როგორც **საგანგებო რამ, თვალისჩინივით გასფრთხილებელი საგანი** და დიალექტში (გურულში) მიიღო სრულიად განსხვავებული მნიშვნელობა: „**მუმიად (→ მომიად) შესანახავი**“ ნიშნავს „**საგანგებოდ შესანახი რამ**“.

***

სიტყვა „**გულის**“ ძირითადი მნიშვნელობაა „**სისხლის მიმოქცევის მარეგულირებელი ორგანო**“.

იმავედროულად ასეთი მნიშვნელობაა: „**რაიმე საგნის ან ნივთის შუა ნაწილი**“.

არსებობს ასეთი ანდაზა: „**თუ გული გულობს, ქადა ორივე ხელით იჭმებაო**“; შესაბამისად გაგება ასეთია: „**თუ გულით გინდა, ქადას ძალიან კარგად („ორივე ხელით“)** შეჭამო!“ ეს გაგება მცდარ ინტერპრეტაციაზეა აგებული: „**გული**“ გაგებულ იქნა თავისი პირდაპირი მნიშვნელობით. სინამდვილეში კი ამ ანდაზის არსი სულ სხვაა: „**თუ ქადის გული კარგად არის გაკეთებული, ე.ი. როგორც მას შეეფერება, ფხვიერია – ქადა ორი ხელით უნდა ჭამო, რომ არ დაგეფხვნას**“.

სემანტიკურმა ცვლილებამ ფორმოზრივი ცვლილებაც გამოიწვია: **უნდა ყოფილიყო – „თუ გული გულობს, ქადა ორი ხელით იჭმებაო“, არის: ..... ქადა ორივე ხელით იჭმებაო**“. (ბ. ფოჩხუა, ქართული ენის ლექსიკოლოგია, 1974, გვ. 95).

ამრიგად, მნიშვნელობა „**თუ რაიმე ისეა გაკეთებული, როგორც საჭიროა, შესაბამისი მოხმარება უნდა**“, იქცა მნიშვნელობად: „**თუ რაიმე ძალიან გინდა, ორივე ხელით ჩაეჭიდები**“.

***

ასეთი მცდარი გადააზრების შედეგად მრავალი ფორმა დამკვიდრდა ენაში და უკვე აღარ ითვლება მცდარად.

ეს ეხება საერთაშორისო სიტყვებსაც.

ზენიტი: 1. ცის სფეროს უმაღლესი წარმოსახვითი წერტილი ამა თუ იმ დამკვირვებლის თავზე; 2. რაიმე პროცესის უმაღლესი საფეხური, აპოგეა.

#100#

წარმოშობით სიტყვა არაბულია – **სამთ** ნიშნავს „**მიმართულება**“. **სამთ** არაბულ ასტრონომიულ ტერმინოლოგიასთან ერთად შემოვიდა ევროპულ ენებში და დაიწერა როგორც **zamt**. გადამწერთა შეცდომით **m** დაიწერა როგორც **ni>ni**, ე.ი. მივიღეთ **zanit > zenith** (Л. Успенский, Слово о словах, 1962, С. 250–251).

არაბული **მუსმარ** ქართულში იქცა **ლურსმან'**ად.

„**კენგურუ**“ – ავსტრალიელ აბორიგენტთა ენაზე ნიშნავს „**არ მესმის, ვერ გავიგე**“.

***

ახლებური გააზრება ხდება გრამატიკული ფორმისაც. იხ. ზემოთ: მ ჯავახიშვილი, კ. გამსახურდია.

აქ არ იგულისხმება ის გააზრებანი, რომლებიც ენამ არ მიიღო (ან ჯერჯერობით არ მიუღია). იგულისხმება ის გააზრებანი, რომელნიც ენამ მეტ-ნაკლებად მიღო და დაამკვიდრა.

ჩა-დი-ს: 1. ზევიდან ქვევმოთ მიდის... 2. ზევიდან ქვეით მიედინება... 3. პორიზონტზე დაბლა იწევს (მნათობი): „მზე ჩადის“ ...

ჩა- – ზმნისწინი

დი- – ფუძე, < **დინ-ს** [ადენს → ადინა]

-ს – S3 პირის ნიშანი.

ზმნისწინის სიტყვაწარმოებითი ფუნქციაც აქვს, მაგრამ ამ შემთხვევაშიც თავის პოზიციას არ იცვლის: ა-ვ-ა-გ-ე – წა-ვ-ა-გ-ე – ჩა-ვ-ა-გ-ე – და-ვ-ა-გ-ე...

მაგრამ საანალიზო შემთხვევაში სრულიად განსხვავებული ვითარებაა: ჩა- გაიგება ფუძისეულ ელემენტად – წარმოიქმნება ახალი ფუძე „ჩადი“ , რომელსაც წინ დაერთვის პირის ნიშანი: **ს-ჩად-ი-ს** – „შვრება, აკეთებს, იქმნის რასმე“: **დიდ ცოდვას სჩადის, სისულელეს ჩავდივარ და ა.შ.**

ამ რიგისაა: **ვ-აღორძინ-ებ, ვ-აღიარ-ებ...**

ამ რიგის ფორმათა თაობაზე კამათიც იყო, მაგრამ გრამატიკულ ანალიზზე დაფუძნებულ დასკვნას ენის ტენდენციამ აჯობა: გრამატიკულად უმართებულო ფორმა დამკვიდრდა და... მართებულად იქცა.

[სუბიექტური შეცდომა: კ. გამსახურდიას – „აღვიარებს“].

ეს ტენდენცია სხვა შემთხვევაშიც იჩენს თავს, თუმცა უმართებულოდ.

#101#

ალ. ჭავჭავაძესთან არის დამოწმებული:

„გონება ესრეთ **ჰ-შთა-სძახ-ი-ს** ხმითა მრისხანით მყარითა“.

(თხზულებანი, 1940, გვ. 35).

.....

§ 39. ენაში ყოველთვის ვლინდება სუბიექტური პოზიცია. ამის საშუალებას თვით ენა იძლევა. ცენტრალური ფიგურა ენის თვალსაზრისით **მოსაუბრე პირია** (I პირი, როგორც ჩვეულებრივ იხმარება ხოლმე).

ენა გარკვეულად **სოლიფსისტური** სისტემაა: მოსაუბრის პოზიციიდან ამოსვლით ხდება გარესამყაროს შეფასება (**ლათინური**: solus „ერთადერთი“ + ipse „თვით“).

ეს ვლინდება არსებითად ყველა ენობრივ სისტემასა თუ კატეგორიაში:

დრო: აწმყო – მყოფადი – წარსული განისაზღვრება საუბრის მომენტთან მიმართებაში და საუბრობს კი ყოველთვის I პირი. ის **აკეთებს, ლაპარაკობს, წერს** – ყველაფერ ამას III პირი

სჩადის, მაგრამ გვამცნობს I პირი. „ის ლაპარაკობს“ არსებითად ნიშნავს: „ის ამას სჩადის (ლაპარაკობს) მაშინ, როცა მე ამას ახლა ვამბობ“; ე.ი. III პირის პოზიცია ისევ და ისევ ჩემი (I პირის) თვალსაზრისითაა შეფასებული.

კილო თხრობითი:
წერ-ი-ა...

წერ-ს, დაწერ-ა, და-უ-

კავშირებითი:
თხრობითი:

წერდეს, წეროს...
ნუ წერ!

ნუ წერს! არ დაწერო! დაწერე!

ყველაფერი ეს ჩემი (I, მოსაუბრე პირის) თვალსაზრისიდანაა შეფასებული. ეს ჩემთვისაა ფაქტი (წერს...), სასურველი (წეროს...) ესა თუ ის მოქმედება.

ნახული და უნახავი აქტი.

.....

ენა მოსაუბრე პირისგან სიახლოვე-სიშორის თვალსაზრისით განასხვავებს საგნებს თუ მოვლენებს:

ა-ქ და ი-ქ (ჩემთან ახლოს თუ ჩემგან შორს).

შენიშვნა: „ახლოს“ და „შორს“ გრამატიკულად ერთი და იგივე მონაცემია, მაგრამ შეხამება ხდება სხვადასხვანაირად: ახლოს → ჩემ-თან, შორს → ჩემ-გან.

ე-ს და ი-ს (ა-მან და ი-მან)...

ეგ და იგი

#102#

ბლეკფუტის (ჩრდ. ამერიკა) ენაში აღინიშნება „ IV პირი“ – ადამიანი სხვა ტომიდან (გვარიდან).

მელანზიურ ენაში II პირი სამი სხვადასხვა ნაცვალსახელია:

eö - ჩვეულებრივი მნიშვნელობით

Hmune - მიმართავენ სოციალურად დაბალ საფეხზე მდგომს

Cilie - მიმართავენ ბელადს

შდრ. ინგლისური, სადაც მხოლოდ ღმერთს მიმართავენ შენობით.

ქართ.: ჰე, ღმერთო, ერთო, შენ შეჰქმენ...

ღმერთს მხოლოდ შენობით მიმართავენ.

იაფურ ენაში:

pékènnirã - **მაღალი ჩინოვნიკი** მიმართავს ყველა მასზე დაბლამდგომს

sirã - **რაჯა** მიმართავს თავის ქვეშევრდომებს

Have - საერთოდ ყველა დაბლა მდგომისადმი მიმართავს

handikã - ურთიერთთანასწორთა შორის მიმართავს

hijêng-ngandikã - მიმართავენ ასაკით უფროსს, მაგრამ სოციალურად დაბალ საფეხზე მდგომს, ან უმცროსს (ასაკით), მაგრამ სოციალურად მაღლა მდგომს.

Sampéyan - მიმართავენ განსაკუთრებულად (სოციალურად) მაღლა მდგომს.

(A.A Леонтев, Возникновение и первоначальное развитие языка, 1963, с.106-108).

შდრ.: არის || ბრძანდება || გახლავთ.

როგორ ხარ || ბრძანდები ბრძანდებით || გიკითხო გიკითხოთ.

.....
ზოგ ენაში სხვაობს სიმაღლის დონის მიხედვით აღნიშვნა: ის (ჩემს დინეზე), ის (ჩემზე მაღლა), ის (ჩემზე დაბლა).

.....
საინტერესოა იმის გარკვევა, თუ რა როლი ითამაშა ენამ სოლიფისისტური კონცეფციის ჩამოყალიბებაში. ეს ლიტონი კითხვა არ არის. ცნობილია, რომ არისტოტელეს ფორმალურ ლოგიკაზე არსებითი გავლენა იქონია მისი შემქმნელის მშობლიურმა ენამ (ძველმა ბერძნულმა).
ენა სოლიფისისტური სისტემაა.
ეს ნიშნავს: ენაში ყველაფრის შეფასება მოსაუბრის

#103#

(I პირის) პოზიციიდან ხდება. ანუ: რადგან ყოველ კონკრეტულ შემთხვევაში მოსაუბრე მე ვარ, ე.ი. შეფასება ხდება ჩემი თვალსაზრისიდან.

შენიშვნა: ვ. ჰუმბოლტდმა ენა მსოფლხედვად გამოაცხადა. ეს ნიშნავს: ენის საშუალებით ჩვენ გვეძლევა გარესამყარო. სამყაროს ვხედავთ ისეთად, როგორადაც მას გვაწვდის ენა. ესაა ზოგადად ენის შეფასება.
ზემოთთქმული კი თვით ენის პოზიციას განსაზღვრავს: ენაში ყველაფერი მოსაუბრე პირის პოზიციიდან ფასდება.

***

სოლიფისიზმი ფილოსოფიაში.

პროტაგორა (480-410 ჩვ.წ.აღ.): „ადამიანი არის ყველა საგნის (ნივთის) საზომი: არსებულთა, რადგან (რომ) ისინი არსებობენ, და არარსებულთა, რომ ისინი არ არსებობენ“ (Антология мировой философии, I, 1969, стр. 316).

სექსტი განმარტავს: პროტაგორა საზომად თვლის კრიტერიუმებს, საგნებად (ნივთებად) კი – საქმეს (იმას, რაც „იქმება“). ამრიგად, იგი ამტკიცებს, რომ ადამიანი არის ყველა საქმის (ქმედების) კრიტერიუმი... (იქვე).

პლატონი: პროტაგორა აღნიშნავდა, რომ ყოველი საგნის საზომია ადამიანი, ანუ: როგორადაც მევლინებიან მე საგნები, ჭეშმარიტად ისეთები არიან ჩემთვის, როგორადაც შენ, – ისეთებია ისინი შენთვის.

პროტაგორა: „...ყოველი ჩვენგანი არის არსებულისა და არარსებულის საზომი...“ (იქვე, გვ. 318).

არსებითად სოლიფისიზმი აქედან იღებს სათავეს.

მართალია, აქ მხოლოდ ელემენტებია სოლიფისიზმისა.

პროტაგორას შრომებს არც მიუღწევია ჩვენამდე – ვიცნობთ სხვა ფილოსოფოსების შრომებში გაბნეული ციტატებით.

სოლიფისიზმის პრინციპებს იზიარებდნენ და ავითარებდნენ სხვადასხვა ფილოსოფიური მიმდინარეობის წარმომადგენლები. ძირითადად ესაა იმანენტიზმი და სუბიექტური იდეალიზმი.

იმანენტისმიის ძირითადი დებულებაა: „არსებობს მხოლოდ ის, რაც გაიაზრება“, ყოფიერება იმანენტურია ცნობიერებისა, ობიექტი აუცილებლად დაკავშირებულია სუბიექტთან.

#104#

წარმომადგენლები: შუპე, შუბერტ-ზოლდერნი, რემკე, ლეკლერი.

ამ მიმდინარეობას უკავშირდებოდნენ მახი და ავენარიუსი.

შეცნობა განისაზღვრებოდა როგორც „საგნის შესვლა (შელწევა) ცნობიერებაში“.

იმანენტისმიის პრინციპები გაიზიარა „**ნეორეალიზმმა**“. დებულება: შესაცნობი საგანი შესაძლოა უშუალოდ არსებობდეს ცნობიერებაში, მაგრამ ამავდროულად არ არის დამოკიდებული შეცნობაზე თავისი არსებობითა და ბუნებით.

სუბიექტური იდეალიზმი: ან უარყოფს ობიექტური სამყაროს არსებობას, ან განიხილავს მას როგორც ისეთ რამეს, რაც მთლიანად განისაზღვრება სუბიექტის აქტიურობით. **სამყარო** არის სუბიექტის შეგრძნებათა, განცდათა, მოქმედებათა, განწყობათა სამყარო. **წარმომადგენლები:** ბერკლი, იუმი, ფიხტე.

სუბიექტური იდეალიზმის პრინციპებს იზიარებს **ნეოპოზიტივიზმი, პრაგმატიზმი, ეგზისტენციალიზმი...**

***

ჯორჯ ბერკლი (Berkley) (1685-1755):

„ადამიანის ცოდნის საწყისებისათვის“:

„...მხედველობის საშუალებით მე მაქვს სინათლისა და ფერის იდეა... შეხებით მე აღვიქვამ მყარსა და რბილს, თბილსა და ცივს, მოძრაობასა და წინააღმდეგობას... ყნოსვა მე აღმჭურავს სუნით, პირი – გემოთი, სმენით აღწევს სულში ბგერები... და რადგანაც ამ იდეათა უმეტესობა წარმოდგენილია როგორც ურთიერთთანმხლები, ისინი აღინიშნებიან ერთი სახელწოდებით და ამის შედეგად გაიგებიან როგორც ერთი საგანი. ასე მაგალითად, თუ აღმოჩნდება, რომ ზოგიერთი ფერი, გემო სუნი, მოყვანილობა და კონსისტენცია (სიმკვრივის ხარისხი) **მოცემულია ერთად, ისინი გაიგებიან ერთ საგნად, რომელიც იწოდება როგორც „ვაშლი“**. ანუ: „მე“ ვარ ის, ვინც აერთებს ამ ნარიგვარ თვისებას ერთ ობიექტში და სახელს სდებს მას. სხვა ნაკრებები იდეებისა შეადგენენ ქვას, ხეს, წიგნს და მისთანა შეგრძნებად საგნებს, რომლებიც იმის მიხედვით, სასიამოვნონი არიან თუ უსიამოვნონი, იწვევენ სიძულვილის, სიხარულის, მწუხარების და ა.შ. განცდებს.

მაგრამ ამ იდეათა ან ცოდნის საგანთა უსასრულო ნაირსახეობათა გვერდით, მათ თანაბრად არსებობს რაღაც, მათი შემცნობი ან აღმქმელი და წარმომქმნელი ნაირგვარი მოქმედებისა, როგორც-

#105#

ბიცაა: სურვილი, წარმოსახვა, მოგონება. ეს შემმეცნებელი მოქმედი არსება არის ის, რასაც მე ვუწოდებ **გონებას, სულს ან ჩემს თავს... სხვადასხვა იდეებსა და შეგრძნებებს (...)** არ შეუძლიათ **არსებობა მათი აღმქმელი სულის გარეშე... მე ვამბობ: „მაგიდა, რომელზედაც ვწერ, არსებობს“, –**

ენ ნიშნავს, რომ მე ვხედავ და შევიგრძნობ მას... მართალია, არსებობს ადამიანებს შორის საოცრად გავრცელებული აზრი, თითქოს სახლებს, მთებს, მდინარეებს, ერთი სიტყვით, ყველა შეგრძნებად საგანს აქვს ბუნებრივი და რეალური არსებობა, განსხვავებული გონების მიერ მათი აღქმნადობისაგან... მაგრამ რაა ეს საგნები, თუ არა ნივთები, რომლებსაც ჩვენ აღვიქვამთ შეგრძნებებით? და რას აღვიქვამთ, თუ არა ჩვენსავე საკუთარ იდეებსა და შეგრძნებებს? და განა არ იქნება წინააღმდეგობრივი იმის დაშვება, რომ რომელიმე მათგანი ან რომელიმე მათი შეხამება არსებობს აღქმის გარეშე?... თავზე ყველაზე დიდი ძალდატანებისას, რათა წარმოვიდგინოთ არსებობა გარეშე სხეულებისა. ჩვენ ვაღწევთ მხოლოდ იმას, რომ ვჭკვრეტთ ჩვენსავე საკუთარ იდეებს“ (Антология мировой философии 2, 1970, стр. 512–517). ამის მიხედვით ჩვენ უნდა ვილაპარაკოთ, არა „ცეცხლი ათბობს“, „წყალი აგრილებს“, არამედ „სული ათბობს“ და ა.შ., მაგრამ ეს უეჭველ დაცინვას გამოიწვევსო, დასკვნა ასეთია: „ასეთი საგნების შესახებ ჩვენ უნდა ვიაზროვნოთ როგორც მეცნიერებმა, მაგრამ ვილაპარაკოთ ბრბოს მსგავსად“. ისევე, როგორც, ვიცით რა პლანეტების (ცთომილების) მოძრაობის რეალური სურათი, მაინც ვამბობთ: „მზე ამოდის“, „მზე ჩადის“, „მზე აღწევს მერიდიანს“... (გვ. 521).

***

იოჰან გოტლიბ ფიხტე (Fichte) (1762–1814).

„მეცნიერებათსწავლების ზოგადი პრინციპები“:

„ყოველგვარი რეალობის წყაროს წარმოვადგენ მე, რადგანაც ეს არის უშუალო და უეჭველი მონაცემი. მხოლოდ მე'ს საშუალებით და მასთან ერთად გვეძლევა რეალურობის (სინამდვილის) ცნება. მაგრამ მე არსებობს იმიტომ, რომ იგი ვარაუდობს თავის თავს და ვარაუდობს თავის თავს იმიტომ, რომ იგი არსებობს. აქედან გამომდინარე, თვითვარაუდი და არსებობა ერთი და იგივეა, მაგრამ თავის მხრივ, თვითვარაუდისა და ქმედების ცნებები საერთოდ ერთი და იგივეა. ეს ნიშნავს, რომ ყოველი რეალობა ქმედითია და ყოველი ქმედითი არის რეალობა. ქმედება არის დადებითი, აბსო-

#106#

ლუტური რეალობა (ფარდობითი რეალურობის საპირისპიროდ). (Антология мировой философии, 3, 1971, стр. 206). „მე ვარაუდობს თავის თავს როგორც განსაზღვრული არა-მე'ს საშუალებით (გზით)... მე სხვაგვარად ვერ ივარაუდებს თავის თავს, რადგან ამის გარეშე იგი არ იქნება განსაზღვრული არა-მე'ს საშუალებით (ობიექტის გარეშე არ არსებობს სუბიექტი). ამდენად, იგი ვარაუდობს თავის თავს როგორც განსაზღვრულ, იმავდროულად იგი ვარაუდობს თავის თავს როგორც განსაზღვრელს, რადგან არა-მე'ში შემზღველი საწყისი არის მისივე საკუთარი პროდუქტი (სუბიექტის გარეშე არ არსებობს ობიექტი)“ (იქვე, გვ. 208-209).

„მე უთუოდ მოქმედია და მხოლოდ მოქმედი – ასეთია აბსოლუტური წანამდღვარი“ (გვ. 209).

„რამდენადაც მე აბსოლუტურია, იგი უსასრულოა და შეუზღუდავი, ყველაფერი, რაც არსებობს, ნავარაუდევია მის მიერ და, რასაც იგი არ ვარაუდობს, ის არ არსებობს საერთოდ (თვით მისთვის; მის გარეშე კი არ არის არაფერი). იმას კი, რასაც იგი ვარაუდობს, იგი ვარაუდობს როგორც მე'ს; და იგი ვარაუდობს თვით მე'ს, როგორც ყველაფერი იმას, რასაც იგი

ვარაუდობს. აქედან გამომდინარე, ამ თვალსწარმით **მე** მოიცავს თავის თავში ყოველგვარ, ანუ უსასრულო, შეუზღუდავ რეალობას“ (გვ. 210).

„...**მე** დამოკიდებულია თავისი არსებობის მხრივ, მაგრამ იგი სავსებით დამოუკიდებელია, როცა საქმე შეეხება ამ მისი არსებობის განსაზღვრებებს“... (გვ.212).

„რეალიზმი“, „იდეალიზმი“, „დოგმატიზმი“.

„თავისი იდეალურობის მხრივ ყველაფერი დამოკიდებულია **მე**ზე; რეალურობის მხრივ კი თვით **მე** აღმოჩნდება დამოკიდებული; მაგრამ **მე**’სთვის არაფერია რეალური, რაც იმავდროულად არ არის იდეალურიც; აქედან გამომდინარე, იდეალური საფუძველი და რეალური საფუძველი მასში ერთი და იგივეა...“ (გვ.213).

„თუკი მეცნიერებასწავლებას დაუსვამდნენ კითხვას: როგორები არიან ნივთები (საგნები) თავისთავად, მას შეეძლო ამაზე ეპასუხა მხოლოდ ასე: ისეთები, როგორებადაც ჩვენ ისინი უნდა გავხადოთ...“ (გვ. 214).

„ფილოსოფოსის ძირითადი მტკიცება ასეთია: როგორც კი **მე** არსებობს თავისი თავისთვის, მაშინ აუცილებლად წარმოიქმნება მისთვის აგრეთვე ყოფიერება (არსებობა) მის გარეთ...“ (გვ. 220).

ცნობიერების ფაქტები.

„**მე** თავისთავად არის პრინციპი და, როგორც ასეთი, წმინდა

#107#

აზრი, იგი სავსებით არაგრძობიერი... **მე**, როგორც წმინდა ნოუმენი („ნივთი თავისთავად“) არ საჭიროებს ხატებას, იგი თვით ხდის თავის თავს აღქმადს თავისი ჭვრეტის გამომჟღავნების საშუალებით“ (გვ. 229).

„ის **მე**, რომელიც ჩვენ ყველამ ვიცით, რომელსაც გულისხმობს ჩვეულებრივი ენა, მაშინ, როცა არ სარგებლობს მეცნიერთსწავლებით ანუ: მეცნიერებასწავლების ცნებებით, არ ქმნის არც გარეშე ობიექტს და არც თავის თავს, მაგრამ ისიც და ესეც ივარაუდება საყოველთაოდ და აბსოლუტური აზროვნებით, რისი წყალობითაც **მე** ვარაუდობს როგორც ობიექტი, ასევე თავის თავს“... (გვ. 227–228).

„...**მე**, ანუ ინდივიდი (რამეთუ სხვა **მე** ჩვენ ჯერჯერობით არ ვიცით), იმყოფება ცნობიერების სამ ძირითად ფორმაში: წმინდა აზროვნებაში, შინაგან ჭვრეტაში და გარეგან ჭვრეტაში. სამივე ფორმაში იგი ერთი და იგივე ერთიანობაა და თითოეულში მთლიანია; აქ არ არის არავითარი დაყოფა“ (გვ. 229).

***

ეს ვრცელი ამონარიდები განგებაა მოყვანილი.

საკმარისია წმინდა ენობრივი პოზიციიდან მივუდგებით მათ და თითოეული მათგანი ენის ბუნების განსამარტავად გამოდგება.

სწორედ ენაშია „**მე**“ ყოველგვარი რეალობის წყარო, სწორედ ენაში არსებობს მხოლოდ ის, რაც **მე**’ს შემოაქვს მასში, სწორედ ენაშია **მე** აბსოლუტური და შეუზღუდავი, სწორედ ენაში ფასდება ყველაფერი **მე**’ს პოზიციიდან, სწორედ ენაში ქმნის **მე** საგნებსა და მოვლენებს ისეთებად, როგორებადაც მას წარმოესახება ისინი, სწორედ ენა აძლევს **მე**’ს თვითგამოხატვის

საშუალებას, თვითგამოხატვისას არა-მე'ს საშუალებით. მე მხოლოდ ენაზეა (ენის შინაგან სემანტიკაზე) დამოკიდებული...

ამდენად, ენაში არის სამი პარამეტრი: ერთი (მე) ძირითადი, ორი დანარჩენი – მისი პოზიციიდან დანახული.

მე – არა-მე

ენის დონეზე: შენ და ის

„მე“ არსებობს იმდენად, რამდენადაც არსებობს „არა-მე“, ანუ ის, რაც „ მე არ ვარ“.

ენაში ყველაფერი მე'ს პოზოცოლოდანაა დანახული.

#108#

***

ენის როლი სამყაროს შეცნობაში, ამ როლის ამოცნობა საფუძვლად დაედო მიმართულებას ფილოსოფიაში, რომელიც **ლინგვისტური ანალიზის** სახელწოდებითაა ცნობილი, სხვაგვარად „ლინგვისტური ფილოსოფია“ ეწოდება.

მას საფუძვლად დაედო ავსტრიელი ფილოსოფოსის ლ. ვიტგენშტეინის პოსტულატები. ჩამოყალიბდა ინგლისში, კემბრიჯის უნივერსიტეტში, შემდეგ გავრცელდა ბრიტანეთის სხვა უნივერსიტეტებშიც.

მიიჩნევა ნეოპოზიტივიზმის ლინგვისტურ ფორმად (სახეობად).

***

პოზიტივიზმი: ფილოსოფიური მიმდინარეობა, რომელიც ჭეშმარიტი, ნამდვილი ცოდნის ერთადერთ წყაროდ აცხადებს კონკრეტულ (ემპირიულ) მეცნიერებებს და უარყოფს ფილოსოფიური კვლევის შემეცნებით ღირებულებას. პოზიტივიზმი მიზნად ისახავდა შეექმნა პრინციპულად ახალი, „არამეტაფიზიკური“ (ე.ი. პოზიტიური) ფილოსოფია, რომელიც აიგებოდა ემპირიულ მეცნიერებათა მსგავსად და იქნებოდა მათი მეთოდოლოგია. ამ მეთოდის ერთ-ერთი ძირითადი პრინციპია ფენომენალიზმი: მეცნიერული თეორიები და კანონები განიმარტება როგორც ემპირიული ფაქტების განზოგადება; ამის შესაბამისად მეცნიერების ამოცანად დაისახა ფაქტების აღწერა და არა მათი ახსნა. პოზიტივიზმის დამაარსებელია ო. კონტი... გამოიყოფა სამი ეტაპი: პირველი (კონტი, მილი, სპენსერი...), მეორე – ემპირიოკრიტიციზმი (მახი, ავენარიუსი), მესამე – ნეოპოზიტივიზმი...

ნეოპოზიტივიზმი: ჩამოყალიბდა ვენის (ფილოსოფიური) წრისა (ნაირატი, კარნაპი,

#109#

შლიკი, ფრანკი...) და ბერლინის ემპირიული ფილოსოფიის საზოგადოების (რაიხენბახი, ფ.კრაუზი...) წამოყენებული პრინციპების საფუძველზე. ამ მიმართულებაში ძირითადი ადგილი უჭირავს ენის, სიმბოლური ლოგიკის, მეცნიერული კვლევის სტრუქტურის პრობლემებს.

ნეოპოზიტივიზმის თანახმად, ცოდნა სინამდვილის

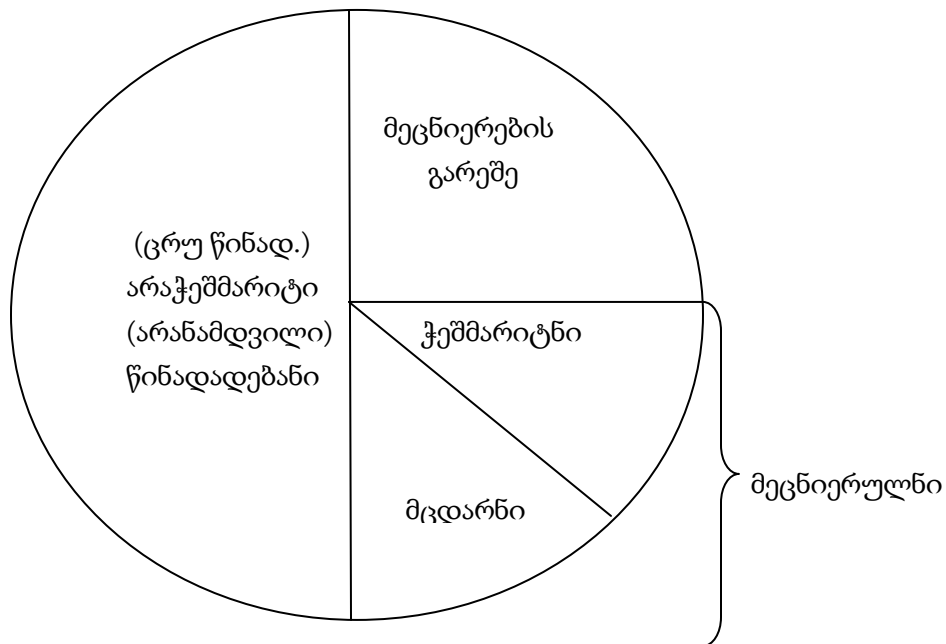
შესახებ გვეძლევა ყოველდღიური ან კონკრეტულ-მეცნიერული აზროვნებით, ფილოსოფია კი არსებითად არის იმ **ენის ანალიზი**, რომელშიც გამოიხატება ამ სახის აზროვნების შედეგები. ამით ნეოპოზიტივიზმი წარმოადგენს საყრდენს **ანალიტიკური ფილოსოფიისას**, რომლის თანახმადაც, **ფილოსოფიის ამოცანაა ენის ანალიზი** იმ პრობლემათა არსის წარმოსაჩენად, რომლებიც ტრადიციულად მიიჩნევა ფილოსოფიის პრობლემებად. ანალიტიკური ფილოსოფიის პრინციპებს იზიარებს ლოგიკური ემპირიზმი, ნეოპრაგმატიზმი და სხვა.

ნეოპოზიტივისტებს (ყოველ შემთხვევაში, მისი ერთ-ერთი განშტოების) კონცეფციის გასაგებად ნიშანდობლივია შემდეგი პრობლემის დასმა, რომლებიც **რ. კარნაპის** (18911–1970) შრომათა სათაურებშია გატანილი: „**სამყაროს ლოგიკური კონსტრუქცია**“ (1928), „**მეტაფიზიკის დაძლევა ენის ლოგიკური ანალიზის გზით**“ (1931). „**ფილოსოფია და ლოგიკური სინტაქსი**“ (1935), „**ენის ლოგიკური სინტაქსი**“ (1954).

კარნაპმა (და მასთან სხვა ნეოპოზიტივისტებმა) ყველა (რაც აზრის გამომხატველი) წინადადება სამ ჯგუფად დაყო:

- ა) უაზრო, არაჭეშმარიტი (**unsinnige**)
- ბ) მეცნიერულად გაუაზარებელი, ანუ მეცნიერების გარეშე მდგომი (**sinnlose**) [არამეცნიერული].
- გ) მეცნიერულად გააზრებულნი, ანუ: მეცნიერულნი (**sinnovlle**);
ეს უკანასკნელი კი, თავის მხრივ, შესაძლოა იყვნენ **ჭეშმარიტნი და მცდარნი**.
ეს კლასიფიკაცია ასე წარმოგვიდგება:

#110#

უაზრო წინადადებანია ფორმოზრივ მართებული, მაგრამ აბსურდული აზრის გამომახატველნი: „მთვარე ამრავლებს ოთხკუთხივ“, „სამკუთხედი შედგება ოთხკუთხედისაგან“...

„მეცნიერების გარეშე“ წინადადებად რ. კარნაპმა დაასახელა ფილოსოფიაში ხმარებული (ფილოსოფიური) წინადადებანი. რატომ? იმიტომ რომ: ა) [ან] შეუძლებელია მათი შემოწმება; ბ) [ან] მათ შემადგენლობაში შედის ფსევდოცნებები, რომელთა შემოწმება ასევე შეუძლებელია (მაგალითად, „აბსოლუტი“); გ) [ან] შინაგანად გაუმართლებელია (არაკანონზომიერია) დედუქციური დასკვნა, რომლის შედეგსაც წარმოადგენს ზოგიერთი წინადადება.

„ტრადიციული“ ფილოსოფიის „ამოსადირკვად“ რ. კარნაპმა გამოიყენა სწავლება ე.წ. კვაზისინტაქსური („ვიტომსინტაქსური“: ლათ. quasi „თითქოს) წინადადებების შესახებ, ანუ წინადადებებზე, რომლებიც დაუზუსტებლად შეიძლება გაგებულ იქნენ ორგვარად: ან როგორც საგნობრივი ენის წინადადებანი (ე.ი. წინადადებების ენისა, რომელზედაც ჩვენ ვლაპარაკობთ სხვადასხვა ნივთიერი საგნისა, რაოდენობრივი ურთიერთობების შესახებ და ა.შ. ეს წინადადებანი გვამცნობენ საგანთა თვისებებს, მაგალითად, „ხუთი არის რიცხვი“); ან როგორც მეტაენის წინადადებანი (რომლებიც რაიმეს ამტკიცებენ საგნობრივი ენის სიტყვებისა თუ წინადადებების

#111#

შესახებ; მაგალითად; „ხუთი“ არის რიცხვი, ე.ი. რიცხვითი სახელი“). კვაზისინტაქსური წინადადების რიგს რ. კარნაპმა მიაკუთვნა ფილოსოფიაში ხმარებული გამოთქმები და აღნიშნა: „თუკი მათ აქვთ რაიმე რაციონალური აზრი, მხოლოდ იმ შემთხვევაში, როცა ხდება მათი ინტერპრეტაცია როგორც სიტყვებს შორის დამოკიდებულებებისა“. ამიტომაც მან საჭიროდ ჩათვალა ფილოსოფიური წინადადების გარდაქმნა იმ წინადადებებად, რომლებშიც საუბარია მხოლოდ სიტყვათა ლოგიკურ-სინტაქსურ ურთიერთობებზე. ანუ ნაცვლად ამას: „დრო ერთგანზომილებიანია, სივრცე კი სამგანზომილებიანი“ უნდა ითქვას: „დროის აღნიშვნა შედგება ერთი კოორდინატისაგან, სივრცისა კი – სამისა“ (R. Carnap, *The logical syntax of language*, London, 1954, p. 307).

კარნაპის აზრით, „ტრადიციული“ ფილოსოფია წარმოიშვა „ცხოვრების (სიცოცხლის) გრძნობის“ გამოხატვის მოთხოვნილებით. ეს გრძნობა ყოველი ადამიანის გულში ბუდობს და რაციონალური გზით არ ხერხდება მისი გამოხატვა. კარნაპის აზრით, „ალბათ მუსიკაა ყველაზე უფრო წმინდა საშუალება ცხოვრების გრძნობის (შეგრძნების) გამოსახატავად, რადგანაც ყველაზე მეტად იგია თავისუფალი საგნობრიობისაგან“ (R. Carnap, *Überwindung der Methaphysik durch logische Analyse der Sprache*, „Erkenntnis“ Wien, 1931, Bd, 2, H. 4; & 7). ფილოსოფიას კარნაპი თვლის ხელოვნების სუროგატად. ფილოსოფოსები კი ის მუსიკოსები არიან, რომელთაც არავითარი მუსიკალური უნარი არ გააჩნიათ.

ნეოპოზიტივიზმი – ეს არის მეცნიერების ენის, კონკრეტული სამეცნიერო ტერმინების, წინადადებებისა და მათი შეხამებულობის ლოგიკურ-სემიოტიკური ანალიზი.

ფილოსოფიური ანალიზი დადის ლოგიკურ და ენობრივ ანალიზამდე. Современная буржуазная, М., 1978, стр. 97-101.

***

აი, ასეთი წანამძღვრები ჰქონდა „ლინგვისტურ ფილოსოფიას“.
ლინგვისტური ფილოსოფიის ფუძემდებლად ითვლება **ლუდვიგ ვიტგენშტაინი** (1889–1951). დაიბადა ვენაში.
შრომები: „**ლოგიკურ-ფილოსოფიური ტრაქტატი**“ (1921)
„**ფილოსოფიური ნარკვევები**“ (1953). [გამოიცა ოქსფორდში].

#112#

ძირითადი დებულება: უნდა შეიქმნას ლოგიკურად სრულყოფილი ხელოვნური ენა, რადგან „ბუნებრივი ენები“ ხასიათდებიან რიგი ნაკლით (მაგ. სიტყვათა მრავალმნიშვნელოვანება). **მოგვიანებით იგი ენის ემპირიული შესწავლით დაინტერესდა.** ფილოსოფია გაგებულ იქნა როგორც ენათმეცნიერების ერთ-ერთი შტო. ყველაფერი უნდა გაირკვეს საკუთრივ ენაში, რადგან ტრადიციული ფილოსოფიური პრობლემები შედეგია მხოლოდ აზროვნებაზე ენის მადეზორიენტაციებელი ზეგავლენისა.

ყოველდღიური მეტყველება ფილოსოფიური კვლევის საგანი ხდება.

წარმომადგენლები: უისდომი, მალკოლმი... – კემბრიჯში, ოსტინი, რაილი, სტროსონი... – ოქსფორდში.

(Современная буржуазная, М., 1978).

დ. ოსტინი, მაგალითად, გვთავაზობს დავუფიქრდეთ ისეთ ჩვეულებრივ სიტყვებს, როგორებიცაა: „ფიქრი“, „ხედავს“, „ეჩვენება“, „ალიქვამს“ და მისთ. მისი აზრით, ისეთი სიტყვები, როგორებიცაა „ეჩვენება“, „ილუზია“, „გამოიყურება“, „ნამდვილი“ ძალაუნებურად იწვევენ ფილოსოფიური პრობლემის დასმას ჭეშმარიტ და ცრუ აღქმათა განსხვავების მიზნით; მაგალითად, ასეთი გამოთქმის დროს: „მე მეჩვენება, რომ წყალში ნახევრად ჩაშვებული ჯოხი, გატეხილია“... ენა ქმნის ხატებებს (образы), რომლებიც აყალიბებენ ადამიანთა მსოფლმხედველობას. გაუგებრობის თავიდან ასაცილებლად ზემოხსენებული გამოთქმა შეიძლება შეიცვალოს ასე:

ა) „მე ვხედავ ჯოხს, რომელიც გატეხილად მეჩვენება, მაგრამ სინამდვილეში იგი მთლიანია და სწორი:..“

ბ) „მე ვხედავ გატეხილ ჯოხს“.

ეს არის ორი სხვადასხვა თვალსაზრისი ერთი და იმავე საგნის შესახებ, ერთი და იმავე ფაქტის ნაირგვარი ინტერპრეტაცია...

ეს ფაქტი მართლაც იძლევა დავიჭრების საბაზს.

ენაში აისახა ორი სხვადასხვა თვალსაზრისი, მაგრამ არის კი ამის მიზეზი თვით ენა?

მართალია, ამ შემთხვევაში ენა გამოხატავს მთქმელის პოზიციას, მაგრამ ეს არი ნიშნავს, რომ ამ პოზიციას ენა იძლევა. **ენა აქ მხოლოდ საშუალებაა ამა თუ იმ პოზიციის გამოსახატავად...**

იმავდროულად ნებისმიერ ენაში დაიძებნება უამრავი ფაქტი, რომელიც **განსაზღვრავს თვით მთქმელის დამოკიდებულებას გარესამყაროსადმი.**

#113#

რამდენიმე ნიმუში ქართულიდან.

ა) რატომ არის გრძნობა-აღქმის გამომხატველი ზმნათა აბსოლიტური უმეტესობა ინვერსიული და რა გავლენას ახდენს ეს ფაქტი ქართველის მსოფლხედვაზე?

ბ) რატომ გვაქვს ქართულში გარდაუვალ ზმნათა ორი რიგი – ვნებითი და „საშუალი“ (სტატიკური)?

გ) რატომ არა გვაქვს ქართულში სქესის კატეგორია და რა გავლენას ახდენს ეს ფაქტი ჩვენს დამოკიდებულებაზე გარესამყაროსადმი?

ა) **მიყვარს, მძულს, მგონია...** ე.წ. გრძნობა-აღქმის ზმნებია.

ეს ზმნები ინვერსიული არიან იმავდროულად. ზოგიერთ ამ ზმნათა პარალელურად თვით ძველ ქართულში მოიპოვებოდა პირდაპირი წყობის ზმნები: **ყყვარობ, ვძულობ, ვგონებ...** ესე იგი, შესაძლებლობა ყოფილა იგივე მნიშვნელობა გამოხატულიყო არა ინვერსიულად, არამედ პირდაპირი წყობით. შესაძლებლობა ამისა ახლაც არის, მაგრამ ენა არ იღუბს, არ იყენებს ამ შესაძლებლობას. ქართული ენისთვის ბუნებრივი აღმოჩნდა გრძნობა-აღქმის მნიშვნელობა „ინვერსიულად“ გამოხატულიყო. **რატომ?**

ინვერსიის ონტოლოგიური ბუნება: გამოხატავს არა აქტიურ ჩარევას, ზემოქმედებას, არამედ **რაღაცის** მიკუთვნებულებას, **რაღაცის** მქონებლობას; ეს კარგად ჩანს სემანტიკური პერიფრაზირების დროს:

გამიკეთებია – **გაკეთებული მაქვს**

ეს ყალბი ერთადერთია ზოგ ენაში (ინგლისურში, ფრანგულში...) ამ გრამატიკული მნიშვნელობისათვის. ეს „**რაღაც**“ შეიძლება იყოს **საგანიც** („გა-მ-ი-კეთ-ებ-ი-ა მე ის“) და **აღქმაც, განცდაც** („მ-ი-ყვარ-ს მე ის“). **ამრიგად, ინვერსიის არსი ასეთია:** სუბიექტად, აღმქმელად გაგებული პირი **რაღაცის** მქონებელია. ის „**რაღაც**“ **დამოიკუდებლივ არსებობს**, მისი რეალური ბუნება-დანიშნულება სუბიექტისთვის უცნობია, სუბიექტი მხოლოდ მის მქონებლობას განიცდის და თავისი შინაგანი თვალსაზრისიდან ამოსვლით აფასებს მას, ანუ:

უ-ყვარ-ს → მისი სიყვარული აქვს

ს-ძულ-ს → მისი სიძულვილი აქვს

სურ-ს → მისი სურვილი აქვს...

ასე რომ, ძალზე გამარტივებული სახით ინვერსიის **სემანტიკური სქემა** ასეთია;

#114#

ეს სქემა უფრო გართულდება, თუკი გავითვალისწინებთ ისეთ ზმნებს, როგორებიცაა: **ემღერება, ეპატარავება, შემოელახება...**

ემღერება → სიმღერის სურვილი აქვს

ანუ: „**მისი**“ დაკონკრეტდა. ეს იგივეა, რაც „**უყვარს**“. ოღონდ, რაც **უყვარს**, ზმნის ფუძის გარეთაა.

მაგრამ:

ეპატარაება → პატარად მიაჩნია,

შდრ.: ა-ჩნი-ა || ამ-ჩნევ-ი-ა...

.....
მაშასადამე, ინვერსიის დროს ხდება არა ობიექტის ონტოლოგიური არსის ამოცნობა და მისი გამოხატვა, არამედ გამოხატვა თვით სუბიექტის თვალსაზრისისა. **ენა აძლევს ინდივიდს საშუალებას, ობიექტისადმი თავისუფალი დამოკიდებულება ჰქონოდეს, გამოხატოს თავისუფალი შეფასება ობიექტსა; შდრ.:**

მე ვყვარობ მას

მე მიყვარს ის

პირველი აშკარად **ვ-გმ-ობ, ვ-გრძნ-ობ, ვ-თმ-ობ, ვ-სპ-ობ** ტიპის გრამატიკულ სემანტიკას გამოხატავს: ესაა საკუთარი ნებისადმი, სურვილისადმი, მისწრაფებისადმი სხვისი დაქვემდებარება, დამორჩილება, საკუთარის ნების გამოჩენა, წარმოჩენა, საკუთარი შეხედულების, თვალსაზრისის სხვაზე გავრცელება.

მეორე (მიყვარს) ამ თვალსაზრისით სულ სხვა ბუნების ფორმაა. აქ, პირიქით – საკუთარი ნება კი არ წარმოჩნდება, საკუთარი სურვილი კი არ გადაიტანება სხვაზე, საკუთარი თვალსაზრისი კი არ ვრცელდება სხვაზე, არამედ საკუთარი თვალსაზრისით ხდება სხვა საგნის (ობიექტის) შეფასება, მისი აღქმა.

ეს ფაქტი ზოგჯერ სხვა ენათა მაგალითზეც წარმოჩნდება.

შდრ.: რუსული:

Я люблю

Мне нравится

ნიშანდობლივია, რომ რუსული (ისევე, როგორც, საერთოდ, სხვა ინდოევროპული ენებიც) სწორედ პირველი ტიპის კონსტრუქციას ანიჭებს უპირატესობას. ნიშანდობლივია ისიც, რომ „ინვერ-

#115#

სია“ (ძალზე ზოგადად გაგებული – ინდოევროპულში არ აღინიშნება ობიექტური პირი, ამიტომაც ქართულისებური ინვერსია აქ არ გვექნება) ჩვეულებრივ თავს იჩენს იქ, სადაც შეუძლებელია საკუთარი ნების გავრცელება, რადგან დამოკიდებულება შინაგანი სიმპათიაზე დაფუძნებული:

ქართ.: მე მომწონს ის

რუსული: Мне нравится то

ლატვიური: man patik

შდრ.: ინგლისური: I like it

.....
მოწონება ესთეტიური მოვლენაა და თუნდაც ამიტომ უნდა გამოირიცხოს აქ ნების გადატანა სხვაზე, საკუთრივ თვალსაზრისის სხვისი დამორჩილება.

I should like - მე მინდოდა (Я хотел бы)

Like – მსგავსი... თანაბარი¹

¹ აქ არის ავტორის მინაწერი NB ა. პირის აზრით ინვერსიაზე (რედ.).

.....

ეს – რაც შეეხება ინვერსიის აზრობრივ ბუნებას.

ინვერსიას ენობრივი მექანიზმი აქვს, ენობრივი შესაძლებლობა – შესაბამისად გამოხატოს გარესამყაროსადმი დამოკიდებულება.

ავილოთ ორი ფორმა:

მ-ი-ყვარ-ს

მ-ი-წერ-ს

ფორმობრივი სტრუქტურა ორივე შემთხვევაში იდენტურია.

სემანტიკურად – სრულიად საპირისპირო ვითარებაა: „მიყვარს“ ინვერსიულია. „მიწერს“ – პირდაპირი წყობისა.

რატომ? რა არის მიზეზი?

აქ უკვე ერთმანეთს ეჯაჭვება გარეენობრივი და საკუთრივ ენობრივი მოვლენები.

მიწერს მე ის მას კონსტრუქციაში გრამატიკული სუბიექტი („ის“) **მხოლოდ სულიერი შეიძლება იყოს, ვინ** ჯგუფისა; სხვა – გამოირიცხება.

მიყვარს მე ის – პირიქით: „ის“ შეიძლება იყოს სულიერიც და უსულოც, მაშინ, როდესაც „მე“ („შენ“, „მას“) მხოლოდ სულიერია, რამეთუ ამ დამოკიდებულების აღქმას მხოლოდ სულიერის (ან მეტაფორულად მასთან გატოლებული საგნის) შესაძლებლობაა: **მე მიყვარს ბავშვი, წიგნი...**

#116#

მაშასადამე, სულიერის უპირატესობის წარმოჩენაა ინვერსიის ენობრივი მექანიზმის საფუძველი. ქართული განეკუთვნება იმ ენათა რიგს, რომელთათვისაც ნიშანდობლივია სულიერის (და უპირატესად – ადამიანის) წარმოჩენა, მისთვის უპირატესობის მინიჭება. ეს ენობრივი **სულისკვეთება** სხვადასხვა სისტემებში იჩენს თავს. ინვერსიის გარდა – რიცხვში შეთანხმებისას, ვნებითი გვარის ზმნებთან აქტიური მნიშვნელობის გამოხატვისას და სხვა.

მასწავლებლები **ეკითხებიან** სტუდენტებს

ლექციები **ეკითხებათ** სტუდენტებს

კარგი წიგნი დიდხანს **იწერება**

მეგობარი სოფლიდან **იწერება** და ა.შ.

ხდება ინვერსიის მორფოლოგიური გამოხატვაც, რომელიც ფორმანტთა ფარდობით ურთიერთობას ეფუძნება – რჩება იმის ნიშანი, რაც სუბიექტად დაიგება.

დედებს უყვარ-თ (და არა: უყვარან) ბავშვები.

..... [ჩემი სტატიიდან: იკეწ – VIII]².

სულიერისა და უსულოს ურთიერთმიმართებისადმი ქართული ენის დამოკიდებულება კარგად ჩანს შემდეგი ნიმუშით:

მამა ბავშვს ეთამაშება (s – მამა)

რა ეთამაშება ამ ბავშვს (s – ბავშვს)

.....

მაგრამ: { ერიდება

² ბ. ჯორბენაძე, ინვერსიულ ზმნათა ჩამოყალიბების პრინციპები ქართულში, იკე-ს წელიწდეული, VIII, 1981 (რედ.).

მას რცხვენია
ემინია

„მისი“ მხოლოდ სულიერია (ან მისთანა მეტაფორულად გატოლებული: „ცეცხლის“, „ზვავის“...). რატომღა ხდება ინვერსია? იმიტომ, რომ „მისი“ არსებითად მსაზღვრელია, ხოლო ნამდვილი გრამატ. სუბიექტი ელიზირებულია; იგი ყოველთვის უსრულოა: **მისი შეწუხება, გაბრაზება...**

.....

ბ) რატომ გვაქვს გარდაუვალ ზმნათა ორი რიგი – ვნებითი და „საშუალი“ (სტატიკური)? რატომ გახდა საჭირო დინამიკა-სტატიკის მიხედვით მათი განსხვავება?

#117#

„წუხდება“ და „წუხს“ რუსულში გადმოიცემა როგორც „беспокоится“:

წუხდება	Беспокоится
წუხს	

რა განსხვავებაა მიღწეული სემანტიკური ველის ამგვარი დანაწევრებით?

ქართულში ერთი და იმავე ზოგადი სემანტიკის ფარგლებში შესაძლებელი აღმოჩნდა გარჩეულიყო მომენტობრივი (კერძოდ, დაწყებითობის) და განგრძობითი (უწყვეტ პროცესს) ასპექტები. თავის მხრივ, ამან განაპირობა ის ფაქტი, რომ **წუხდება** და **წუხს** სხვადასხვა კონტექსტის კუთვნილი ფორმები გახდა:

„როცა მასთან მივდივარ, ძალიან წუხდება“

და:

„როცა მასთან მივდივარ, ძალიან წუხს“

არ არის სემანტიკურად ერთმანეთს ფარდი წინადადებები. სხვაობა უკვე ლექსიკურ მნიშვნელობაშიც იჩენს თავს: „**წუხდება**“ – უპირატესად იმას აღნიშნავს, რომ „ჩემდამი პატივისცემის მიზნით არაფერს იშურებს“, „**წუხს**“ კი იმას, რომ „ჩემი მისვლა მაინცდამაინც არ სიამოვნებს“...

მაგრამ ეს ფაქტი მაინც საერთო შესაძლებლობის კონკრეტული რეალიზაციაა. იგულისხმება ლექსიკური განსხვავების შესაძლებლობა. თუ წმინდა გრამატიკული თვალსაზრისით განხვიხილავთ ამ ფორმათა ურთიერთმიმართებას, მაშინ სხვაობა ასეთი სახით წარმოგვიდგება:

წუხდება – „წუხილს, შეწუხებას იწყებს“

წუხს – „მწუხარეა, წუხილს განიცდის.

წუხილის გრძნობა ეუფლება“.

შდრ. ამ თვალსაზრისით:

„როცა მასთან შევდივარ, დუმდება“

და:

„როცა მასთან შევდივარ, დუმს“.

„**დუმდება**“ ნიშნავს: „ლაპარაკობდა და აღარ ლაპარაკობს,

ლაპარაკს წყვეტს“.

„**დუმს**“ – „ხმას არ იღებს, უბრადაა“.

ე.ი. განირჩევა ინხოატივი და (განგრძობითი) პროცესი.

#118#

ეს კი, თავის მხრივ, განაპირობებს **დინამიკასა და სტატიკას**.

ქართულ ენას შესაძლებლობა აღმოაჩნდა ფორმოზრივ გამოეხატა ერთი და იმავე მოქმედების ორი სხვადასხვაგვარი გამოვლინება. ეს კი სუბიექტს შესაძლებლობას აძლევს ორი სხვადასხვა თვალსაზრისით შეაფასოს ერთი და იგივე მოვლენა.

[შდრ. რუსული „беспокоится“ ორივე ფორმისთვის, მაგრამ: „замалкивает“ და „молчит“].

ნიშანდობლივია ის ფაქტიც, რომ ზოგ შემთხვევაში ინხოატივი მხოლოდ მყოფადასა და ნამყო სრულში იჩენს თავს:

X - მღერის

მაგრამ:

ამღერდება – იმღერებს

ამღერდა – იმღერა.

აქედან გამომდინარე, ზოგადი სქემა ასეთი იქნება:

ასპექტი დრო	ინხოატივი	პროცესი
აწმყო	(+)	+
მყოფადი	+	+
ნამყო	+	+

ფრჩხილებში ჩასმული „+“ ნიშნავს: ამ „უჯრის“ შესაბამისი ფორმა შეიძლება იყოს რეალიზებული და შეიძლება არა.

რატომ?

რატომ არის დაუშვებელი ინხოატივი აწმყოში ზოგი ფორმისათვის და რა ფორმებია ისინი (უკეთ: რა მნიშვნელობის ფორმებია)?

არა გვაქვს: **ტირდება, მღერდება, ბიბინდება, გიზგიზდება, ფრიალდება, ღიღინდება** და სხვა მრავალი.

მაგრამ სავსებით დასაშვებია: **ატირდება – ატირდა, ამღერდება – ამღერდა, აბიბინდება – აბიბინდა, აგიზგიზდება – აგიზგიზდა, აფრიალდება – აფრიალდა, აღიღინდება – აღიღინდა** და მისთან.

იმავედროულად დასაშვებია; **წუხდება, დუმდება, ხუნდება, ტრიალდება** და მისთ.

ამგვარი სხვაობის მიზეზი სარკვევია.

#119#

საქმე ისაა, რომ ინხოატივი შინაგანად გარკვეული მიზეზის პოვნეირებას ვარაუდობს წანამდღვრად; შდრ.:

„ჩემი მისვლისას წუხდება“

და:

„ჩემი მისვლისას ატირდება“.

„წუხდება“ დაემთხვა მისვლას.

„ატირდება“ მისვლის შემდგომ შეიძლება მხოლოდ მოხდეს.

შდრ.: ამას –

„ჩემი მისვლისას წუხდება“

და:

„ჩემი მისვლისას შეწუხდება“.

„წუხდება“ და „შეწუხდება“ დროის მიხედვით განსხვავდება.

ამ შემთხვევაში დასაშვებია აღმოჩნდა სხვა მოქმედების თანადროული მოქმედებაც და იმავე მოქმედების დაწყება სხვა მოქმედების შემდგომ.

ამ სხვაობას თავისი მიზეზი აქვს...

ამჯერად ჩვენთვის ისაა არსებითი, რომ ინდივიდს ენის მიერ ასეთი თვალსაზრისი მიეწოდება (და ინდივიდის მიერ მოვლენათა შეფასება ასეთ ჩარჩოებში თავსდება).

.....

გ) რატომ არა გვაქვს ქართულში სქესის კატეგორია და რა გავლენას ახდენს ეს ფაქტი ჩვენს დამოკიდებულებაზე გარესამყაროსადმი?

სქესი გრამატიკული კატეგორია და იგი ყოველთვის არ თანხვდება ბიოლოგიურ ცნებას:

Книга, доска, парта... – მდედრობითი სქესისაა,

Стол, мел... – მამრობითისა,

– თუმცა რაიმე ბიოლოგიურ სხვაობაზე მათ შორის საუბარი შეუძლებელია.

სქესი რომ გრამატიკული კატეგორიაა, ამაზე ე.წ. „საშუალო სქესის“ არსებობაც მეტყველებს: ბიოლოგიურად ასეთი რამ ალბათ ჰერმადროდიტს უნდა გაუტოლდეს, მაგრამ შეუძლებელია окно, око, пламя... ამ თვალსაზრისით შევაფასოთ.

და მაინც ენაში სქესის კატეგორიის დამკვიდრება დასაშვებია პირვანდელ ჰილოძოისტურ შეხედულებებს დაფუძვნირით: ანუ: ესაა ანიმიზმის თავისებური გამოვლინება.

ჰალიძოიზმი გასულიერებას ნიშნავს. არსებითად ეს არის ნებისმიერ ნივთიერებაში ფსიქიკის ნიშნების ძიება (ბერძნული: *hülē*)

#120#

„ნივთიერება“ + *zoē* „სიცოცხლე“). ტერმინი XVII საუკუნიდან არსებობს. ჰილოძოისტები იყვნენ ძველი ბერძნები მატერიალისტები, ბრუნო, ზოგი ფრანგი მატერიალისტი (რობინე). ძველ საბერძნეთში არსებობდა ამ თვალსაზრისზე დაფუძნებული ფილოსოფიური სისტემა. ესაა სამყაროს ბიოლოგიზაციის თვალსაზრისი. განა ჰილოძოიზმის რეციდივი არაა „ენათა ოჯახები“, „მონათესავე ენები“, „ენის გაჩენა და კვდომა“ და სხვა მისთანა?

ჰილოძოიზმი ფილოსოფიური მიმართულებაა.

ანიმიზმი (ლათ. Anima „სული“) – რელიგიური. არსებითად იგივეა, ოღონდ რწმენის (და არა აზრის) ფორმულებში გამოხატული.

ჰალიძოიზმის მიხედვით შეგრძნებისა და აზროვნების უნარი ყველა ნივთს აქვს. ის, რაც ჩვენთვის მეტაფორული გაგებაა („ხეები დგანან და ელიან“, „ნისლი ფიქრია მთებისა“), მათთვის პირდაპირი მნიშვნელობა იყო.

უეჭველია, რომ ფილოსოფიაში ეს შეხედულება უძველესი რწმენიდან მოხვდა. ეს რწმენა ანიმიზმია.

ჰილოძოიზმი (|| ანიმიზმი) ენაში ე.წ. გაპიროვნების სახით ვლინდება. ისეთი ტრივიალური გამოთქმები, როგორცაა „გაზაფხული მოდის“, „თებერვალი დადგაო“, „მზე ამოდის“... ჰილოძოიზმის უშუალო გამოვლენაა ენაში.

საერთოდ, ენისთვის ნიშანდობლივია თვისებათა გადატანა ერთი საგნიდან მეორეზე. სხვადასხვა მოვლენათა ერთ პრინციპს დამორჩილება. ესაა ანალოგიის პოვნა სხვადასხვა საგნებში. ერთი ნიმუში:

ზღურბლი → ზღურბლ-ზე,

მაგრამ:

ოთახი → ოთახ-ში

-ზე და -ში თანდებულთა განაწილება აქ სივრცული ორიენტაციის გამოხატვას ემსახურება. ანალოგიის პრინციპით ეს მოვლენა ვრცელდება დროთა ორიენტაციაზეც:

გაზაფხულ-ზე, მაგრამ: ზაფხულ-ში

შემოდგომა-ზე, მაგრამ: ზამთარ-ში...

„გაზაფხული“ გაგებულ იქნა „ზაფხულის“ „ზღურბლად“, „შემოდგომა“ – „ზამთრისად“.

ამრიგად, ორი „ძირითადი“ სეზონია ზამთარი და ზაფხული, ხოლო გაზაფხული და შემოდგომა – მათი „ზღურბლი“, რაღაც გარდამავალი საფეხურის მსგავსი რამ...

#121#

ეტიმოლოგიურადაც ეს ნათლად ჩანს:

გა-ზაფხულ-ი...

შემოდგომა (რისა? – ზამთრისა).

უეჭველია, ჰილოძოიზმის პრინციპი უძველეს საფუძვლად სქესის კატეგორიის ჩამოყალიბებასაც. ბიოლოგიზაციის ტენდენციის ერთ-ერთ თვალნათლივ გამოვლინებასთან გვაქვს აქ საქმე.

რა თქმა უნდა, ამჟამად ცივილიზებული ერები შორს არიან იმ აზრისგან, რომ რომელიმე უსულო საგანში სქესის ნიშნები ეძიონ, მაგრამ ენაში ჩაღეჭილი ძველი შეხედულება უეჭველ ზეგავლენას ახდენს გარესამყაროს საგანთა და მოვლენათა შეფასებაზე.

სამშობლო – ეს ცნება ბევრ ენაში, მათ შორის ქართულშიც დედას უკავშირდება:

რუსული: **Мать-Родина**

ინგლისური: **mother country, motherland...**

საინტერესოა, რომ სამშობლო დედასთან გატოლებულია იმ ენებშიც (ქართული, ინგლისური), რომელთაც გრამატიკული სქესის კატეგორია არ გააჩნიათ. ეს კავშირი ამ სიტყვის ლექსიკური ბუნებიდან ამოდის: **სა-მშობლო** – „მშობლისთვის განკუთვნილს“ ნიშნავს. „მშობელი“ თავის მხრივ ისაა, ვინც „შობს“, ეს კი დედაა (მერე გადატანილ იქნა მამაზეც). ამიტომაც „დედა“ და „სამშობლო“ ძნელი დასაკავშირებელი არაა.

დედა ენა „მშობლის ენა, ძირითადი ენა“.

→ **დედა** „მთავარი“: **დედაბოძი, დედაქალაქი, დედააზრი.**

დედა ენა – ღვიძლი ენა

[მაგალ. „ქართველი ღვიძლ ენასაც „დედა ენას“ ეძახის“ (ილია)].

- დედა** ა) რძის შესადედებელი
 ბ) ღვინის ასადულებელი
 გ) საფუარი

დედა – ძირითადი, საფუძველი

დედა-შარა, დედალფონი

დედამიწა, შდრ.: მიწა

მხოლოდ: ა) პლანეტა

ბ) მიწის მყარი ზედაპირი.

მაგრამ: **ხნავენ მიწას** და არა დედამიწას.

დედა-ნ-ი (შდრ. ლოცვანი) – ორიგინალი.

„...ევროპული ენების **დედა ენა** ხომ ზოგისა ბერძნულია, ზოგისა ლათინური...“ (დ. ყიფიანი, ახალი ქართული გრამატიკა, 1882, გვ. 68).

#122#

აქ „**დედა ენაში**“ დედა პირდაპირი მნიშვნელობით (მშობლად, წარმომქმნელად) არის გაგებული.

როგორც ვხედავთ, „**დედა**“-ს საკმაოდ მრავალი სემანტიკური ნაირსახეობანი აღმოაჩნდა, განვითარებული ერთი ბაზისური მნიშვნელობისაგან.

ინგლისური mother country, motherland **დედის ქვეყანას (დედაქვეყანას), დედის მიწას (დედამიწას) ნიშნავს.**

ნიშანდობლივია ის ფაქტიც, რომ ლათინური **patria** მდედრობითი სქესის სიტყვაა, თუმცა ფუძეში **pater** „მამა“ აქვს, სიტყვასიტყვით ესაა „**მამული**“.

.....

ზემოთქმული ნათელს ხდის, თუ რატომ შეიძლება გაუთანაბროს ქართულად მოლაპარაკემ სამშობლო დედას.

იმავედროულად ქართველი არასდროს წარმოიდგენს **თავისუფლებას ქალად**. ეს იმიტომ, რომ რაიმე ლექსიკური პარალელი ამ თვალსაზრისით არ არსებობს, ხოლო გრამატიკული სქესის უქონლობა გამორიცხავს ამ ორი ცნების დაკავშირებას წმინდა გრამატიკულ ნიადაგზე. აქ კი, სადაც ფუნქციონირებს გრამატიკული სქესის კატეგორია, „**თავისუფლების**“ ამგვარი გააზრება (უკეთ: **გასაგნობრივება**) სავსებით დასაშვებია ფაქტია: რუსული: **свобода**, ლატვიური: **brī vī ba**, ფრანგული: **liberté**, გერმანული: **Freiheit**, ლათინური: **libertās**... თუ რა შედეგი შეუძლია გამოიწვიოს ამან, ეს კარგად ჩანს თუნდაც ამ ფაქტით: ლატვიაში, ქ. რიგაში დგას თავისუფლებისა და სამშობლოს ძეგლი, რომელიც ქალის სახითაა წარმოდგენილი. კარგადაა ცნობილი ფერდინანდ ვიქტორ ეჟენ დელაკრუას (1798–1863) ტილო „თავისუფლება, ხალხის წინამძღოლი“ („თავისუფლება ბარიკადებზე“), შექმნილი 1830 წლის ივლისის რევოლუციის გავლენით, სადაც თავისუფლება გამოხატულია ქალის სახით.

ქართველი მხატვრის ნახატზე **სიკვდილი** შესაძლოა კაცის სახით იყოს წარმოდგენილი (ასეა, მაგალითად, გუდიაშივთან), რუსი მხატვარი – ქალად აღიქვამს (смерть! “Девушка и смерть“).

ასევე – **გამარჯვება** – „ნიკე“ ქალის ქანდაკებაა.

.....

§ 40. ენისა და კულტურის, ენისა და აზროვნების, ენისა და ისტორიის ურთიერთმიმართების საკითხები ქართულ სინამდვილეშიც დაისვა.

#123#

(ენისა და ისტორიის ურთიერთმიმართების საკითხები იხ. ზემოთ).

გარკვეულად საინტერესო, მაგრამ მაინც გულუბრყვილო ინტერპრეტაციები მოცემულია დიმიტრი ყიფიანის გრამატიკაში (ახალი ქართული გრამმატიკა, სხარტულად დაწერილი მამისაგან შვილებისათვის, სანკ-პეტერბურდი, 1882).

აი, რამდენიმე ნიმუში მისი წიგნიდან :

ბრუნების სახელწოდების დადგენისას, იგი მიმოიხილავს სხვადასხვა ტერმინს (სრბოლვა, დრეკა, დრეკილება, კანკლედობა...) და დადაასკვნის: „მე ისევ მერყეობას ვამჯობინებ, ამიტომ რომ: 1. დრეკით იმდენჯერ და იმდენხანსა ვყოფილვართ ხოლმე თავის დრეკაში, რომ ღუთის წინაშე გვეყოფა და ახლა მაინც დავიჭიროთ თავი, როგორც სნება მოხდილის რიგია; - ან როგორც ისეთ კაცს მოაქვს თავი, რომელსაც გულში ცუდი არა უძევს რა; 2. კანკლედობით, ჩვენს ვალდებულებას რომ არას დროს არ გადავსდგომივართ, თუ არ სიკვდილისგან დასახსნელად, და რაც გვრწმენია, იმაზედ შეუპოვრად, უკანკლედობოთა ვმდგარვართ, ამაზედ არა თუ ჩვენი ისტორია, ყველა ამ ხალხთა ისტორიაც დაგვემოწმება, ვისაც კი ჩვენთან საქმე ჰქონია რამე; და 3. მერყეობით ხომ რყევა სწორეთ ზედგამოჭრილი თვისება არის ჩვენი, დღევანდელი ხასიათია ჩვენი, რომ ვერას საქმეს ვერ დავადგებით, თუ არ დიდი ყოყმანით, დიდი გაჭირვებით, რაღაცნაირი ზოზინით, გაუბედავობით, ერთის სიტყვით, რყევითა“ (გვ. 19-20) :

შემდეგ : „შემასმენლობითი არის პირდაპირი თარგმანი ლათინურისა accusativus, როგორც вынительный და ჰნიშნავს „ბრალდებულებას“, - „დაწამებას“, „შესმენას“, „შემასმენლობა“; ქართულს ენაში ამ ბრუნვას სრულებით არა აქვს ადგილი: - ახლა შეიძლება აქა-იქა იპოვებოდეს ისეთი კაცი, რომ იმის დასახელებით სიტყვა გამიმტყუნონ; მაგრამ თვითონ მე მახსოვს ის დრო, როდესაც მოყვასის გაცემა, დაბეზლება, დასმენა ისეთი სათაკილო სქამე იყო ქართველებში, როგორც, მაგალითად, ქურდობა, - და შემასმენლობითი ბრუნვა რაღათ გვექნებოდა...“ (გვ. 22).

შემდეგ: „...ქართული გრამმატიკისათვის სქესების გარჩევა არას დროს არ არის საჭირო. ქართველები ამას ვადგევართ და ვამბობთ, რომ კაციცა და ქალიც ორივე ადამიანები ვართო და ერთი მეორეზედ უფრო ნარნარი და უფრო სატრფო იყოს, საქმით მეუღლეობას დიად, მაგრამ საგრამატიკო ბრუნვასა და მერყეობას რა ხელი აქვსო. ქალი რომ ჩვენი სატრფოა, რომ საფუძველია ამ

#124#

წუთისოფელში ჩვენის ბედნიერებისა და იმედიანი ბურჯი ჩვენის საოჯახო მყუდროებისა, ეს ძველთაგანვე დამკვიდრებული ხასიათი არის ჩვენი ყოფაცხოვრებისა; - გრამმატიკულად გვემოწმება ამაზედ შემდეგი ჩვეულება: როდესაც ორივე სქესი ერთად იხსენება ლაპარაკში ან წერა-კითხვაში, უსათუოდ ჯერ ქალს ვახსენებთ, მერე კაცსა: - მაგალითად: ქალ-ვაჟი, და-ძმა, დედ-მამა, გოგო-ბიჭი, ცოლ-ქმარი, რმალ-მაზლი... ერთად ერთ შემთხვევაში ვახსენებთ ჯერ მამაკაცსა, მაშნ როდესაც გვირგვინოსნებზე ვლაპარაკობთ: მეფე-დედოფალი ..... ჩვენ ამითი

ამ საერო „აღსარებას აღვიარებდით“, რომე ყოველთვის „აღმსარებელნი“ ცყოფილვართ ერთმთავრობისა!“ (გვ. 28-29).

ყველაფერი ეს, რა თქმა უნდა, შორს არის ჭეშმარიტი მეცნიერული ინტერპრეტაციისაგან; იგი გაცილებით უფრო საინტერესოა როგორც პიროვნული თვალსაზრისი მკვლევარისა, როგორც **შესაძლებლობა**, რომ ამგვარი თვალსაზრისით (თუნდაც უმართებულო) იქნეს შეფასებული ესა თუ ის გრამატიკული ფაქტი, ენობრივი მოვლენა.

***

ყურადღებას იქცევს **კ. დონდუას** დაკვირვებანი.

აი, მისი რამდენიმე დებულება:

...,სიტყვის მნიშვნელობა (ისევე, როგორც სიტყვა, როგორც მეტყველება ან ენა საერთოდ) არის ისტორიული განვითარების შედეგი: იგი ყოველთვის გამოხატავს სინამდვილის აღქმის თავისებურ (განსაკუთრებულ) ფორმებს და სინამდვილის თავისებურ გაგებას, შეპირობებულს მეურნეობისა და საზოგადოების შესაბამისი განვითარებით“. კ. დონდუა, *Метафора в широком смысле и метафора поэтическая*. რჩეული შრომები, I, თბილისი, 1967, გვ. 210).

...,მოცემულ კონკრეტულ სიტყვას აქვს „საკუთარი“ ან „არასაკუთარი“ მნიშვნელობა ენობრივი კოლექტივის ცოცხალი სამეტყველო პრაქტიკის შესაბამისად, (ამ) საზოგადოების ზოგადი მსოფლგაგების შესაბამისად მისი სამეურნეო და კულტურული განვითარების მოცემულ საფეხურზე“ (იქვე, გვ. 211).

„ყოველი მოცემული მნიშვნელობა შეესაბამება მხოლოდ ერთ ნაწილს ჩვენი ცოდნის საგნის შესახებ, ანუ, სხვაგვარად, ყოველი მოცემული სიტყვა გამოხატავს მხოლოდ ნაწილს ჩვენი დამოკიდებულებისა აღსანიშნი სიტყვისადმი. და საქმის არსი ისაა, რომ ეს

#125#

ნაწილი წარმოადგენს ყველაზე მნიშვნელოვანს, ყველაზე დამახასიათებელს, ყველაზე განმსაზღვრელს რეალური სინამდვილისადმი დამოკიდებულების ზოგადი თვალსაზრისის მიხედვით. და როცა ბრედლი ლაპარაკობს *quelque chose de frappant*-ის შესახებ, ეს არის კიდევაც ის არსებითად მნიშვნელოვანი, რაც მოცემულ მომენტში და განვითარების მოცემულ საფეხურზე ყველაზე უფრო შეესაბამება (უპასუხებს) ჩვენს მსოფლგაგებას“ (იქვე, გვ. 214).

***

არნ. ჩიქობავას შემოქმედი. **ნ.მარი. კ.მეგრელიძე**.

§ 41. განვიხილეთ სხვადასხვა მოსაზრებანი ენობრივი მსოფლხედვის შესახებ, განვიხილეთ ის ფილოსოფიური სისტემები, რომლებიც საყრდენად ენობრივ ანალიზს იღებენ.

რა პოზიტიური დასკვნები შეიძლება გამოვიტანოთ აქედან, რა თვალსაზრისით უნდა შეფასდეს ენა მისი აზროვნებასთან, კულტურასთან მიმართების მხრივ?

ამოსავლად ვიღებთ შემდეგ დებულებას :

მატერიალური სამყარო იმთავითვე მოცემულია. მას აქვს თავისი იმანენტური არსებობა, ბუნება, რასაც ენობრივი ანალიზი, რა თქმა უნდა, ვერ გაარკვევს.

მატერიალური სინამდვილე პირველადია, ამოსავალია ცნობიერებისათვის.

მაგრამ ენისათვის პირველადი, ამოსავალი უკვე ცნობიერება არის: ენაში ვერ მოხვდება ვერაფერი ისეთი, რაც უკვე ცნობიერებაში არ არის მოცემული. ეს უკვე განსაზღვრავს ენის ბუნებას, მის შინაგან თავისებურებას : ენაში „ხვდება“ გააზრებული სინამდვილე. ეს ნიშნავს: ენაში „მოქცეულ“ სამყაროს ძალაუნებურად მიეწერება სუბიექტური თვალსაზრისი, ძალაუნებურად ხდება მისი სუბიექტური შეფასება.

ანუ: მატერიალური სინამდვილე არსებობს ენისგან დამოუკიდებლად, ენის საშუალებით მას ეძლევა შეფასება, ინტერპრეტაცია.

ენის კვლევა არის სამყაროს ინტერპრეტაციის კვლევა.

„სამყარო“ - ფართო გაგებით (ბუნება, საზოგადოება...).

პიროვნების პოზიცია ვლინდება ენაში.

ენისათვის ძირითადია მოსაუბრე, I პირი, „მე“, რომელსაც უპირისპირდება ყველაფერი დანარჩენი, ყველაფერი, რაც არ არის

#126#

„მე“, ანუ: ყველაფერი, რაც არის „არა-მე“.

არსებითად ეს არის უნივერსალური თვისება - ერთნაირად დამახასიათებელი ყველა ენისათვის.

როდესაც პიროვნებაზე ენის ზეგავლენის შესახებ ვლაპარაკობთ, უპირველესად ყოვლისა, სწორედ ეს, ენობრივი სოლიფსიზმი, უნდა იქნეს გათვალისწინებული:

ენა მის მფლობელს სამყაროს ინტერპრეტატორად (შემფასებლად) ხდის.

მაგრამ ინტერპრეტაცია აქ ფრიად თავისებურად უნდა გავიგოთ: ენა აძლევს პიროვნებას სამყაროს ინტერპრეტაციის საშუალებას, მაგრამ ეს ინტერპრეტაციაც იმთავითვე ენაშია მოცემული. პიროვნება მხოლოდ ამა თუ იმ ენის პოზიციაზე დგება. ეს პოზიცია კი, როგორც წესი, სხვადასხვა ენას სხვადასხვა აქვს.

ე. სეპირი: „არ არსებობს იმდენად მსგავსი ორი ენა, რომ შესაძლებელი იყოს ჩავთვალოთ ისინი ერთი და იმავე სოციალური სინამდვილის გამომხატველებად. სამყაროები, რომლებშიც ცხოვრობენ სხვადასხვა საზოგადოებანი, - დამოუკიდებელი სამყაროებია და არა ერთი სამყარო, რომელიც იყენებს სხვადასხვა იარლიყებს“ (В.А.Звегинцев, История языкознания..... часть II. М..1960, стр. 177).

თუ ამ მოსაზრებას გავიზიარებთ, მაშინ შეუძლებელია ენა გავუტოლოთ ნიშანთა სისტემას, რადგანაც სწორედ ნიშანთა სისტემის არსიდან გამომდინარეობს დასკვნა, რომ სხვადასხვა ენა არსებითად ერთსა და იმავეს აღნიშნავს, ოღონდ სხვადასხვა ნიშნის საშუალებით. ეს აზრი უკიდურესად „შიშვლად“, შეუფარავად, „სრული გულწრფელობით“ წარმოდგენილი აქვს **ლ. იელმსლევს:** „დანიური ენა, იქნება იგი ზეპირი, წერილობითი, მორზეს ანბანით ტელეგრაფირებული, თუ საერთაშორისო საზღვაოსნო დროშოვანი სიგნალიზაციით გადმოცემული, ყველა შემთხვევაში რჩება იმავე დანიურ ენად და არ წარმოადგენს ოთხ სხვადასხვა ენას“ (Хрестоматия по истории языкознания... М., 1956, стр. 420).

რამ გამოიწვია ასეთი გათანაბრება?

აქ არის ერთმანეთში არეული სხვადასხვა რიგის ფაქტები:

ა) ჯერ ერთი, წერილობითი დანიური (და ნებისმიერი) ენა ეს არის მხოლოდ ფიქსირება ზეპირი ენისა. უკეთ: აქ ერთი და იგივე ენაა, გადმოცემული ერთ შემთხვევაში ზეპირი და მეორე შემთხვევაში წერილობითი მეტყველებით, ეს კი ვერ გაუთანაბრდება მო-

#127#

რზეს ანბანს, რომელიც არა ბგერებით ან ასოებით, არამედ სპეციალური სიგნალიზაციით (წერტილოვანი და დეფისოვანი სიგნალებით) გადმოსცემს იმავე აზრს.

ბ) რას შეეხება საზღვაოსნო სიგნალიზაციას, აქ მხოლოდ იგივე აზრი გამოიხატება და გამოიხატება უკვე სხვა სისტემით (რაც ყველა ენაზე მოლაპარაკე მეზღვაურისათვის ერთი და იგივეა და ერთნაირად გასაგები). ეს იგივეა, სულ ერთი რომ იყოს, ვიტყვით: „ჯვარი“, „крест“, თუ დავსვამთ, ვანიშნებთ ნიშანს „+“.

აღრვეის თავიდან ასაცილებლად უნდა განირჩეს „ცნება“ და „ენობრივი მნიშვნელობა“.

§42. **ცნება და ენობრივი მნიშვნელობა.** ცნებისა და ენობრივი მნიშვნელობის გამიჯვნა გამომდინარეობს მათი შემსწავლელი დისციპლინების სპეციფიკიდან: **ცნება** - ფილოსოფიის, ლოგიკის ობიექტია, ენობრივი მნიშვნელობა - ენათმეცნიერებისა.

ენობრივი მნიშვნელობა, რასაკვირველია, ობიექტური რეალობითაა განპირობებული, მაგრამ არა უშუალოდ, არამედ ცნებითი სისტემების საშუალებით.

ცნებითი სისტემა უნდა გავიგოთ როგორც ცნობიერებაში არსებული სამყაროსეული ხატი, ანუ: **ცნება** არის ცნობიერებაში გარდაქმნილი ობიექტი (რეალურად არსებული მატერიალურ სამყაროში).

ამრიგად, უნდა დავუშვათ ორი სამყაროს არსებობა:

- ა) მატერიალური სამყარო
- ბ) ცნობიერი სამყარო.

ცნობიერი უშუალოდ არის შეპირობებული მატერიალურით, მაგრამ მათ შორის სრული იგივეობის ნიშნის დასმა შეუძლებელია.

შეუძლებელია, რადგან ცნობიერებაში ხდება არა უბრალო არეკვლა, აღბეჭდვა, არამედ **ასახვა**.

ზოგადი სქემა ასეთია:

საგანი → **ცნება** → **ენობრივი მნიშვნელობა** → **ენობრივი ფორმა**. ენობრივი მნიშვნელობა შეიძლება იყოს **სივრცითი** (სუბსტანტიური) და **დროითი** (პროცესუალური).

ამის მიხედვით ზემოხსენებული სქემა ასეთ სახეს მიიღებს:

საგანი → ცნება → ენობრ. მნიშვნ.

{ სივრცითი
→ ენობრ. ფორმა.
დროითი (გამოხატულება)

„წმინდა ენათმეცნიერებას“ საქმე არა აქვს **საგანთან** და **ცნე-**

#128#

ბასთან (თუნდაც ამიტომაც საჭირო ცნებისა და ენობრივი მნიშვნელობის გათიშვა, რომ ლოგიკისა და ენათმეცნიერების ობიექტები არ აირიოს ერთმანეთში... თუმცა ეს დაყოფა, რა თქმა უნდა, ფრიად პირობითია...).

ენათმეცნიერება ფართო გაგებით (როგორც ჩვენ გვესმის იგი ამჯერად) მოიცავს საგანთან და ცნებასთან მიმართებასაც (ოღონდ გარკვეულ ფარგლებში, რა თქმა უნდა!).

ცნება ცნობიერებაში ასახული საგანია. ეს კი საგნის გააზრების აუცილებლობას გულისხმობს.

შენიშვნა: მეცნიერული თვალსაზრისით საგნის გააზრება შეიძლება იყოს მართებულიც და მცდარიც, მაგრამ სახელდებისთვის ამას არავითარი მნიშვნელობა აქვს. მეცნიერული თვალსაზრისით არც ანგელოზები არსებობენ და არც ეშმაკები, მაგრამ ამას ხელი არ შეუშლია სახელდებისათვის. ბალახი, რომელსაც „უკვდავ“ ჰქვია, სულაც არ არის უკვდავი (ისევე, როგორც ყველა ცოცხალი ორგანიზმი), მაგრამ ამ მცდარ გააზრებას ხელი არ შეუშლია მისი სახელდებისათვის.

.....

დრო და სივრცე სამყაროში განუყოფელია.

ამის მიხედვით არსებობს (**რეალურად!**) დაუნაწევრებელი **საგანი-პროცესი** : **კაცი წერს** - კაცი და წერის პროცესი ერთდროულად, ერთ მთლიანობაში აღიქმება, საგან-პროცესის ერთობლიობას წარმოადგენს, მაგრამ აზროვნებაში ხდება მისი დანაწევრება. დანაწევრება კი ყოველთვის გულისხმობს ანალიზს: დანაწევრება ანალიზის შედეგია. საგანი (უხეშად რომ ვთქვათ) ენაში აზროვნებიდან, ცნობიერებიდან ხვდება, ეს კი ნიშნავს, რომ სახელდებას წინ უსწრებს ანალიზი - ერთობლივ აღქმული მოვლენების დანაწევრება.

რა არის დანაწევრები საფუძველი?

ის, რომ ერთი და იგივე საგანი სხვადასხვა პროცესის „შემადგენლობაში“ შეიძლება შედიოდეს:

კაცი { წერა
      { ხატვა
      { კეთება
      { შენება...

#129#

ყოველ კონკრეტულ შემთხვევაში ესაა განუყოფელი (დაუნაწევრებელი) **საგანი-პროცესი** და მხოლოდ ურთიერთშეადარება (ანუ: ანალიზი) შეგვამძლებინებს მათ დანაწევრებას.

დანაწევრების პირველი საფეხური რთულდება სხვა საფეხურებით: გამოიყოფა ობიექტი, შემდეგ ხდება გამოცალკევება თვისებისა (→ ატრიბუტივები) და ა.შ.

ამდენად, ენაში ჩვენ არსებითად მოცემული გვაქვს ანალიზის შედეგად დანაწევრებული სამყარო, რომელიც სრულ იგივეობას, რა თქმა უნდა, არ წარმოადგენს რეალურად არსებულისას. ესაა გარკვეული პრინციპით ინტერპრეტირებული სამყარო.....

***

ცნებისა და ენობრივი მნიშვნელობის დაცალკეება ჩვენ შესაძლებლობას მოგვცემს განვასხვაოთ ერთსა და იმავე მოვლენაში ნიშანი და ფორმა:

ენა **ცნების** მიმართ ნიშანია,
მნიშვნელობის მიმართ - ფორმა.

ცნება **მუქარისა** და:

- „მუქარა“
- „მუქარობს“
- „იმუქრება“
- „ამუქრებს“

NB! ენობრივ მნიშვნელობაში ყოველთვის შემოდის გრამატიკული ფუნქციები.

.....

§ 43. **რეალურად, თავისთავად, არსებობს მხოლოდ კონკრეტული საგანი.** ესაა ნომინალისტების (შუა საუკუნეების ფილოსოფიის) ძირითადი დებულება (როსცელინი, დუნს სკოტი, ოკამი...). და ეს დებულება სწორია.

ნომინალისტები უპირისპირდებოდნენ რეალისტებს (ანსელმ კენტერბერიელი... **საწყისი - პლატონთან**), რომლებიც ამტკიცებდნენ, რომ რეალურად არსებობენ ზოგადი ცნებები (უნივერსალები), რომლებიც წინ უსწრებენ ცალკეულ საგანთა არსებობას. **არსებითად ეს იმის აპიარებაა, რომ იდეა უსწრებს კონკრეტულ საგანს...**

ამჟამად საკამათო არაა, რომ რეალურად, ონტოლოგიურად არსებობს მხოლოდ კონკრეტული საგანი. ყოველი **მაგიდა, ხე,**

#130#

ქვა... კონკრეტული ობიექტია, რომელთაც, რასაკვირველია, აქვთ ის თვისებანი, რომელიც სხვა **მაგიდას, ხეს, ქვას...** ახასიათებს (ე.ი. რაც ზოგადია ყველა **მაგიდისათვის, ხისთვის, ქვისთვის...**), მაგრამ **ყოველ კონკრეტულ შემთხვევაში ესაა კონკრეტული საგანი** (და არა ზოგადი ცნება).

რას აკეთებს ენა?

ენა აზოგადებს. ენაში მხოლოდ ზოგადი (ყველა მაგიდისთვის საერთო, ყველა ხისთვის საერთო...) სახელწოდება არსებობს. რა თქმა უნდა, ენას აქვს დაკონკრეტების შესაძლებლობა:

- ა) საკუთარი სახელები...
- ბ) საწერი მაგიდა, სასადილო მაგიდა...
- გ) მუხა, იფანი, აკაცია...

მაგრამ ამ შემთხვევაში ზოგად სახელდებასთან გვაქვს საქმე, რადგან ყოველი **მუხა, საწერი მაგიდა** კონკრეტულია, ენა კი ამ სახელით იხსენიებს **ყველა მუხას, ყველა საწერ მაგიდას...** რაც არ უნდა დაკონკრეტდეს, **სახელი ერთადერთი საგნის სახელად არასდროს იქცევა**, ამიტომ არასდროს იქნება საგანივით კონკრეტული.

მაგრამ საკუთარი სახელი?

საკუთარი სახელი, რა თქმა უნდა, თავისი ბუნებით განსხვავდება საზოგადო სახელისაგან, მაგრამ **აკაკი, გიორგი...** ერთადერთს მაინც არ ჰქვია... თუმცა საკუთარ სახელს მაინც აქვს კონკრეტული მიმართების უნარი. **ამაზე - ქვემოთ.**

მაშასადამე, საგანი კონკრეტულია, სახელი - საზოგადო.

ამას არაფერი აქვს საერთო კონკრეტულ და აბსტრაქტულ სახელებთან. **აზოგადებს** სწორედ კონკრეტული სახელიც.

ხე - როგორც საგანი, ყველა შემთხვევაში კონკრეტულია. „ხე“, როგორც სახელი, ზოგადი. რის საფუძველზე ხდება განზოგადება?

საგნის არსებითი ნიშნის (სხვა საგანთაგან გამომრჩევი ნიშნის) საფუძველზე: სახელი „ხე“ აერთიანებს ყველა კონკრეტულ საგანს, რომელსაც **აი, ეს ნიშანი**, თვისება აქვს.

მაგრამ „ხე“ სიტყვის წარმოთქმისას ყოველ კონკრეტულ პიროვნებას შესაძლოა (შესაძლოა!) რომელიმე კონკრეტული ხე ჰქონდეს მხედველობაში.

მაგალითად, ერთსა და იმავე პიროვნებას შეუძლია თქვას:

ა) „ხე გაზაფხულზე იფოთლება“.

[აქ მხოლოდდამხოლოდ ზოგადად **ხე** იგულისხმება, თუმცა გა-

#131#

ზაფხულზე იფოთლება ყოველი კონკრეტული ხე - წიწვოვანის გარდა].

ბ) „ჩემი სარკმლის წინ ლამაზი ხე დგას“.

[აქ უკვე **კონკრეტულ ხეს** გულისხმობს იგი, მაგრამ მსმენელისათვის ეს არის **ზოგადად ხე**].

მაშასადამე, სახელი აზოგადებს, მაგრამ სახელს ის თვისება აქვს, რომ მთქმელი შესაძლოა კონკრეტულ საგანს გულისხმობდეს რომელიმე კონკრეტულ შემთხვევაში.

ესე იგი: საზოგადო სახელი აზოგადებს და კონკრეტულსაც ვარაუდობს ერთსა და იმავე დროს.

ამისგან განსხვავებით, საკუთარი სახელი ყოველ კონკრეტულ შემთხვევაში მხოლოდ კონკრეტულ ობიექტს ვარაუდობს.

.....

§44. ზემოთქმული შეეხებოდა **საგნების სახელებს**.

მაგრამ სახელებების პროცესი ენაში ამით არ ამოიწურება. ენაში გვაქვს ისეთი სახელებიც, რომელთა შესაბამისი ობიექტები მატერიალურ სამყაროში არ არსებობენ.

რა სახელები იგულისხმება ამ შემთხვევაში?

ა) **გრძნობა-აღქმისა და თვისების მასუბსტანტივებელი სახელები**: სი-ხარ-ულ-ი, სი-ყვარ-ულ-ი... სი-წითლ-ე, სი-კეთ-ე... არცერთ მათგანს არ მოეპოვება შესაბამისი ობიექტი მატერიალურ სამყაროში, ესაა **წმინდა ენობრივი ფაქტი**, წმინდა ენობრივი შემოქმედება: თვისება იქცა სუბსტანტივად.

ბ) **პროცესის გასუბსტანტივება**. ფიქრი, ლაპარაკი, ჩხუბი, თამაში, ვარჯიში... ასეთი ობიექტები სამყაროში არ არსებობს. ასეთი „ობიექტები“ არსებობენ მხოლოდ ენაში.

გ) **განმაზოგადებელ-შემფასებელი სახელები**. ლ. ვაისგერბერს მოაქვს ასეთი მაგალითი (Z.Weisgerber, Vom Weltbild der deutschen Sprache, Dusseldorf, 1950, S. 26-27) : Unkraut „**სარეველა**“ - ამ ჯგუფში გაერთიანებულია სხვადასხვა ბალახი. იმავდროულად, როგორც ბიოლოგიური ფაქტი, სარეველა არ არსებობს, არ არსებობს ის თვისებანი, რომლებიც ამ ჯგუფში გაერთიანებდნენ ამა თუ იმ მცენარეს, ესაა წმინდად ადამიანის მიერ შეფასებული (და არა

ონტოლოგიურად არსებული) საგანი: სარეველა არ არსებობს ბუნებაში, იგი არსებობს მხოლოდ ჩვენს მსჯელობაში და ჩვენს ენაში.

#132#

***

თუ ჩვენ დავუკვირდებით ენაში არსებულ სიტყვებს (იგულისხმება - ეტიმოლოგიურად გამჭვირვალე სიტყვებს), აღმოჩნდება, რომ აბსოლუტური უმეტესობა „მემფასებლური“ ხასიათისაა.

მაშასადამე, ენაში ხდება „გასაგნობრივება“ იმისა, რისი ფარდი საგანი ბუნებაში არ არსებობს.

აი, ესაა **ენობრივი სამყაროს** ერთ-ერთი ძირითადი თავისებურება...

§ 45. იმავდროულად ესაა **ერთ-ერთი** ეტაპი - სახელდების ეტაპი.

რჩება გრამატიზაციის ეტაპი.

რას ნიშნავს ეს?

ავიღოთ **ხე**:

I **ონტოლოგიურად – საგანი** ა) მოქმედება

ბ) განცდა მოქმედებისა.

II {
ბ) ლექსიკურად – **სახელი** (საგნისა)
გ) მორფოლოგიურად – ბრუნებადი სიტყვა
დ) სინტაქსურად – სუბიექტი, ობიექტი...

ენათმეცნიერებას განეკუთვნება II .

ემთხვევა თუ არა ონტოლოგიური და ენათმეცნიერული ერთმანეთს?

შეიძლება დაემთხვეს და შეიძლება არც დაემთხვეს.

ა) **ემთხვევა**: ხეში სინათლის წყაროს გავლენით ხდება ნივთიერების ცვლა: ეს არის ონტოლოგიური ფაქტი, რომელიც შესაბამის ასახვას პოულობს ენაში.

მკაცრი ანალიზი გამოავლენს, რომ ასეთი დამთხვევის ფაქტები გაცილებით იშვიათია, ვინემ განსხვავებისა.

ბ) **არ ემთხვევა: ხე დგას**. ხის ერთადერთი მდგომარეობაა ვერტიკალურად ყოფნა (მოჭრილი ხე - ხე აღარ არის: ან შეშაა, ან მორი, ან ფიცარი...). **დგას** კი უნდა უპირისპირდებოდეს **წევს** და **დადის** სტატუსებს. **ხეზე იმის თქმა**, რომ დგასო, გაპიროვნების ფაქტია.

ფოთლები შრიალებენ. ჯერ ერთი, ფოთლებს ქარი აშრიალებს. ონტოლოგიურად მხოლოდ ასეთ მოვლენასთან გვაქვს საქმე გარდა ამისა, თვით **„შრიალი“** ამ მოვლენის რეალურ არსს არ გადმოსცემს, რადგან:

#133#

ა) **შრიალი** მხოლოდ ხმის გამოცემას გულისხმობს, ონტოლოგიურად კი ხმის გამოცემა სხვა რაღაცა პროცესის თანამდევია მოვლენაა.

ბ) თვით ხმაც მიბამვითაა გადმოღებული. ენა კი ზუსტად ვერ ასახავს იმ რეალურად გამოცემულ ხმას.

მაშ, ონტოლოგიური თვალსაზრისით სრულ პირობითობასთან გვაქვს საქმე ენაში:

ა) ონტოლოგიურად არსებობს მხოლოდ კონკრეტული, ენაში კი - ზოგადი;

ბ) ონტოლოგიური და გრამატიკული „სუბიექტები“ შესაძლოა სრულიად განსხვავდებოდნენ ერთმანეთისაგან.

გ) ონტოლოგიურად გვაქვს საგანი-პროცესი, ენობრივად ხდება ამის დანაწევრება და გარკვეული მსოფლგაგების შესაბამისად შეფასება.

§ 46. ენა არა მხოლოდ აზრის გამოხატვის ან ურთიერთობის საშუალებაა, არამედ უშუალოდაა დაკავშირებული თვით აზრის ფორმირების პროცესთან.

დავახასიათოთ ენა როგორც მზამზარეული აზრების გამოხატვისა და გადაცემის საშუალება, ეს იგივეა, რომ წყალი განვსაზღვროთ როგორც რეცხვის ან წყურვილის მოკვლის საშუალებაო, აღნიშნავდა ლ. ვაისგერბერი (Z. Weisgerber, Grundzüge der inhaltbezogenen Grammatik, Düsseldorf, 1962, S. 10-11).

ენის გარეშე არ იარსებებდნენ არც სულიერი ინდივიდები და არც საზოგადოება: ყველაფერი ის, რაც არ გამოიხატება ენის საშუალებით, რჩება ცხოველის ინსტიქტის დონეზე, - აღნიშნავს ჰ. ჰოლცი (H. Holz, Sprache und Welt. Probleme der Sprachphilosophie, Frankfurt am Main, 1953, S. 11, 32). მისი აზრით, თვით გამოუთქმელი აზრიც ყალიბდება ენის საშუალებით.

ამიტომაც, აღნიშნავს ლ. ვაისგერბერი, ენა უნდა განხილულ იქნეს, როგორც კულტურის წარმომქმნელი ძალა, რამეთუ სწორედ ენაა აუცილებელი პირობა ადამიანის კულტურის შემოქმედებაში და უშუალოდ მონაწილეობს მისი რეზულტატების ჩამოყალიბებაში. იგივე პრინციპი განსაზღვრავს ენის გაგებას, როგორც ისტორიის წარმომქმნელი ძალისა, რადგან იგი მოიცავს და სულიერად ასტიმულირებს ისტორიული ცხოვრების მუდმივ მატარებელს - ხალხს (Z. Weisgerber, Vom Weltbild der deutschen Sprache, Düsseldorf, 1950, S. 7-8).

#134#

ჰ. ჰოლცი: მხოლოდ ენის დეიქტური ფუნქციის წყალობით წარმოიქმნება საგანთა ურთიერთკავშირი და მოწესრიგება (დროითი, სივრცითი...). მხოლოდ ენა ახდენს სამყაროს, როგორც შეკრული და მნიშვნელობის მქონე (значимое) მთლიანობის კონსტრუირებას (დასახ. ნაშრომი, გვ. 11, 16-17).

ბ. უორფი: სამყარო წარმოგვიდგება როგორც შთაბეჭდილებათა კალეიდოსკოპური ნაკადი, რომელიც მოწესრიგებული უნდა იქნეს ჩვენი ცნობიერებით, ეს კი ნიშნავს - ძირითადად ენობრივი სისტემით, რომელიც დაცულია ჩვენს ცნობიერებაში (Б. Уорф, Наука и языкознание, с. 174-5).

დ. ჰაიმსი: არსებობს ლინგვისტური მიმართების ორი ეტაპი - პირველი ტიპი ხასიათდება იმით, რომ ენობრივ მონაცემთა საფუძველზე ხდება დასკვნის გამოტანა კულტურის სხვა ასპექტების თაობაზე, მეორე კი იმით, რომ დასკვნა ხორციელდება უკუმიმართულებით - ეთნოგრაფიული მონაცემებიდან ენის ფაქტებისაკენ (D. Hymes, Two types of linguistic relativity, "Sociolinguistics, Proceedings of the UGLA sociolinguistics conference, 1964, Hague-Paris, 1966, p. 120).

ენას აქვს ნომინაციური ფუნქცია (ნომინაციური - აღმნიშვნელი). მაგრამ საკუთრივ ნომინაციურ ფუნქციას ენა მიმართავს მხოლოდ ცალკეული ფაქტების (საგნების) მიმართ, ხოლო

საგნებსა და მოვლენებს შორის კავშირები, მათი დაჯგუფებანი და ურთიერთზეგავლენა წარმოქმნილია თვით ენის შემოქმედებითი ძალით.

ე. კასირერი: ენის სიმბოლური ნიშნები არსებობენ არა იმისათვის, რომ აღნიშნონ რაიმე, მათ გარეშე არსებული. პირიქით, ყოფიერება გამოიყვანება თვით ამ სიმბოლოებიდან (E. Cassirer, Philosophie der symbolischen Formen, T. I. Berlin, 1923, S. 42).

ლ. ვაისგერბერი: „ვალიარებთ რა ბუნების ობიექტურ ხასაითს, ჩვენ იმავდროულად უნდა გავითვალისწინოთ ის განსხვავებანიც, რომლებიც არსებობს „რეალურ“ და „გააზრებულ“ ბუნებას შორის; ამოცანაც სწორედ ისაა, რომ ვაჩვენოთ, თუ როგორ აღიქმება და გარდაიქმნება ეს ბუნება სულში“... (Vom Weltbild der deutschen Sprache, S. 194).

***

ს. ულმანი: ფრანგული ზმნები გამოხატავენ, როგორც წესი, უფრო ზოგად ცნებებს მოქმედებათა შესახებ, ვინემ გერმანული,

#135#

რომელთათვისაც დამახასიათებელია უფრო კონკრეტული მნიშვნელობების გამოხატვა:

ფრანგული:	გერმანული:
	gehen „სვლა“
aller	reiten „ცხენზე სვლა“
	fahren „გამგზავრება“
	setzen „დასმა“
mettre	stellen „დადგმა“
	legen „დადება“
	hängen „დაკიდება“

(С. Ульман, Дескриптивная семантика и лингвистическая типология, Новое в лингвистике, II, М., с. 26-29).

***

სამყაროსეული აღქმა შეიძლება იყოს მცდარიც.

ა) ვეშაპი - უწოდებდნენ თევზს

ბ) კასპიის ზღვა - სინამდვილეში არის ტბა.

***

დროითი და სივრცითი ცნებების გათანაბრება:

I) გრძელი	{ დღე	II) მოკლე	{ დღე
-----------	-------	-----------	-------

III) სახლის }
 ორი საათის } წინ

***

3. ჰოლცის აზრით, არსებობს ენობრივი ლოგოსის სხვადასხვა ტიპი. გამოყოფს სამ ასეთ ტიპს:

- ა) ინდოევროპული ტიპი,
- ბ) ჩინური (ესთეტიკური ბირთვული ლოგიკის) ტიპი,
- გ) წინადადების ერგატიულ კონსტრუქციასთან დაკავშირებული ლოგიკური ტიპი (დასახ. ნაშრომი, გვ. 59 და შემდეგი).

ინდოევროპული ტიპი დაწვრილებითაა აღწერილი არისტოტელესა და მისი მიმდევრების ლო-

#136#

გიცისტურ ნაშრომებში. ამ ენებში ცნება ფორმდება (ყალიბდება) გრძნობითი ხატების ბაზაზე იმ ბგერების (ბგერათა კომპლექსების) დახმარებით, რომლებსაც არ გააჩნიათ რაიმე ხედვითი სახე (наглядность). მაშინ, როცა ჩინურში ცნების წარმოქმნა ხდება თითქოსდა იმ გრაფიკული ნიშნების კომბინაციით, რომლებიც დაკავშირებული არიან გარკვეულ ესთეტიკურ (გრძნობით) ხატებთან... მაგალითად, ცნება „სახელი“ გამოიხატება პირისა და ღამის ნიშნთა კომბინაციით (სახელი ესაა „მახილი ღამეში“, ანუ ის, რაც გამოყოფს (იწვევს) საგანს უცნობი სამყაროდან)... იგულისხმება იეროგლიფები.

ინდოევროპული ენების წინადადებათა ლოგიკური სტრუქტურის საფუძვლად 3. ჰოლცი თვლის ურთიერთობას სუბიექტსა და პრედიკატს შორის - პრედიკატული ურთიერთობა, რომელიც ამ კომპონენტთა ურთიერთდამოკიდებულების განსაკუთრებულ სახეს წარმოადგენს.

ჩინური ენის წინადადების ლოგიკურ სტრუქტურაში არავითარი ლოგიკური ურთიერთდამოკიდებულება არ არსებობს, არ არის არც სტრუქტურული ცენტრი. ყველა კომპონენტი თანასწორი და დამოუკიდებელია. დამოკიდებულება ლოგიკურ წევრებს შორის ხედვით-ხატოვანია (ესთეტიკურია).

ერგატიული კონსტრუქციის ენებში, სადაც მოქმედების სუბიექტი გამოიხატება ერგატიული (და არა ნომინატიური) ბრუნვით, სუბიექტის ცნება არ შეიძლება იყოს წინადადების ლოგიკური სტრუქტურის ცენტრი (რადგან მას უკავია დამოკიდებული მდგომარეობა). აქედან - დასკვნა: ერგატიული წყობის დროს არ არის ლოგიკური სუბიექტი, რაც მოწმობს აზრის განსხვავებულ ლოგიკურ აგებას (დასახ. ნაშრ. გვ. 111 და შემდ.).

ბ. უორფის დებულება: ინდოევროპულ ენებში ხშირად არსებითი სახელებით გამოიხატება ის ცნებები, რომლებიც ხოპი-ენაში გამოიხატება ზმნის საშუალებით (ელვა, ტალდა, ალი...) ან ზმნიზედებით (ზაფხული, ზამთარი...) ე.ი. **ინდოევროპული ენების წარმომადგენლები ახდენენ გარესამყაროს მოვლენათა გასაგნობრიობას** და ამით ართმევენ მათ მოძრაობას, მდინარებას, განვითარებას - ეს ქმნის **აზრის საგნობრივ წყობას** (Б. Уорф, Отношение норм поведения и мышления к языку, с. 145-7, 153-4)

#137#

შდრ. ქართული და რუსული

ელვა - молния

თამაში - игра

ვარჯიში - упражнение

ელვა მასდარია.

თამაში - არსებითი სახელი.

მაგრამ: ამით არ იცვლება მათი შინაგანი რაობა - ორივე მოქმედების სახელია, მოქმედების სახელდება.

მეტიც: რუსულს უნარი აქვს ერთი და იგივე ფაქტი გამოხატოს როგორც მოქმედება და როგორც სახელი:

игра _ играть

чтение _ читать

საინტერესო ვითარებაა ამ მხრივ ინგლისურში:

ერთსა და იმავე ფორმაში შერწყმულია

სახელადობა და ზმნურობა...

შეგუდართ ახლა შემდეგი ფორმები:

ცხელა - жарко (-„სიცხე[ა]“)

ცივა - холодно

თბილა - тепло

ზმნური სტატუსი - სახელადი სტატუსი

***

ცნებითისა და ენობრივის მიმართებისათვის

1. დანაწევრების ხარისხი:

ლათ. amo „მიყვარს“.

მოქმედება და სუბიექტი გაიაზრება შერწყმულად.

ინგლ. I love - დანაწევრებულია

მოქმედება და სუბიექტი...

2. აზრის კომპონენტების თანამიმდევრობის რიგი:

მე ვაშენებ სახლს.

სუბიექტი აღიქმება მოქმედებაზე ადრე.

მაგრამ:

მე მიშენებ სახლს

აქ ობიექტი აღიქმება.

ასე რომ, მე'ს გააზრება მხოლოდ ზმნის დასახელების შემდეგ ხდება.

3. აზრის კომპონენტებს შორის მიმართება:

Я слышу, как поет птица

სлышу → поет птица

птица → поет

#138 #

მე მესმის, როგორ მღერის ჩიტი

„მე მესმის“ ჩიტი როგორ მღერის

მესმის

მე || ის

აზრობრივ: მესმის → [ჩიტი მღერის]

[ჩიტი → მღერის]

ენობრივ: მესმის → მღერის

მღერის ჩიტი

ენა ანაწევრებს აზრობრივ დაუშლელ მოვლენას. მღერის - აქ კი შერწყმულია სუბიექტი და პრედიკატი.

(შდრ. Философские основы зарубежных направлений в языкознании, М., 1977. с. 60-62).

ზემოდხსენებული მიმართება სვამს ორ საკითხს:

ა) როგორ, რა პირობებში წარმოიშვა ენა;

ბ) რა დანიშნულება (და გამოყენება) აქვს ენას თანამედროვე საზოგადოებაში (ანუ: რამდენად გამოიხატება ენით საზოგადოებრივი ყოფიერება).

§ 47. როგორ, რა პირობებში წარმოიშვა ენა, რამ განაპირობა ენის წარმოქმნა? ეს პრობლემა ისევე ძველია, როგორც თვით ენა.

პრობლემა უძველესია, მაგრამ ეს არ ნიშნავს, რომ ამ თვალსაზრისით მეცნიერებაში ყველაფერი გადაწყვეტილია, რომ გვაქვს მეტ-ნაკლებად დასაბუთებული და მისაღები თეორია.

გულუბრყვილო და გასართობი თეორია მრავლად მოგვეპოვება, მათი მეცნიერული ღირებულებაა ფრიად საეჭვო, და აქ არა მხოლოდ ანეკდოტური შემთხვევები იგულისხმება...

საქმე იქამდე მივიდა, რომ პარიზის საენათმეცნიერო საზოგადოებამ XIX საუკუნის შუა წლებში აკრძალა მოხსენების წარმოდგენა ენის წარმოშობის შესახებ...

#139#

³ ხელნაწერში ამ პარაგრაფს მინდორზე აქვს ასეთი შენიშვნები:

ორი გზა: ა) დედუქციური - ენა ასეთი და ასეთი უნდა ყოფილიყო.

ბ) ინდუქციური - რეკონსტრუქცია საფუძველი - პალეონტოლოგია.

რას ემყარება აღდგენა

შინაგანი და გარეგანი რეკონსტრუქცია

ა) შინაგანი - ერთი ენის ფარგლებში (გან-ვ-ტეფ, გან-ვ-ემ... ე.ი. ამ მოდელის მიხედვით აღდგება ლბ-ებ-^{*} და-ლებ.

ბ) გარეგანი - ორი ენის შედარებით (წყერ - ჭყარ → *წყარ) *წყან < ჭყონ...

ამის გამო ენის წარმოშობის შესახებ თეორიების შექმნა, რასაკვირველია, არ შეწყვეტილა.

და ეს ბუნებრივიცაა: ენის წარმოშობა ენათმეცნიერების ერთ-ერთი ძირითადი პრობლემაა, ოღონდ ეს პრობლემა შესაბამისად (მეცნიერულად) უნდა დაისვას.

ენათმეცნიერების განვითარების თანამედროვე დონეზე შეუძლებელია პასუხი გაეცეს იმას, თუ როგორ ან რომელი იყო პირველი ენა, რა სიტყვები იყო პირველ ენაში და მისთ. ამასვე უახლოვდება იმ ხელოვნური „კონსტრუქტების“ შექმნაც, რომელსაც ამჟამადაც ცდილობენ მონათესავე (თუ საექვოდ მონათესავე) ენების ურთიერთმედარების გზით. მით უფრო სავალალოა შედეგი, როცა რამდენიმე ათეული საუკუნის წინ ხმარებიდან გამოსული („მკვდარი“) ენის ფორმებს შეუმოწმებლად, ისტორიული ვითარების გაუთვალისწინებლად უდარებენ თანამედროვე ენის თანამედროვე ფორმებს...

სამწუხაროდ, ამგვარ ცთომილებას სერიოზული მკვლევრებიც აპყვნენ. აგუსტ შლაიხერმა (1824-1868) ინდოევროპულ პრაენაზე იგავ-არაკიც კი შეადგინა: Avis akvakas ka („ცხვარი და ცხენები“):

Avis, jasmine varna na ä ast, dadarka akvams, tam, vägham garum vaghantam, tam, bharam magham, tam, manum aku bharatam...

და ა.შ. („ცხვარმა, რომელსაც არ ჰქონდა მატყლი (გაკრეჭილმა ცხვარმა), დაინახა ცხენები, რომლებიც ეწეოდნენ მძიმე ურემს დიდი ტვირთით, სწრაფად მოჰყავდათ ადამიანი“...)

არარსებულ ენაზე! რეალურად არსებული ენების ფორმათა შედარებით „აღდგენილ“ ენაზე. არსებითად ესაა ისეთივე ენა, როგორც ესპერანტოა, ოღონდ საწყისი ენის პრეტენზიით წარმოდგენილი, რადგან „მექანიკურად“ კი არ იღებს სიტყვებს რომელიმე ენიდან, არამედ „აღადგენს“ მათ. როგორ აღადგენს? არსებული ენათმეცნიერული აპარატის საშუალებით. ეს აპარატურა კი დღემდე არ არის მიჩნეული სრულყოფილად. მეტიც: ზოგჯერ თვით ენათა ნათესაობის პრინციპშიც კი შეაქვთ ეჭვი (ნ. ტრუბეცკოი).

XX საუკუნის დასაწყისში დაისვა ნოსტრათიული ენების პრობლემა. ეს ჯგუფი მოიცავს სემიტურ-ჰამიტურ, ქართველურ, ინდოევროპულ, ურალურ, დრავიდულ და ალთაურ ენათა ოჯახ-

#140#

ხეზს. აი, ამ ენათა ნათესაობაზე ლაპარაკობენ უკვე და არა მხოლოდ ლაპარაკობენ, არამედ ვლადისლავ ილიჩ-სვიტიჩმა ეტიმოლოგიური ლექსიკონიც შეადგინა და ამ სახით აღდგენილ პრაენაზე ლექსიც კი დაწერა:

Kel Hä wetei Gakun Kähla

Ka lai palhl –kl na wetä და ა.შ.

(„ენა - ეს არის ფონი დროის მდინარეში,

მას ჩვენ მივყავართ გარდასულთა საცხოვრისში“...)

აი, ეს სიტყვებიაო, ჩვენი არქეენის კუთვნილი რომ იყო!

აი, ასეთი ენის „დაშლის“ შედეგად წარმოიშვაო რუსულიც, ლიტვურიც, არაბულიც, ქართულიც...

რითი განსხვავდება ამგვარი კველა-ძიება ეგვიპტის ფარაონის ფსამეტიქის ცდისგან?

რითი და, ურთულესი სამეცნიერო აპარატია მომარჯვებული და შედეგი კი მაინც ერთი და იგივეა.

ამერიკელმა ენათმეცნიერმა მორის სვოდემმა ე. წ. **გლოტოქრონოლოგიური მეთოდი** შემოიღო (სხვაგვარად: ლექსიკოსტატისტიკური მეთოდი). ამ მეთოდის ძირითადი პრინციპია: ძირითადი ლექსიკური ფონდი იცვლება მუდმივი სიჩქარით. ამის საფუძველზე გამოყვანილია ე.წ. „**შემონახვის კოეფიციენტი**“, რომელსაც უნივერსალურად თვლიან - ე. ი. ყველა ენისათვის ნიშანდობლივად, მუდმივად. **ეს მეთოდი მიზნად ისახავდა მონათესავე ენათა გამოყოფის დათარიღებას.** ამ თვალსაზრისით ქართველურ ენათა ლექსიკაც არის გამოთვლილი (იხ. კ. ბერგსლანდისა და ჰ. ფორგტის ნაშრომი „გლოტოქრონოლოგიის საფუძვლიანობისათვის“ ჟურნ. მიმოხილველი, 6-9, 1974).

მ. სვოდემმა „დაადგინა“ დაახლოებით 200-სიტყვიანი სია ინგლისური ენის საფუძველზე. ამ სიაში, მისი აზრით, მოექცა ძირითადი ლექსიკური ფონდის მასალა. რადგან პრინციპი უნივერსალურად ითვლება, ივარაუდება, რომ ყველა ენაში იმავე მნიშვნელობის გამომხატველი ფორმებია ძირითადი ლექსიკური ფონდის კუთვნილი: all „ყველა“, And „და“, Animal „ცხოველი“, Back „ზურგი“, Blood „სისხლი“... Day „დღე“... Egg „კვერცხი“, Hand „ხელი“... Sew „კერვა“... Ten „ათი“ და ა.შ.

არსებითად აქ „დადგენილი“ **„ძირითადი ცნებები“** და ივარაუდება, რომ ისინი აუცილებლად უნდა არსებულებოდა ყველა ენაში. ივარაუდება ისიც, რომ ამ ცნებათა აღმნიშვნელი სიტყვები „იცვლება მუდმივი სიჩქარით“...

#141#

გამოკვლევებმა დაადასტურა, რომ ეს ასე არ არის...

არ შეიძლება ენა გავუტოლოთ სამყაროსეულ მოვლენებს ან ბიოლოგიურ მექანიზმს: **ენა ფსიქიკური მოვლენაა და ფსიქიკურს არ ახასიათებს „თანაბარი სიჩქარით ცვლა“.** ორი პიროვნება, ასაკობრივად ტოლი, ბიოლოგიურად ერთნაირად განვითარდება, ფსიქიკურად კი - ნაირგვარად... ბიოლოგიურ მექანიზმს ორთავეს ერთსა და იმავეს მივუყენებთ, მაგრამ ამით მათ სულიერ წყობას ვერ გავაიგივებთ... ენაში თანაარსებობენ „ინოვაციები“ და „არქაიზმები“, ჩამოყალიბებული და ჯერ კიდევ მერყევი სისტემები... ამიტომაც ის თეორია, რომელიც „მყიფე მეთოდებით“ მიუდგება ენას, წარმატებას ვერასოდეს მიაღწევს.

.....

§48. ცნობილია ენის წარმოშობის შესახებ არსებული ინდივიდუალისტური და სოციალური თეორიები.

ინდივიდუალისტური თეორიები,

ა) **ონომატოპოეტური თეორია** („ხმისმიზანდობითი თეორია“):

პირველი სიტყვები ხმამაძვითი იყო:

გუ-გუ → გუგულ-ი

ყვა-ყვა → ყვა-ი...

ეს თეორია უპასუხოდ ტოვებს არსებით კითხვას: როგორღა შეერქვა სახელი იმ საგნებს, რომლებიც ხმას არ გამოსცემენ, ან იმ „საგნებს“, რომლებიც მხოლოდ ენაში არსებობენ („სიყვარული“, „სიმწვანე“...).

ბ) **წამოძახილების (შორისდებულების) თეორია.**

პირველი სიტყვები - უნებლიე წამოძახილება. ეს წამოძახილები აფექტის (სიხარული, ტკივილის, სიამოვნების...) უშუალო გამომხატველებია... ეს პრინციპი ძირეულად განსხვავდება

ენის პრინციპებისაგან: დაასახელოს საგნები მათი გააზრების შედეგად... ეს წამომახილები არსებითად იმავე რანგისაა, რაც ძაღლის ყეფა, კატის კნავილი და მისთ. ამ „ბარიერის“ გადალახვა ქმნის ენას. ეს თეორია კი პასუხს არ სცემს სწორედ ამ ძირითად კითხვას: როგორ გადაილახა ეს ბარიერი, როგორ ჩამოყალიბდა ენობრივი მექანიზმის პრინციპი?...

სოციალური თეორია.

ამოსავალი დებულებაა: **ენა შეიძლება წარმოშობილიყო მხოლოდ ადამიანთა ურთიერთობის დროს, ადამიანთა საზოგადოებაში.** ეს თეორია ფრ. ენგელსმა განავითარა.

#142#

ძირითადი დებულებანი:

1. ენა წარმოიშვა პირველყოფილ ადამიანთა ურდოში, შრომის პროცესში, როგორც ურთიერთობის საშუალება.

2. პირველადი იყო ბგერითი ენა.

ამდენად, ენა წარმოიშვება საზოგადოებაში, როგორც საზოგადოების წევრთა ურთიერთობის საშუალება.

პრიმიტიული საზოგადოებები ცხოველებსაც აქვთ. მაშ, რა პირობა იყო საჭირო დამატებით, რომ ადამიანთა საზოგადოებაში წარმოშობილიყო ენა?

ესაა შრომითი საქმიანობა, იარაღის შექმნა.

ბგერითი ენა თავდაპირველად არ შედგებოდა დანაწევრებული სიტყვებისაგან. საგნისა და მოქმედების კატეგორიები არ განირჩეოდა.

ბგერათა კომპლექსები აღნიშნავდნენ მთლიან, დაუნაწევრებელ აღქმას (წარმოდგენას). ე.ი. თავისი ფუნქციით უახლოვდებოდნენ წინადადებას (არნ. ჩიქობავა, ენათმეცნიერების შესავალი, 1952, გვ. 129).

ამის თაობაზე მთელი თეორიაც კი წარმოიშვა, ე.წ. **ინკორპორირებული ენების თეორია** (ნ. მარი, ი. მეშჩანინოვი...). სწორედ ამ დებულებიდან ამოსვლით ივარაუდება, რომ, მაგალითად, ქართული **მ-ი-შენ-ებ-ს** არსებითად თავდაპირველი „წინადადების“ ცვეთის შედეგია: აქაა წარმოდგენილი სუბიექტიც, ობიექტიც, მიმართებაც (ი-), ზმნური პროცესიც - ესაა დაუნაწევრებელი **საგანი + მოქმედება + საგანი...**

რა თქმა უნდა, დაუნაწევრებელი აღქმის გამოხატვა არ უტოლდება ინკორპორაციას, რომელიც დანაწევრებული ფორმებისგან შედგება, მაგრამ ეს ფორმები ერთ მთლიანობაშია წარმოდგენილი: საგანი და მოქმედება არ ეთიშება ერთმანეთს.

მაგრამ **ზოგადი პრინციპი** მაინც ერთია: ერთ შემთხვევაში საერთოდ არ ნაწევრდება გარესამყაროს მოვლენები, მეორე შემთხვევაში ყველაფერს თავისი სახელი აქვს, **მაგრამ არ ნაწევრდება მათი ურთიერთობა...**

***

არსებობს მოსაზრება იმის თაობაზეც, რომ პირველადი იყო არაბგერითი ენა. ადამიანებმა საუბარი დაიწყეს ჟესტ-მიმიკის ენით. ეს თეორია სათავეს იღებს ვ. ვუნდტის ნაშრომიდან „ხალხთა ფსიქოლოგია“. ჟესტი გაუტოლდა ბგერას:

#143#

ჟესტები გამოხატავდნენ წარმოდგენებს, ბგერები - გრძნობებს.

ამ თეორიამ ნაკლები გავრცელება პოვა.

***

ნ. მარის მოსაზრება ენის წარმოშობის შესახებ.

თავდაპირველად იყო ჟესტ-მიმიკის ენა.

ბგერითი ენა წარმოიშვა შედარებით გვიან (დაახლოებით 50 ათასი წლის წინათ). იგი შეიქმნა მისნების წრეში. ამიტომაც პირველი სიტყვები მაგიურ საშუალებას წარმოადგენდა: მისნების ურთიერთობის საშუალებას ტომის ტოტემთან. ადამიანთა ურთიერთობის საშუალებად ხელის ენა რჩებოდა...

§ 49. „გავარკვიოთ ენის წარმოშობის საკითხი, ეს ნიშნავს: გამოვაკლინოთ ის პირობები, რომლებშიც შეიძლებოდა გაჩენილიყო ენა, რომლებშიც ადამიანს შეეძლო ლაპარაკის დაწყება“ (არნ. ჩიქობავა, ენათმეცნიერების შესავალი, 1952, გვ. 122).

ამიტომაც ამგვარი კვლევა-ძიების დროს არ შეიძება დადგეს საკითხი პირველი ენისა თუ პირველი სიტყვების შესახებ.

ენის წარმოშობას რამდენიმე აუცილებელი პირობა აქვს.

§ 50. პირველი და უმთავრესი პირობა ისაა, რომ ენა აუცილებლად უნდა წარმოშობილიყო მხოლოდ საზოგადოებაში. საზოგადოების გარეშე არ გვექნებოდა ენის წარმოშობისათვის ხელსაყრელი ნიადაგი.

პრიმიტიული „საზოგადოება“ ნიშანდობლივია ცხოველთა სამყაროსთვისაც - იგულისხმება ჯოგური ცხოვრების პრინციპი.

საზოგადოება იმთავითვე გულისხმობს ინფორმაციის მიღება-მიწოდებას მის წევრებს შორის.

რა საშუალებით მიიღწევა ეს ცხოველებს შორის?

ადამიანს თავიდანვე აინტერესებდა ცხოველთა ენის, „ბუნების ენის“ შეცნობა. ეს ინტერესი მრავალი ხალხის მითოლოგიაში, გადმოცემებში, ლეგენდებში, ზღაპრებში აისახა. ამ გზით მოხვდა იგი ლიტერატურაშიც. **ჯ. სვიფტის რომანის მიხედვით, გულივერი ცხენის ენას სწავლობს ჰუიჰანსონის ქვეყანაში.** ინგლისში დაბრუნების შემდეგ იგი ორ კვიცს ყიდულობს: „ჩემს ცხენებს მშვენივრად ესმით ჩემი; დღეში ოთხ საათს მაინც ვსაუბრობ მათთან...“

#144#

ბუნების „ენის“ შეცნობის სურვილმა ქართულ მითოლოგიაშიც იჩინა თავი. ეს აისახა რამდენიმე ზღაპარში, მაგრამ ყველაზე სრულყოფილად - ხევსურულ „ხოგაის მინდის ამბავში“.

სხვათა შორის, ნიშანდობლივია ის ფაქტი, რომ გულთმისნობის შეძენა გველთან არის დაკავშირებული.

ეს ფაქტი თავისებურად აისახა **ბიბლიაშიც:** ცნობადი ხის ნაყოფი ადამიანმა სწორედ გველის რჩევით იგემა - გველი ხდება სამყაროს შეცნობისათვის ბიძგის მიმცემი.

სამყაროს შეცნობის მითია არსებითად ხევსურული „ხოგაის მინდის ამბავი“: ტყვედ მყოფ მინდიას სიცოცხლე მოსძულდა და თავის მოკვლა გადაწყვიტა. მალულად გველის სისხლის ერთი წვეთი ალოკა. ამანდ გულთმისნობა შეძინა, ყველაფრის ენა ესმოდა, ყველაფერს იგებდა

და გრძნობდა: „ნეტაინავ... გაგაგონათავ, რას ამბობენავ ბალახნივ, როსაც დავდითავ: რაად მამბიძებავ ფეკსაც, მიაც ხო ახალგაზდაი ორავ,განა მე არ მინდავ სიცოცხლეივ?! ყანის პირშიავ რო ბალახ ესწრებისავ, აისივ ქვითინებისავ: მიაც მამკვითავ, ზამთარ მამისწრობსავ, დამაზრობსავ, ნუ გამწირავთავ. ხეებს რო ვშქრითავ: რაჯელ საყურებიავ, დაიწყებენავ ქვითინსავ: რაად მჭრიავ, მტკივავ, რად არ გებრალეზივ, რაჯელი გული გაქვთავ კაცთავ? ქვას რო ვისრევთავ ყანაჩიითავ, დაიწყებსაც წივილსავ: ქვეც დავეცემიოდ მეტკინებისავ. რაად მისრევავ? ახლა სხვებ დაიწყებენავ: მე მამხვდებისავ. საქონს რო დავხკრავთაო-დ დაიზმუვლებსავ, ამამ ამბობსაც, ტირისავ. ბალახნივ თაოდ ამბობენავ: მიაც ეემის წამალი ორავ, ეემას მავარჩენავ, გამამიყენებ. გველ რო გამაგიდგებისავ, სწორზე უნდა გაექცათავ, აღმაზედაო-დ დაღმადევად ისარსავით მიდისაც, წყალს უნდა გახტათაო-დ ველარ გაიგებსაც გზასავ, იმადავ, რო თქვენ მნახავ წყალ ქვე ჩავივლისაო-დ სხვა იმას ეტყვისაც: არვინ მინახავავ“...

აქვს კი ამგვარ შეცნობადობას ბუნების ენისას რაიმე რეალური დასაყრდენი?

აქვე გაგვახსენდება ვაჟა-ფშაველას „გველისმჭამელი“:

-აგერ, იმ ჩიტებს ყურს ვუგდებ-
თითით უჩვენა ჩიტებზე,
ორნივ ფრთებ-ჩამოშვებულნი
იფნის ქვეშ ისხდენ სიპებზე. –
ერთი მეორეს უამბობს
სიკვდილის ამბავს შვილებზე;
მარცხნით მჯდომარე დედაა,

#145#

მარჯვნისკე - ამბის მთხრობელი,
თქვენს მტერს, რომ გულ-მოკლულადა
შვილებსა ტირის მშობელი.
ჩიტებს ეხლავა შეცქერის
ხევსურთა კრება სრულია,
სიპიდან დაბლა დაეცა
და განუტევა სულია...

აქვს კი ჩიტს ენა, რომ მისი გაგება ადამიანმა შეიძლოს?

ჩიტების ენა რომ შეიცნო, ჯერ ასეთი ენა უნდა არსებობდეს!

„ბუნების ენის“ შეცნობა ბუნებაზე დაკვირვების შედეგია. ყოველ მოვლენას აქვს თავისი გამოხატვა, გამოვლინება რაიმე ნიშნის საშუალებით. ამ ნიშნების მცნობელი „ბუნების ენის“ მცნობელია⁴ (სხვათა შორის, თუ ენა ნიშანთა სისტემაა, მაშნ მართლაც არსებულა ცხოველთა ენა, რადგან მინიშნება მათაც ახასიათებთ).

ენა მხოლოდ ინფორმაციის გადაცემის საშუალება რომ იყოს, მაშინ მართლაც შეიძლებოდა ცხოველთა ენაზე ლაპარაკი.

აკი ძვბელთაგანვე ცნობილი იყვნენ ამინდის მცნობელები, ცხოველთა გუმანის გამომცნობები და სხვანი. სხვათა შორის, მაგია ამ თვისებათა ამოცნობასაც გულისხმობდა. აკი

⁴ ხელნაწერში მინდორზე მითითებულია ი. კანტი ბუნებითი ნიშნების შესახებ: „ანთროპოლოგია პრაგმატული თვალსაზრისით“ (1798) (რედ.).

უხსოვარი დროიდან არსებობენ სამკურნალო ბალახების მცნობელები, სულელებთან მოსაუბრენი და სხვა მათნი მსგავსნი. ესაა ადამიანისა და ბუნების აქტიური ურთიერთობის შედეგი. დაკვირვების, ბუნების მოვლენათა და ცხოველთა ქცევის შესწავლის შედეგი. ოღონდ ეს შედეგი შემდეგ მეტაფორიზებულია.

ცხოველებს უეჭველად აქვთ ერთმანეთისათვის ინფორმაციის მიწოდების საშუალება. ეს საშუალება შეიძლება იყოს ბგერითაც და „ქცევითიც“ (მიმიკა, მოძრაობა, მოქმედება...).

ცხოველთა ქცევაზე დაკვირვებამ ბევრი საინტერესო მომენტი გამოავლინა ამ თვალსაზრისით.

მოვიყვანოთ რამდენიმე საყურადღებო ნიმუშს.

კ. ფონ ფშირის დაკვირვება ეხება ინფორმაციის გადაცემას ფუტკრებში. ცნობა ყვავილების ადგილსამყოფელის შესახებ

#146#

მოაქვთ „მზვერავ ფუტკრებს“. მათ იზიდავთ ყვავილების ფერი და სუნი. ასეთი ფუტკრები სკაში ცოტაა, უმეტესობა მათ მიერ აღმოჩენილი ყვავილებით სარგებლობენ. ეს უკვე ნიშნავს, რომ მზვერავმა ფუტკრებმა რაღაცნაირად უნდა აცნობონ თავისი აღმოჩენა სხვა ფუტკრებს. ინფორმაციის გადაცემა ხდება ცეკვითი მოძრაობის საშუალებით. თუ საკვების წყარო ახლოსაა, მაშინ ფუტკარი ასრულებს წრიულ მოძრაობას, ხოლო, თუ რა საკვებია ამას მიახვედრებს სუნით – ყვავილის სუნი დიდხანს რჩება ფუტკრის სხეულზე. თუკი საკვების წყარო შორსაა სკიდან (50–100 მეტრზე მეტი), მაშინ უკვე ფუტკარი სხვანაირ არაწრიულ ცეკვას („მოქნევით“ виляющий) ასრულებს. იმავდროულად გადასცემს მანძილსაც. ეს გადაიცემა ცეკვის ტემპით: 100 მ. მანძილი – 15 წამში 9-10 მობრუნება, 200 მ. – 8-9 მობრუნება, 500 მ. – 6, 1000 მ. – 4-5. რაც უფრო შორსაა საკვების წყარო, მით უფრო გრძელია და, მასთან, უფრო გამომსახველობითია ყოველი ცალკეული მონაკვეთი ამ ცეკვისა. სიმორე გადაიცემა არა მხოლოდ ამგვარი მოძრაობით, არამედ ბგერითაც, რომლის რხევასაც იღებენ ფუტკრები, რომლებიც უკან მიჰყვებიან მზვერავ ფუტკარს. მანძილს იგი იგებს იმ ენერგიით, რომელსაც ხარჯავს საკვების წყაროდან სკისკენ დაბრუნებისას. ფუტკრის ენერგიის წყაროს შაქარი წარმოადგენს. ამდენად, იგი მანძილს იგებს არა მეტრობით, არამედ დახარჯული შაქრის რაოდენობით. და აი, ამ ინფორმაციას გადასცემს იგი სხვა ფუტკრებს, როგორღა აგებინებს მიმართულებას საკვების წყაროსაკენ? – მზის მდგომარეობასთან ცეკვის მიმართებით: ფუტკარი იკავებს პოზიციას სკაში იმავე კუთხით მზესთან მიმართებით. რა კუთხითაც წარიმართა მისი გზა. ამით სხვა ფუტკრები იგებენ, თუ მზესთან რა კუთხით მიმართული გზით უნდა იფრინონ. (К. Фон Фриш, Пчела в полете за взятком, Бухарест, 1975, с 3-6).

ცხოველთა ქცევით ადამიანები კარგა ხანია დაინტერესდნენ: მეცნიერული საფუძველი ამ დაინტერესებას გაცილებით უფრო გვიან მიეცა. ეს უკავშირდება კონრად ლორენცის სახელის. ესაა ეტოლოგია.

ცხოველთა ქცევის ამოცნობა ორ მიზანს ემსახურება:

ა) ადამიანს (მონადირეს, მეურნეს...) უხდება ცხოველებთან ურთიერთობა. ცხოველთა ქცევის ცოდნა ადამიანს ეხმარება გონივრულად წარმართოს ეს ურთიერთობა.

ბ) ცხოველთა ქცევის ამოცნობით ადამიანს საშუალება ეძლევა საკუთარ თავზე ჩაატაროს დაკვირვება.

#147#

უპირველეს ყოვლისა აღსანიშნავია ის ფაქტი, რომ ცხოველების მიერ ინფორმაციის გადაცემა მთლიანად შეპირობებულია თანდაყოლილი უპირობო რეფლექსებით. ესაა:

ა) შიმშილი,

ბ) შიში,

გ) გამრავლების (შეწყვილების) ინსტიქტი და მისთ.

კრუხი წიწილებს მაშინ „მოუწოდებს“, როცა საკვებს მიაგნებს.

სიარულის (გადაადგილების) დროს კრუხი იმიტომ გამოსცემს ხმას, რომ წიწილებმა სწორი ორიენტაცია აიღონ და ყოველთვის იცოდნენ, სად არის მათი დედა.

თუ ძერა ან ქორი დაინახა, კრუხი შიშის სიგნალს გადასცემს. წიწილები მაშინვე „ხვდებიან“ ამ სიგნალის „შინაარსს“ და თავშესაფრისაკენ ისწრაფვიან (**კრუხის ფრთებქვეშ**).

მგალობელი ჩიტები გამრავლების პერიოდში იწყებენ ინტენსიურად გალობს და ამით მამალი ფრინველი შეწყვილებისათვის იწვევს დედალს.

ეს – როცა ცხოველები ბგერებით (ხმით) გადასცემენ გარკვეულ ინფორმაციას.

ინფორმაცია შეიძლება გადაიცეს მხოლოდ მოქმედებითაც, ან ხმით და მოქმედებით ერთდროულად.

ამჯერად ჩვენ განსაკუთრებით „**ხმოვანი**“ ინფორმაცია გვინტერესებს. ქცევით გადაცემული ინფორმაცია მხოლოდ იმდენად იქცევა ჩვენს ყურადღებას, რამდენადაც ქცევა არსებითად უტოლდება ბგერას. ეს დასაშვებია მხოლოდ „**დაუნაწევრებელი ბგერის**“ შემთხვევაში.

მართალია, ჟესტ-მიმიკის საშუალებას ადამიანიც იყენებს, მაგრამ ეს არის დამატებითი ფაქტორი, ხოლო ყრუ-მუნჯთა ურთიერთობისას ჟესტ-მიმიკა. თითების თუ ხელების მოძრაობა ბგერითი ენის პრინციპითაა ჩამოყალიბებული.

ცხოველთა „**ბგერითი ენის**“ რაობაზე გარკვეულ წარმოდგენას გვიქმნის ფრანგი მეცნიერების მიერ ჩატარებული ცდა: **მათ გააანალიზეს კუტკალიის სიმღერა და შემდეგ სპეციალური ხელშეწყობის საშუალებით მოახდინეს ამ ხმის იმიტაცია**. დადგინდა, რომ დედალი კუტკალიები რეაგირებენ თითქმის **ნებისმიერ მკვეთრ ხმაზე, თვით ტაშის დაკვრაზეც კი. ხმების მსგავსებას მნიშვნელობა არ ჰქონდა, მთავარი იყო მხოლოდ სიმკვეთრე და სიხშირე**, რომლითაც ხმა წყდებოდა და ახლდებოდა (Н. Тинберген, Поведение животных., М., 1969, с. 65).

#148#

ეს ფაქტი არსებითი მნიშვნელობისაა. იგი მოწმობს, რომ ცხოველები რეაგირებენ იმაზე, რასაც ჩვენ ინტონაციას ვუწოდებთ, ინტონაციას – ძალზე ფართო გაგებით. არსებითად ესაა ე.წ. სტიმულატორები, რომლებიც დაცლილია რაიმე საგნობრივი, მით უმეტეს, აბსტრაქტული მნიშვნელობებისაგან.

ამ თვალსაზრისით ფრიად ღირსსაცნობია ჰოლანდიელი ფსიქოლოგის **ბოიტენდაიკის** ცდები.

საცდელ ცხოველს – ძალს – მეცნიერმა გამოუმუშავა პირობითი რეფლექსი გარკვეული სიტყვის მიმართ, შემდეგ კი დაიწყო ამ სიტყვის ცვლა – ერთი ბგერისა ან მარცვლის ადგილას

სვამდა სხვას, სხვადასხვა ადგილას უსვამდა მახვილს და ა.შ. შედეგი საინტერესო აღმოჩნდა: ძალი რეაგირებდა არა ამ ცალკეულ ცვლილებებზე, არამედ მთლიანად სიტყვის ბგერით მხარეზე, უპირველეს ყოვლისა – მახვილიან მარცვალზე და მიმართვის ინტონაციაზე.

ამრიგად, ცხოველი რეაგირებს არა სიტყვის მორფოლოგიურ ან სემანტიკურ სტრუქტურაზე, არამედ მხოლოდ ბგერადობაზე (А. А. Леонтьев, Возникновение и первоначальное развитие языка, М., 1963, с. 7-8). ცხოველების მიერ გამოცემული ბგერები გადმოსცემენ მხოლოდ მათ მისწრაფებებსა და სუბიექტურ მდგომარეობას... ესაა ემოციური გამოხატულებანი, მაგრამ არასდროს – რაიმე „ობიექტურის“ ნიშანი (W. Köller, Zur Psychologie der Schimpanzen, Psychologische Forschung, Bd. I, 1921, S. 27... L. Boutau, Le pseudo-langage, Bordeaux, 1913...).

მაშასადამე, ცხოველთა „მეტყველება“ – ეს არის ნამდვილი სიგნალი (ნიშანი), რომლის გამომხატველობა მთლიანად ემყარება ინტონაციას. ადამიანები ამგვარ სიგნალიზაციას მიმართავენ მხოლოდ უეცარი „შოკინგის“ დროს, როცა გრძნობითი რეაქცია უსწრებს აზროვნებითს (ე.ი. როცა ადამიანი ვერ ასწრებს რაიმეს გააზრებას): უეცარი ტკივილის, შიშის, სიხარულის დროს... ამ თვალსაზრისით სწორედ ზოგიერთი ტიპის შორისდებული იქცევის ყურადღებას.

ა! აა!... ო!... ოჰ!... თავისთავად ეს შორისდებულები, წარმოთქმის ინტონაციის გარეშე არაფერს გამოხატავენ; მათი მნიშ-

#149#

ვნელობა სინამდვილეში არის ის ინტონაცია, რომლითაც ისინი წარმოითქმიან. ამიტომაც არის, რომ სამწერლობო ენაში ყოველთვის საჭირო ხდება ამგვარი შორისდებულების გაშიფვრა, ახსნა, ამიტომაც ახლავს მათ მწერლისეული კომენტარები (თუ თვით კონტექსტის მიხედვით არ არის შესაძლებელი ინტონაციის ამოცნობა).

- ოჰ!... – გაბრაზებით წარმოთქვა გულქანმა...
- ოჰ!... – თქვა მწუხარებით დიტომ...
- ოჰ, ოჰ!... – სასოწარკვეთილებით ამოიკვნესა მარინემ.
- ოჰ! სიხარულით წამოიძახა...
- ოჰ! – სიყვარულით უთხრა დედამ...
- ოჰ, საბას გაუმარჯოს! – მიესალმა კონდუქტორი...
- ოჰ! – წყრომით წამოიძახებდა ხოლმე გიგო...
- ოჰ! – დაიძახა მან გამწარებით... და ა.შ.

ინტონაციის გადამწყვეტი როლი სრულმნიშვნელოვანი სიტყვების შემთხვევაშიც ნათლად იგრძნობა. ერთი და იგივე მორფოლოგიური გრამატიკული მონაცემი „მოზრძანდი!“ ინტონაციის შესაბამისად შეიძლება გამოხატავდეს პატივისცემას, დაცინვას, რისხვას, ალერსს და ადამიანის უამრავ სხვა განწყობილებას.

ინტონაცია, რომელსაც ერთ-ერთი არსებითი მნიშვნელობა ენიჭება ადამიანის მეტყველებაში (ინტონაცია მხოლოდ მეტყველების ფაქტია და არა ენისა). ერთადერთია და ძირითადი ცხოველების ურთიერთობისას.

ამასთან დაკავშირებით დაისმის ერთი საკითხი:

– თუკი მხოლოდ ინტონაციაა ცხოველების ურთიერთობის (ინფორმაციის გაცვლის) საშუალება და, ამდენად, ცხოველისადმი ადამიანის მიმართვისაც. მაშ **რატომ მიმართავენ სხვადასხვა ცხოველს სხვადასხვა მოწოდებით:**

ცხვრისათვის: ამუჩი, გამუჩი... ბრიე–ქსსიე...

ძაღლისათვის: აზგამო... გეში... ქსს, ქსს... ეცი... ფს...

ხარებისათვის: ათფრი... მაამო(ჰ)... მოომ... ფშვიე–ე... ხიი!...

ვირისათვის: აჩი, აცე... თოქშ! თოქში!...

ცხენისათვის: ბელა, ბელაჰ... აჩუ...

თხისათვის: ბელა, ბელაჰ...

ძროხისათვის: დიიდო...

ღორისათვის: ვინწ...

კამეჩისათვის: ოტპუ... ოტფრუ... ხიი... ხიიო...

ქათმებისათვის: რრუ, რუუ, რრუუო...

#150#

აი, ამ შემთხვევაში ადამიანს ცხოველებისადმი მიმართვაში გადააქვს თავისი პოზიცია...

ამ სიტყვათა ერთი ნაწილი წარმოშობით სრულმნიშვნელოვანი სიტყვაა (აჩუ! ხი!...), ნაწილიც – ხმაბაძვითი ფორმებია...

გასარკვევია ისიც, თუ რატომ გამოსცემენ ცხოველები სხვადასხვა ხმებს, განსხვავებულთ არა მხოლოდ ინტონაციით.

ეს იმავე რიგის თავისებურებაა, რაც მათი აგებულება, შეფერილობა და მისთან. – გამომრჩევი ნიშანი. მაგრამ ეს არ ნიშნავს, რომ მათ სხვადასხვა „ენა“ აქვთ.

§ 51. ადამიანს მეტყველების უნარი თანდაყოლილად აქვს. რა არის საჭირო ამ უნარის ასამოქმედებლად?

1920 წელს ინდოელმა ფსიქოლოგმა **რიდ სინგხმა** აღმოაჩინა ორი გოგონა, რომლებიც მგლის ბუნაგში იზრდებოდნენ. მან თან წამოიყვანა ორივე გოგონა, დაარქვა მათ **კამალა და ამალა** და დაიწყო მათი აღზრდა. უფროსი რვა წლისა იყო ამ დროს, უმცროსი – წლინახევრისა. ორივე დაჰკარგვოდათ მშობლებს და ძუ მგელს გაეზარდა. გოგონები ოთხფეხებით დარბოდნენ, ერიდებოდნენ ადამიანებს, კბილებს უღრჭენდნენ მათ და ღამღამობით მგლებით ყმუოდნენ.

უმცროსი, ამალა, მალე გარდაიცვალა.

უფროსმა, კამალამ, კიდევ ცხრა წელიწადს იცხოვრა, მაგრამ სრულყოფილ ადამიანად მაინც ვერ იქცა. **ამ ცხრა წელიწადში მან მხოლოდ 40 სიტყვა ისწავლა** (Y. Piéron, De l' actinie à I home, t. II, Paris, 1958, P. 253).

ეს ფაქტი ნათლად მოწმობს იმას, რომ თუ ადამიანი არ ცხოვრობს თავიდანვე ადამიანთა საზოგადოებაში, მეტყველების უნარს იგი სრულყოფილად ვერ გამოიყენებს: არ კმარა მხოლოდ უნარი, აუცილებელია ამ უნარის გამოსავლენად ხელსაყრელი პირობა. ასეთი პირობა – ადამიანთა საზოგადოებაა. თავისთავად ეს ფაქტი ენის წარმოშობის საკითხსაც გაარკვევს – ენის წარმოშობისათვის აუცილებელია საზოგადოება.

ა. ლეონტიევი: „...ყოველი მომდევნო თაობის ადამიანები თავის ცხოვრებას იწყებენ იმ საგანთა და მოვლენათა სამყაროში, რომლებიც შექმნილია წინა თაობების მიერ... თვით

დანაწევრებული მეტყველების უნარი ყოველი თაობის ადამიანებს უყალიბდებათ მხოლოდ ისტორიულად ფორმირებული ენის შეთვისების პროცესში და მისი ობიექტური თავისებურების საშუალებით...“ (А.Н. Леонтьев, Проблемы развития психики, М., 1981, с. 415).

#151#

§ 52. პირველყოფილი ადამიანის მეტყველების თაობაზე ჩვენ შეიძლება წარმოდგენა ვიქონიოთ მისი აზროვნების მიხედვით. აზროვნება კი წარმოდგენას გვაძლევს ის იარაღები, რომლებსაც იგი იყენებდა და თავად ამზადებდა, ცხოვრების ის პირობები, რომლების აღდგენაც ხერხდება არქეოლოგიური მონაპოვრების საშუალებით.

პირველყოფილი აზროვნება უნდა ყოფილიყო კონკრეტულ-საგნობრივი. ამიტომაც ენაში (მას შემდეგ, რაც ჩამოყალიბდა ენა თავისი პირდაპირი გაგებით) პირველი სიტყვები სწორედ კონკრეტულ-საგნობრივი უნდა ყოფილიყო.

ყოველი ნადირობისათვის ადამიანი პირველყოფილ სტადიაზე ერთ კონკრეტულ იარაღს იყენებდა. მოგვიანებით იარაღი „გამოეყო“ ცხოველს: ირემზე და მამონტზე ერთი და იმავე იარაღით ნადირობდა. ამიტომ იარაღს უკვე შეერქვა განმაზოგადებელი სახელი.

პირველყოფილი აზროვნება პრაქტიკულ საქმიანობასთან იყო დაკავშირებული; ამიტომაც ენაში მოხვდებოდა მხოლოდ იმ საგანთა სახელწოდებანი, რომელიც ადამიანის პრაქტიკულ საქმიანობას განაპირობებდა.

პირველყოფილი სიტყვა შედგებოდა ორი კომპონენტისაგან – ბგერა და შესტი (მოქმედება), ეს უკანასკნელი მოგვიანებით უთმობს ადგილს პირველს (მაგრამ მის თანმდევად დღემდე რჩება).

საგანი და მოქმედება არა არის ჯერჯერობით დიფერენცირებული (დიფერენციაცია მოგვიანო, აბსტრაქტული აზროვნების შედეგია). გვაქვს კომპლექსური: მოქმედი + მოქმედება + იარაღი + სამოქმედო საგანი. სახელდების (ფართო გაგებით) ეს პრინციპი ენამ დღემდე შეინარჩუნა:

სა-ხნ-ის-ი – რითაც ხნავენ

სა-ხნ-ავ-ი – რასაც ხნავენ

საგანი სახელდებულია თავისი დანიშნულების მიხედვით (იმ მოქმედების მიხედვით, რომელსაც ამ იარაღით ასრულებენ).

ამ რიგისაა: საკლავი, საქონელი, საჩოხე, სატევარი... მეცხვარე, მშენებელი... და უამრავი სხვა. ასევე: ბარ-ავ-ს, თოხ-ნ-ი-ს და ა.შ.

ბარ-ავ-ს – შერწყმულია საგანი და მოქმედება, კერძოდ, ობიექტი (იარაღი) და პროცესი.

მარგილი – შეიცავს რგ– ძირს.

#152#

დაცილება საგნისა და მოქმედებისა გვიან ხდება...

სქემა: საგანი – მოქმედება → საგანი + მოქმედება

ეს არის უკვე ახალი ეტაპი ადამიანის აზროვნებაში და, იმავდროულად, ენობრივ შემოქმედებაში.

§ 52. **ბიბლიურმა წარმოდგენამ**, რომ კაცობრიობა ადამ და ევასგან წარმოიშვა (ე.ი. ერთი წინაპრისგან), ენათმეცნიერებაშიც იჩინა თავი: ენათა ოჯახების ცნება სხვა არაფერია, თუ არა ერთი ენიდან რამდენიმე ენის მიღების შესაძლებლობის დაშვება.

ივარაუდება:

აქენა → დიალექტები → ენები

ენა მართლაც იშლება დიალექტებად, მაგრამ ამგვარი პროცესი ენისთვის განვითარების გვიან ეტაპზეა დამახასიათებელი. მექანიკურად მოხდა მისი გადატანა პირველყოფილ პირობებში.

სხვათა შორის, ამ ვარაუდის პარალელურად არსებობს სხვაც, რომელიც ჯერჯერობით ნაკლები პოპულარობით სარგებლობს.

ამ ვარაუდის მიხედვით, ისტორიულად სრულიად საპირისპირო მდგომარეობა უნდა გვექნოდეს: არა ერთი ენა, არამედ, პირიქით, მრავალი პირველყოფილი, პრიმიტიული ენა (ყველა ტომს – თავისი ენა), რომელთა ურთიერთშერევით, ურთიერთზეგავლენით, ერთის მიერ მეორის მოსპობით წარმოიქმნება უფრო მსხვილი ენობრივი დაჯგუფებები, საბოლოოდ კი ყალიბდება ენა ამ გაგებით, როგორც ჩვენ გვესმის ამჟამად. ასე რომ, არ არსებობს არავითარი პროტოქართველური, პროგოგერმანული, პროტონიდოევროპული ენები... (იხ. **В. Пизани, Этимология, М., 1956, с. 50–55**).

.....

§ 54. ყველაფერი მიდის კონკრეტულიდან აბსტრაქტულისაკენ, მრავლიდან – ერთისკენ (ერთიანობისაკენ). კაცობრიობის მთელი ისტორია დასტურია ამისა.

ამ პოზიციიდან უნდა განვიხილოთ ენათა ფონეტიკური და გრამატიკული სისტემების ჩამოყალიბებაც, რამეთუ სწორედ ამ სისტემებშია მიღწერული უაღრესი აბსტრაქცია.

აქციო გარესამყარო ბგერებად და ამის საშუალებით შეძლო გამოხატო მთელი მრავალფეროვნება – ეს არის თავისთავად უაღრესად საოცარი ფაქტი. შედეგი უმაღლესი აბსტრაქციისა, მიღწეული ადამიანის აზროვნების განვითარებით.

რა ვარაუდები შეიძლება გვექონდეს პირველყოფილ ენათა ფონემატურ და გრამატიკულ სტრუქტურებზე?

#153#

§ 55. **პირველყოფილი ფონემატური სტრუქტურა.**

ხმოვანთა სისტემა: ა) მონოვოკალიზმი. ხმოვანი –ა. მაგრამ –ა ვერ იქნებოდა ფონემა, რადგან შესაპირისპირებელი არა აქვს.

ბ) სილაბიზმი: ...გ): შდრ.: სვან.: **ლგ** ე.ი. ხმოვანს ჰქონდა ერთი დანიშნულება – მარცვლის შექმნა თანხმოვანთა წარმოთქმის გასაადვილებლად.

თანხმოვანთა სისტემის სამი ჯგუფი:

ა) **ხშულები:** ბ, პ, ფ...

ბ) **სონანტები:** ლ, მ, ნ, რ, ვ, ძ...

გ) **სპირანტები:** ს, შ, ზ, ჟ...

რომელია მათგან „პირველი“ ენის კუთვნილი?

რომელთა ამოცნობა უფრო ადვილად ხდება?

ივარაუდება: მცირე რაოდენობიდან მრავლისკენ: ამოსავალია მონოვოკალიზმი, მრავალხმოვნთანობა მეორეულია, თანხმოვნებთან ფონეტიკური ურთიერთობის შედეგი.

რა ვითარება გვაქვს თანხმოვნებთან?

აქაც: რამდენიმედან – მრავლისკენ?

არა!

ენათა განვითარება სულ სხვა სურათს გვიმოწმებს: თანხმოვანთა სისტემა მარტივდება.

ამის რამდენიმე ფაქტი, შეიძლება ითქვას, ჩვენს თვალწინ მოხდა: ქართულმა **კ-ხ** დაპირისპირება მოშალა და მივიღეთ მხოლოდ **ხ...** ამავე რიგისაა **ღ -ს** მოშლაც, **უ - ვ** დაპირისპირების ნიველირებაც.

აფხაზურში ლაბიალიზმებული თანხმოვნების გამარტივება...

ყველაფერი მრავლის გამარტივებისაკენ, აბსტრაქციებისაკენ მიდის. ეს ბუნებრივიცაა: **ენა სამყაროში არსებული ბგერების დახვეწისა და აბსტრაქციების შედეგადაა ჩამოყალიბებული (!).**

ამიტომ არც მონოვოკალიზმი ჩანს მისაღები ჰიპოთეზა.

***

„რთული თანხმოვნები“ (ტერმინი პირობითია)

ა) აფრიკატები

ბ) ლატერალები

გ) ბჰ, დჰ... ტიპის კომპლექსები...

სადიფერენციაციო ნიშნები ამ ტიპის თანხმოვნებში არაა მკვეთრად გამოჩენილი.

აქ უძველესი ვითარება ჩანს შემონახული...

#154#

§ 56. გაცილებით უფრო რთულია უძველესი **მორფოლოგიური სტრუქტურის** წარმოდგენა.

ივარაუდება **ძირების ინკორპორაცია** (ქალ/კალ...).

დამოუკიდებელი მნიშვნელობის მქონე ძირების ცვეთით მიიღება ფორმანტები. ეს პროცესი, მართლაც, შენიშნულია ენაში:

კაც მან → კაც-მა

ორი ოდენ-ი → ორი-ოდე

კაცი არს → კაცი-ა...

უნდა }
მინდა } გავაკეთო → „უნდა“ აქ მორფემოიდია

აჭარულში, მესხურსა და ჯავახურში გადადის ფორმანტის რანგში:

ნა

{ გავაკეთო }
{ გავაკეთო }

ნა

(||და||ნდა)

მაგრამ რა ოდენობით და რა სახით იყო წარმოდგენილი იგი უძველეს ენებში?

შემდეგი ეტაპი: ივარაუდება მეტყველების ნაწილების ჩამოყალიბება.

ორი შესაძლებლობა:

გვოქნდეს ნეიტრალური ფუძე:
არ განირჩეოდა სახელი და ზმნა.
მაგრამ განირჩეოდა სახელადი და
ზმნური დართვა განარჩევდა
სახელსა და ზმნას...

იმთავითვე განირჩეოდა სახელადი და
ზმნური ფუძე. არ განირჩეოდა ფორმანტები
იმის მიხედვით, თუ ერთი და იგივე
ფორმანტი რას მიერთვოდა, სხვადასხვა
მნიშვნელობას იღებდა...

თვით ქართულში გვაქვს ორივე შესაძლებლობის რეალიზაცია:

1. წით – → წით-ელ-ი – სახელი	წით-ს – ზმნა
თოვ – → თოვ-ლ-ი – სახელი	თივ-ს – ზმნა
წვეთ – → წვეთ-ი – სახელი	წვეთ-ს – ზმნა

#155#

კაც-

→ -ს

წერ-

.....

§ 57. მეორე საკითხი, ზემოთ რომ დავსვით, ასეთია:

რა დანიშნულება (და გამოყენება) აქვს ენას თანამედროვე საზოგადოებაში, ანუ: რამდენად გამოიხატება ენით საზოგადოებრივი ყოფიერება.

სანამ საკითხს უფრო ღრმად განვიხილავდეთ, მოვიგონოთ ჟარგონის წარმოშობისა და ფუნქციონირების პირობები.

§ 58. ჟარგონი არსებითად დიალექტია, ოღონდ სოციალური, პროფესიული დიალექტი, გარკვეულად განსხვავებული ე.წ. ტერიტორიული დიალექტებისგან.

რა არის მიზეზი ჟარგონის წარმოქმნისა?

სწორედ ამ შემთხვევაში ვლინდება საკმაოდ ნათლად ენის მსოფლხედვითი არსი: გარკვეული ინტერესის მქონე ადამიანთა ჯგუფი შესაბამის ენობრივ ინტერპრეტაციას უძებნის სამყაროსეულ მოვლენებს. ძირითადად ეს ლექსიკურ ნაირსახეობათა გამოყენებას ვარაუდობს. ყველაფერი ეს, რა თქმა უნდა, სტიქიურად წარმოიქმნება. იმავდროულად წარმოქმნილი ჟარგონი ადამიანთა ჯგუფის სხვა ჯგუფთაგან გამომცალკეებელი ხდება. ეს ქმნის ერთგვარ „პრიორიტეტის“ გრძნობას. ამით აიხსნება, სხვათა შორის, ასაკობრივი ჟარგონის წარმოქმნაც. ესაა, ასე ვთქვათ, თვითდამკვიდრების, საზოგადოებაში საკუთარი პოზიციის მოპოვების სურვილი.

შენიშვნა: „ჟარგონი“ თავდაპირველად ქურდებისა და წვრილი მეწარმეების მეტყველებას ეწოდებოდა. ამგვარი ჟარგონის დანიშნულება, რა თქმა უნდა, სხვაა: ესაა ერთგვარი „კრიპტოგრამა“ – სხვისთვის გაუგებარი უნდა იყოს.. შემდეგ – ანალოგიით – ჟარგონი სოციალურ და პროფესიულ

დიალექტებსაც უწოდეს. რა თქმა უნდა, ასეთი
ათვალწუნება არაფრით არ არის გამართლებული...

სოციალური დიალექტი (**resp.** პროფესიული და სხვა დიალექტები, ოღონდ არა
ტერიტორიული) **ენობრივი ეგიდის** ქვეშ აერ-

#156#

თიანებს ერთიან ინტერესების მქონე ადამიანებს. მეტყველების სპეციფიკა ერთგვარი ენობრივი
იარლიყი (ეთიკეტი) ხდება მათთვის.

ამრიგად, **სოციალური (პროფესიული) დიალექტის წარმოქმნა და ფუნქციონირება
სხვადასხვა საფუძვლის მქონეა:**

წარმოქმნა ემყარება განსხვავებულ მსოფლხედვას, აზროვნების განსხვავებულ ტიპს.

ფუნქციონირება – საზოგადოების სხვა ჯგუფებისაგან ყველა ნიშნის (მათ შორის –
ენობრივი) მიხედვით განსხვავების შენარჩუნებას.

თვით სოციალური (პროფესიული...) დიალექტის **ტიპი** შეპირობებულია ადამიანთა
ჯგუფის განათლებისა და კულტურის დონით – რა მიიჩნევა ამა თუ იმ ფაქტის გამოხატვის
ადეკვატურ ენობრივ ფორმად, მოვლენის გამოხატვის როგორი პრინციპია გამოყენებული; ანუ:
რას ექცევა ყურადღება:

I ა) ზოგადი ნიშნის წარმოჩენა

ბ) დეტალიზაცია:

II ა) გარეგანი ნიშანი

ბ) შინაგანი თვისება (ნიშანი);

III ა) ვულგარიზაცია (უწმაწური შეფასება)

ბ) ესთეტიზმი;

IV ა) იუმორული

ბ) ირონიული

გ) დრამატული (დრამატიზაცია)

დ) ნეიტრალური;

V ა) მაქსიმალური ობიექტივიზაციის ცდა

ბ) ხაზგასმული ჰიპერბოლიზაცია...

რასაკვირველია, ეს ნაირსახეობანი თვით ცალკეული ადამიანის მახასიათებელიც შეიძლება
იყოს, თითოეული ჯგუფის სხვადასხვა წევრს სხვადასხვა ოდენობით ახასიათებს და ა.შ. მაგრამ
ამჯერად ზოგად ტენდენციაზე ვამახვილებთ ყურადღებას: შემოქმედი ყველა წევრი ვერ იქნება,
მაგრამ რას მიიღებს, რას გაიზიარებს ყველა წევრი, რა აღმოჩნდება მისი თვალთახედვისთვის
სამყაროსეული მოვლენების ასასახავად ენობრივად ადეკვატური? ამგვარი მიდგომა უთუოდ
წარმოაჩენს სოციალური დიალექტის ტიპს. ეს მოგვეცემს ამ სოციალური ჯგუფის ზოგად
სოციოლოგიურ მახასიათებელსაც.

***

§ 59. არსებობს ასეთი მთარული გამოთქმა: „სტილი – ეს თვითონ ადამიანია“.

ჰემმარიტებაა. სტილი არსებითად არის ინდივიდუალური მსოფლხედვა, გამოხატული
შესაბამისი ფორმით.

ამჟამად ჩვენ ეს საკითხი ერთი სპეციფიკური კუთხით გვანტერესებს. საქმე ისაა, რომ მეტყველების სტილის პრობლემა არა მხოლოდ მხატვრული ან სამეცნიერო ნაწარმოებების მიმართ დაისმის, არამედ იგი ადამიანთა ყოველდღიური, ყოფითი ურთიერთობის დროსაც იჩენს თავს.

მართლაც, სულ უბრალო დაკვირვებაა საჭირო და ნათლად წარმოჩნდება: თითოეულ ადამიანს ჩვენ არა მხოლოდ მისი გარეგნული იერითა და ქცევით გამოვარჩევთ სხვებისაგან, არამედ მისი მეტყველების მანერითაც, რაც ამასთან დაკავშირებულ ყველა მომენტს მოიცავს: ხმის ტემბრს, კილოს, ლექსიკას, მეტყველების ტემპს, აზრის გამოთქმის თავისებურებებს.

შეგვიძნევია ალბათ: ამა თუ იმ ადამიანის დახასიათებისას მეტყველების მისეულ მანერასაც მოიშველიებენ ხოლმე: „მასწავლებელივით უყვარს ლაპარაკი“, „პროკურორის ტონი აქვს“, „აზრის დედაკაცივით ყვირის“, და მისთ.

სულიერი დამცრობა ენის დაკნინებასაც იწვევს. გახუნებული და უსახურო გამონათქვამების მომრავლებას, რადგან აზრის გადაგვარება უწინარეს ყოვლისა მეტყველებაში იჩენს თავს.

ენის აღზევებისა და დაცემის ნიმუში ქართველი ერის ისტორიაში ძნელად სამეზარი არაა: ისტორიულმა ქართველებმა თავისი კვალი დაამჩნია ქართულ ენასაც – მაღალზნეობრივი იდეალების ეპოქა ახალი მზეოსნობით მუხტავდა ქართულ სიტყვას, სულიერ გადატაკებას კი ლამის სისხლსავსე მარღვის დაშრეტამდე მიუყვანია ენა: დარბაისლური მეტყველება უბადრუკი ჟარგონით შეცვლილა. დედაენით სიამაყეს სხვათა ენის ჩიქორთული ცოდნით თავმომწონეობისათვის დაუთმია ადგილი. ამიტომაც გამხდარა საჭირო თავდადებული ღვაწლი ერისკაცებისა, რომ დედაენიას დაებრუნებინა თავისი მიმქრალი შარავანდი, მინავლებული ბრწყინვალეობა, ცხოველმოქმედი სინედლე და საზოგადოებისათვის ჭეშმარიტად მამულიშვილური სულისკვეთებით მასაზრდოებელი გამხდარიყო.

§ 60. ნიშანდობლივია, რომ ილია ჭავჭავაძე ერის სულიერი დაკნინების ერთ-ერთ გამოვლინებად სწორედ ენის წახდენას მიიჩ-

#158#

ნევდა: „ჩვენ ყოველსფერში გავთავთავდით, აზრი და ყოველი საგანი გავითავთავეთ და სიტყვაც, რომელიც მართო აზრისა და საგნის ნიშანია, გათავთავდა. ამიტომაც ჩვენი ენა კილოიანი გახდა, იგავიანი. ორპირი შეიქმნა ისე, რომ ერთ და იმავე სიტყვას მრავალგვარი აზრი მიეცა. აბა, რა გითხრა იმისთანა, რომ შენ კილო არ გამოაბა? „მიირთვიც“ რომ გითხრა, ამ კარგს დარბაისლურს სიტყვას, თუ მოინდომებ, ცუდად ჩამომართმევ, თუ ნამეტნავად ზოგიერთა კაცის გულის გარყენილებაში შენც წვლილი ჩაგიდვია. „შემობრძანდი“ რომ მითხრა, ხომ კაი სიტყვაა, ეგ ჩემზედ ჰკიდია, საწყენად მივიღო თუ სალხენად. აი, აქ „ჰკიდია“ ვინმარე და შენც ათასჯერ ხმარობ, მაგრამ ვშიშობ, რომ მაგ სიტყვას ერთმა ბრიყვმა ვინმემ თავისის წამხდარისა და გარყენილის გონების აზრი არ მიაწეროს“.

ამის საფუძველზე ილიას სავსებით მართებული დასკვნა გამოაქვს: „გონებით რომ აღარ ვსცხოვრობთ, ქართულს ენას აზრს როგორღა გამოვათქმევინებთ? ერთობისათვის რომ აღარა ვართ, ერთნაირი სიტყვის მნიშვნელობას როგორ მოვსთხოვთ ჩვენ ენას? ჩვენ თითონ

დავცალიერდით გუდაფშუტასავით, ცალიერი სიტყვებილა გვინდა, ცალიერი ხმები, რომ ენამ პირში იმტვინოს და ყურმა ძარღვი იფხანოს“.

ამ დებულების საფუძველი უდავო ჭეშმარიტებაა: „**მეტყველების წყარო აზრია და აზრის წყარო – გონებითი ცხოვრება**“.

რა დონისაც არის საზოგადოება, ისეთივეა მისი მეტყველების სტილიც. „სხვა რით არის ადამიანი სხვა ცხოველებზედ წინ წამომდგარი, თუ არ ამ ზნეობითის კანონით, რომ მეც კაცი ვარ, შენც კაცი ხარ, ერთმანეთის პატივისცემა გვმართებსო?“ – სვამს კითხვას ილია და ასეთს სამოდვრო პასუხს იძლევა: „ჭეშმარიტი პატივისცემა ის არის, რომ პირში, გულახდილად ადამიანმა ადამიანს მართალი სიტყვა უთხრას. ისე უთხრას, რომ არ შეუგინოს, არ შეურაცხყოს მისი ადამიანობა, მისი კაცობრიული გრძნობა, ღირსება და პატივი, არ დაურღვიოს ის ძვირფასი და უკეთესი ზნეობითი კანონი, რომელიც კაცს კაცად ქმნის და რომლის მეოხებითაც იგი თავისთავს კაცად სცნობს და აღიარებს“.

§ 61. ყველა ცივილიზებულ საზოგადოებაში განსაკუთრებული ყურადღება ექცევა სამეტყველო ეთიკეტს. რადგან იგი არა მხოლოდ ამ საზოგადოების წევრთა ურთიერთობის ფორმაა, არამედ მომავალი თაობის სულიერი ზრდის ერთ-ერთი არსებითი ფაქტორი-

#159#

რიც. **ურთერთობის ფორმა ურთიერთობის არსს გამოხატავს** და მოზარდი, უწინარეს ყოვლისა, ამ ფორმის საშუალებით გაიცნობიერებს საზოგადოებაში მოქცევის ეთიკეტს.

სულიერი სიფაქიზე სხვებისადმი დამოკიდებულებით ვლინდება.

§ 62. მრავლისმთქმელია ამ მხრივ ერთი მონაკვეთი **გალაკტიონ ტაბიძის** წერილიდან მეუღლისადმი (წერილი ოცდაათიან წლებს განეკუთვნება): „აქ მე მივიღე დაზღვეული წერილი, რემინგტონზე ნაბეჭდი. წერილი ანონიმურია და სავსე პირადად ჩემთვის შეურაცხმყოფელი სიტყვებით: უსინდისო და სხვა... რა საჭიროა ანონიმური ავტორისთვის ყოველივე ეს? აქ მან ნიღაბი აიხადა და ჩემს თვალწინ სდგას მისი „ჯენტლმენური“ ფიზიონომია. მან ალბათ არ იცის, რომ ასეთი სულ უკანასკნელი სიტყვების თაიგულით იგი დგას თავისი ნამდვილი, რეალური სახით, თავისი ინტიმური ცხოვრებით და სხვადასხვა. განა შეიძლება ასეთი ურიგო და უწესო სიტყვების თქმა? ამ დაუფიქრებლად წამოსროლილი სიტყვებით იგი თავისდაუნებურად იძლევა ერთნაირ თვითდახასიათებას, სწორედ თავის „ფოტოგრაფიულ სურათს“. ჩემს წინ დგას მართლაც უზრდელი, თავის თავზე დიდი წარმოდგენის მქონე, ყოყლოჩინა, ძლივს ძლივას რამდენიმე კულტურული სიტყვის მცოდნე, პატარა, ძლიერ განსაზღვრული ჭკუის მქონე კაცუნა. მან სულ რამდენიმე სიტყვაში თქვა თავისი თავი. იგი ამბობდა ჩემს შესახებდა უფრო მეტად თავის ისტორია გამოააშკარავა და ეს ყველაფერი მან თქვა ერთ წერილში... თუ შენ იცნობ ამას, გადაეცი, რომ გინება არ შეიძლება, რომ ზრდილობის გარეშე წარმოუდგენელია წერილობითი ურთიერთობაც კი. ასეთი წერილები შეგაძულებს ადამიანს...“

გალაკტიონმა იცოდა სიტყვის ფასი. ამ არცთუ ისე ვრცელ მონაკვეთში ყოველგვარი მეცნიერული დეფინიციების გარეშე ზედმიწევნითი სიზუსტით არის გაცხადებული სიტყვის საოცარი უნარი: მას შეუძლია წარმოაჩინოს ადამიანის შინაგანი ბუნება. მივაქციოთ ყურადღება – როგორ არის ამოცნობილი ანონიმის პიროვნული თვისებები: „ამ დაუფიქრებლად

წამოსროლილი სიტყვებით იგი თავისდაუნებურად იძლევა ერთნაირ თვითდახასიათებას“, ან: „იგი ამბობდა ჩემს შესახებ და უფრო მეტად თავის ისტორია გამოააშკარავა“.

§ 63. ერთი შეხედვით პარადოქსულია, მაგრამ იმავდროულად სავსებით მართებულიც: **ამის კვალობაზე, თუ როგორ და რა**

#160#

ფორმით ვაფასებთ სხვას, ჩვენ უნებურად წარმოვაჩინთ საკუთარ თავსვე.

სწორედ ამ თვისების გამო, **სოციოლინგვისტური თვალსაზრისით, მეტყველებას განსაზღვრავენ როგორც საზოგადოებრივი ქცევის ერთ-ერთ ფორმას.**

მეტყველების ეს უნარი – იყოს უტყუარი პიროვნული მახასიათებელი – ფართოდ არის გამოყენებული მხატვრულ ლიტერატურაში, განსაკუთრებით ხელხვავიანად ეს შესაძლებლობა დაჩნდება პროზაში. საილუსტრაციოდ შეიძლება გავიხსენოთ რამდენიმე ნიმუში ქართული სიტყვაკაზმული მწერლობიდან.

***

პირველსავე ქართულ მხატვრულ თხზულებაში („წამებად წმიდისა შუშანიკის დედოფლისაჲ“) დიდოსტატურად არის მომარჯვებული პერსონაჟთა მეტყველება არა მხოლოდ მათივე შინაგანი ბუნების წარმოსაჩენად, არამედ ამა თუ იმ პირის ხასიათის ევოლუციის საჩვენებლადაც.

დავაკვირდეთ **ვარსკენ პიტიახშისა და შუშანიკის მეტყველებას**, წარმოსახულს ამ თხზულებაში.

§ 64. **ვარსკენისათვის** უცხო არ არის ერთგვარი დიპლომატიური ფანდი სხვათა გულის მოსაგებად. როცა მან თავის საქციელზე შუშანიკის რეაქცია შეიტყო, მეორე დღეს მოიწვია მღვდელმსახურები, ხალისიანად შეეგება მათ და უთხრა: „აწ ნუ რას მერიდებით მე და ნუცადა გმაგ“. ქვეყნის მმართველისაგან ამგვარი ქედმოდრეკილი მიმართვის მიზანი ნათელია – მოწინააღმდეგეების გადმობირების ცდაა, მაგრამ საკმარისა ოდნავი შეწინააღმდეგება („წარსწყმიდე თავი შენი და ჩუენცა წარგუწყმიდენ“, – მიუგეს მღვდელმსახურებმა პასუხად), რომ ვარსკენი თვით გადადის შეტევაზე, თავისი საქციელის განსჯის თავიდან ასარიდებლად სიტყვა ბანზე აუგდო მოწვეულებს და დედოფლის უკადრის საქციელზე გადაიტანა ყურადღება: „რამსა ჳელ-იწიფა ჩემ ზედა ცოლმან ჩემან ესევითარისა საქმედ? აწ მივედით და არქუთ, ვითარმედ: შენ ჩემი ხატი დაამხუ და საგებელსა ჩემსა ნაცარი გარდასხ და შენი ადგილი დაგიტევებიეს და სხუად წარსრულ ხარ“. როგორც ვხედავთ, გაღმა შედავების გზას დაადგა ვარსკენი. რაც მეტია წინააღმდეგობა, მით უფრო თავშეუკავებლად ვლინდება პიტიახშის ამპარტავნობა და პატივმოყვარეობა. იგი აღარც ღვთის გმობას ერიდება

#161#

(„იწყო გინებად და გმობად ღმრთისა სასტიკად“) და, მით უმეტეს, აღარც დედოფალყოფილისადმი თავის დამოკიდებულებას მალავს. მართალია, ერთხელ თითქოს

სიბრალოდ მოიკითხა კიდევ იგი („წყლულებსა მისგან ვითარ არს?“) და გვემული შუშანიკის ნახვისას გაკვირვებაც ვერ დამალა, მაგრამ შეურაცხყოფილი მამაკაცის რისხვამ იძალა და მსახურს უბრძანა: „ნუმცა ვინ შევალს ხილვად მისა“. ამ სიტყვებს სხვადასხვაგვარი ინტერპრეტაცია შეიძლება მიეცეს. რა თქმა უნდა, არც შუშანიკის ბედისადმი გულგრილობა გამოირიცხება (მით უფრო, რომ ამას მოსდევს ავტორისეული რემარკა: „და თვით ნადირობად წარვიდა“), მაგრამ ესეც საფიქრებელია: ვარსქენს არ სურდა, ვინმეს ენახა გვემული დედოფალყოფილი, რომ პიტიახშის კარზე დატრიალებული ტრაგედია ქვეყნის სალაპარაკო არ გამხდარიყო. არ უნდა დავივიწყოთ, რომ ვარსქენი მაინც პოლიტიკოსის თვალთა აფასებს ყველაფერს. მაგრამ მაშინ, როცა მიხვდა, რომ შუშანიკის ნებისყოფას ვერ გატეხდა, გულზვიად პიტიახშს აღარც უცდია რისხვის მოთოკვა. ჯერ არის და, კისერზე ჯაჭვდადებულ შუშანიკს სიტყვებზე: „მე ამას მხიარულ ვარ, რადთა აქა ვიტანჯო და მუნ განვისვენო“, აშკარა ირონიით მიუგებს: „ჰე, ჰე, განისუნენე!“ შემდეგ თითქოს კიდევ ერთხელ დაინტერესდება მისი ბედით („აქამომდე ცოცხალდა არსა საწყალობელი იგი?“) და, როცა გაიგებს, რომ შუშანიკი შიმშილობის გამო „სიკუდილად კერძო უფრო საგონებელ არს, ვიდრე სიცოცხლის“, ისევ გულგრილობის ნიღაბს აიფარებს: „ნურარაჲ გგლიან, უტე, მოკუდეს“. ამ გულგრილობის მიღმა კი ძლივს იფარება განდგომილი ცოლყოფილისადმი მამაკაცური ჯიბრი და ზნეობრივად დამარცხებული პოლიტიკოსის მძვინვარება.

§ 65. ზედმიწევნითი სიზუსტით არის გადმოცემული შუშანიკის ხასიათის ევოლუცია. თავდაპირველად მასში უფრო ქმარნაღალატევი ქალისა და უფლებაყრილი დედოფლის ქედმაღლობა იგრძნობა: „უკუეთუ სულითა ცხოველ არს იგი, ცოცხალმცა ხართ იგიცა და შენცა, – მიმართავს ავი წინათგრძნობით აფორიაქებული შუშანიკი ვარსქენის მალემსრბოლს, – უკუეთუ სულითა მომკუდარ ხართ, მოკითხვად ეგე შენი შენდავე მოიქეცინ“. როცა ქრისტეს სჯულისაგან ვარსქენის განდგომაში დარწმუნდება (ეს კი მისთვის, სხვათა გარდა, იმის მაუწყებელიც იყო რომ დედოფლობაში მოიცილე გაუჩნდებოდა ვარსქენის მეორე ცოლის სახით), ისტერია შეიპყრობს („დავარდა იგი ქუეყანასა ზედა და თავსა დამართ

#162#

სცემდა“, – გვამცნობს ავტორი), მაგრამ ამასთანავე, ქალური პატივმოყვარეობის შელახვით გამოწვეული მძინვარების შეფარვასაც ცდილობს სულიერი ზეობის არდამთმობი ღვთისმოსავის სიტყვებით: „საწყალობელ იქმნა უბადრუკი ვარსქენ, რამეთუ უვარ-ყო ჭემმარიტი ღმერთი და აღიარა ატროშანი და შეერთო იგი უღმერთთა“. თანდათანობით მასში მართლაც მოჭარბდება ჭემმარიტი ღვთისმოსავობა, მაგრამ ზოგჯერ მაინც იფეთქებს ამპარტავნული რისხვა. გავიხსენოთ, როგორ შეაღწა მან ღვინიანი ჭიქა თავის რძალს, ჯოჯიკის ცოლს, სიტყვებით: „ოდეს ყოფილ არს აქამომდე, თუმცა მამათა და დედათა ერთად ეჭამა პური?!“ მაგრამ ეს მხოლოდ საბაზია. მიზეზი სხვაა: ამით მან კიდევ ერთხელ სცადა ეჩვენებინა ვარსქენისადმი თავისი დამოკიდებულება, რადგან ვარსქენის თანდასწრებით მისივე ძმისა და რძლის შეურაცხყოფა პიტიახშისათვის სილის გაწვნას ნიშნავდა. ვარსქენიც მიუხვდა განზრახულს, ამიტომაც არ დაინდო საგვემად. თხზულებაში ისიც ილანდება, რომ შუშანიკისთვის ერთგვარად არც თავისი ყოფით თავმომწონეობაა უცხო: „ჩემდა მარტომსა არიან ჭირნი ესე“ – შესჩივის იგი იაკობს, რომელიც ანუგეშებს მას: „ჭირი შენი ჭირი ჩუენი არს და სიხარული შენი სიხარული

ჩუენი არს“. შუშანიკი თანაღმობას ემებს და იაკობიც გრძნობს ამას. მაგრამ გადის დრო და ქედმაღალი დედოფალი ჭემმარიტი ღმერთისთვის უანგაროდ წამებულს უთმობს ადგილს, ისტერიული აღტკინება სულიერი აღზევებით იცვლება, თავის გამოჩენის სურვილს თავდადება ენაცვლება: მის თავდაპირველ ამაყ განაცხადს: („ხუცეს, და მეცა დიდსა ღუაწლსა განმზადებულ ვარ“) ღვთის სიდიადეს სულით ნაზიარები ერთგული მხეველის სიტყვები ცვლის: „ნუ სტირთ, მძანო ჩემნო და დანო ჩემნო და შვილნო, არამედ ლოცვასა მომიკსენეთ“. ახლა მისთვის სულიერი ზეობაა მთავარი, ქალური ვნებათაღელვაც დათრგუნვა („განვისაჯნეთ მე და ვარსქენ პიტიახში მუნ, სადა-იგი არა არს თუაღლებად, წინაშე მსაჯულისა მის მსაჯულთადასა და მეუფისა მის მეუფეთადას“) და დედოფლური ამპარტავნობაც („მე რად ვარ, არა ღირსი ესე?.. მე რად-მე რად შემძლებელ ვარ, არამედ ყოვლადსავსემან ქრისტემან აღგავსენინ თქუენ ყოვლითა კეთილითა, რომელნი ესე ჩემთუის მოშუერთით თქუენ ყოვლითა კეთილითა, რომელნი ესე ჩემთუის მოშუერთით და ეზიარენით ვნებათა ამათ ჩემთა და ჭირთა და ტანჯვათა“).

§ 66. ამჟამად უფრო დეტალურ განსჯაში არ შევდივართ, ჩვენ მხოლოდ იმის ჩვენება გვინდოდა, როგორ რელიეფურად წარმოგვი-

#163#

ჩენს ამ თხზულების პერსონაჟთა სულიერ სამყაროს უმცირეს გაელვებასაც კი მათივე ნათქვამი სიტყვა.

ცნობილია, რომ ამ ხასიათის თხზულებანი სავსებით განსაზღვრული ტენდენციით იწერებოდა. ესაა წმინდანად შერაცხული პიროვნების ყოველმხრივი განდიდება. საქმე ისაა, თუ რომელი ავტორი, თავისი შემოქმედებითი უნარის კვალობაზე, როგორც ახერხებს ამას. თუ მწერალს ღვთით მომადლებული ნიჭი აქვს, იგი უსისხლხორცო ფრესკებს კი არ ქმნის, არამედ თვით ხორციელ ვნებებს აყოლილ ადამიანშიც პოულობს სულიერ ზეობის მაუწყებელ პიროვნულ თვისებებს. ეს გაცილებით უფრო შთამბეჭდავია, ვინმე დეკლარაციული ღაღადისი. „შუშანიკის წამების“ ავტორს ნიჭი ჭემმარიტი შემოქმედებისა არ აკლდა, ამიტომაც მან, ნებსით თუ უნებლიეთ, გაცნობიერებულად თუ ქვეცნობიერად, წარმოგვისახა არა ხორციელ სამოსში გახვეული სქემები, არამედ ცოცხალ პიროვნებათა მთელი გაღერვა. მის შემოქმედებას არსებითად ის პრინციპი უდევს საფუძვლად, რომელიც გაცილებით უფრო გვიან განსაზღვრავდა რენესანსის ეპოქის ხელოვნებას.

იაკობ ცურტაველს უნარი შესწევს, ორიოდ რეპლიკითაც კი სრულყოფილად წარმოგვიჩინოს პერსონაჟი.

§ 67. განა შეიძლება მკითხველს დაავიწყდეს თუნდაც უსახელო „კაცი ერთი სპარსი“, კაცი პირფერი, გაიძვერა, რომელიც ჩრდილში ყოფნას რჩეობს, მაგრამ, ამასთანავე, ყველაფერი იცის, – ისიც კი, ვის როგორ ასიამოვნებს, ვის რა უთხრას. ორად ორი რეპლიკითაა იგი ნაწარმოებში წარმოდგენილი, მაგრამ მის ორ ნათქვამს შორის ისეთი კონტრასტია, რომ ორპირი კაცი ხორცმესხმულად წარმოგვესახება. შუშანიკს იგი ცბიერად თანაუგრძნობს: „ესევეითარი სახლი მშუიდობისად ვითარ საწყალობელ იქმნა და სიხარული მწუხარებად გარდაიქცა!“ შემდეგ კი ასევე ცბიერად ამშვიდებს ვარსქენს, თუმცა, როგორც მსტოვარს ეგების, საჭირო ცნობასაც აწვდის“ „მე ვითარ მიცნობიეს, ცოლი შენი განდგომილ არს შენგან. და მე გეტყუი შენ: ნუ რას

ფიცხელსა სიტყუასა ეტყუი მას, რამეთუ დედათა ბუნება იწრო არს“. ეუბნება და გონივრულად მოქცევასაც ურჩევს, კაცურ ვალს მოიხდის ამით, თუმცა, როგორც ჩანს, ისიც კარგად უწყის, რომ ზვიადი პიტიანში უკვე აღაგზნო შურისძიებად, რითაც გულისგულში ნალოლიავეები სურვილიც აისრულა. ასეთი პიროვნებანი ყოველთვის სხვისი ხელით ცდილობენ სხვათა დათრგუნვას...

#164#

§ 68. განა ასევე ხორციელად არ არის დახატული **ჯოჯიკი**, ბუნებით კეთილი, მაგრამ შინაგანად მერყევი, თითქოს გაორებულიც. შუშანიკს თანაუგრძნობს, მაგრამ თავისი ქედმაღალი ძმის რისხვისაც ერიდება. „დაა ჩუენ ხარ შენ, ნუ წარსწყმედ სახლსა ამას სადედოფლოსა“, – სთხოვდა იგი შუშანიკს. შემდეგ კი, როცა დედოფალყოფილმა თავისი სიმტკიცით მოინადირა მისი გული, ასე მიმართა მას: „მაკურთხე მე და ცოლი ჩემი, მკევალი შენი, და შვილი ჩემნი და მონა-მკევალი ჩემნი და, თუ რამე შეგცოდეთ, ვითარცა კაცთა საწუთრომსათა და სოფლის მოყუარეთა, მოგუიტევენ და ნუ მოიკსენებ მედგრობათა ჩემთა“. საკმარისია თუნდაც ამ ორი გამონათქვამის გათვალისწინება, რომ ნათლად წარმოგვიჩნდეს ის სულიერი ევოლუცია, რომელიც ამ თხზულების ერთ-ერთ ფრიად საინტერესო პერსონაჟს განუცდია და ამით ხორცშესხმულად წარმოვიდგინოთ თვით პიროვნებაც.

ასე რომ, ჩვენამდე მოღწეულ პირველსავე მხატვრულ თხზულებაში უაღრესი ხელოვნებით არის გამოყენებული პერსონაჟთა ძერწვის ის საშუალება, რომელმაც შემდგომ ფრიად ფართო გავრცელება პოვა: პერსონაჟის დახასიათება მისივე მეტყველებით. **ის, რაც ახლა ჩვეულებრივ მოვლენად აღიქმება, იმ პერიოდისათვის აღმოჩენა იყო: შეიცნო კაცის სული იმით, თუ რას და როგორ ამბობს იგი.**

§ 69. ის, რაც თავდაპირველად ინტუიციური მიგნება იყო უთუოდ, შემდგომ სავსებით გააზრებულად იქნა გამოყენებული: ამიტომაც შემთხვევითი არ არის, რომ **გიორგი ხუცეს-მონაზონი**, აღმწერი იოვანესი და ეფთუიმეს ცხოვრებისა, საჭიროდ მიიჩნევს საგანგებოდ აღნიშნოს: „ხოლო ხუცესი იგი (იგულისხმება გაბრიელ ხუცესი) ესევეთარი კაცი იყო, რომელ პირსა მისსა მსოფლიომ სიტყუად არა გამოვიდოდა, არამედ ყოველივე საღმრთომ და სულიერი“.

§ 70. ანალოგიური დახასიათება ეძლევა **გიორგი მერჩულის** თხზულებაში გრიგოლ ხანძთელს: „[გრიგოლმა] სიბრძნეჲცა იგი ამის სოფლისა ფილოსოფოსთაჲ ისწავა კეთილად და, რომელი პოვის სიტყუად კეთილი, შეიწყნარის, ხოლო ჯერკუალი განგდის... სიტყუად მისი იყო შეზავებულ მარილითა მადლისაჲთა. რაჟამს იტყუინ, ბრძნად აღაღის პირი თუისი და წესი განუჩინის ენასა თუისსა“.

ამგვარმა გააზრებამ, სხვათა შორის, უკურეაქციაც გამოიწვია. წმინდანად შერაცხულ პირთა ცხოვრების აღმწერი ნებსით თუ

#165#

უნებლიეთ ერიდებოდა „მსოფლიური სიტყვით“ აემეტყველებინა ისინი, ვისგანაც მხოლოდ ღვთის ნების გაცხადებას მოელოდნენ.

მიუხედავად ამისა, ამ ხასიათის თხზულებაშიც არაიშვიათია დიალოგები, რომლებიც საცნაურყოფენ პერსონაჟთა ღრმად ადამიანურ ვნებათაღელვას.

აი, ნიმუშად აშოტ კურაპალატისა და ფერბონიას დიალოგი (ეს არის ეპიზოდი, სადაც აღწერილია, თუ როგორ ცდილობს აშოტი, თავის სატრფო დაიბრუნოს):

„ – უწყი-მეა, დედაო, რაღსათუის მოველ აწ?

– უფალმან იცის, რაღსათუის ჰბრძანა აქა.

– ამის მიზეზისთუის იქმნა მოსლვად ჩემი, რამეთუ სახლისა ჩვეუნისა მეჭურჭლე ქალი იყო და ყოველი მონაგები ჩუენი ჯელთა მისთა იყო და მამასა გრიგოლს აქა წარმოუყვანებია და ფრიადი დაგუაკლდა საფასეთა ჩუენთაგანი. აწ უბრძანე, რომელ ერთხელ ციხედ მოვიდეს და ყოველი მოგუითუალოს და კუალად თქუენადვე მოვიდეს, ვითარცა უნდეს.

– მიზეზებად მიზეზთა ცოდვისათა კაცთა თანა, რომელნი იქმან უმჯულოებასა“.

ჩვენ განგებ გამოვტოვეთ ავტორისეული ძუნწი რემარკები: „მაშინ იწყო სიტყუად (კურაპალატმან)“, „ხოლო მან ჰრქუა“, „ხოლო ფებონია ჰრქუა მას მკუეთრ“. ამის გარეშედ ნათელია ყველაფერი, ეს რემარკები ერთგვარი სამკაულებია მხოლოდ.

თვით დიალოგია საცნაური ხატოვანებით წარმოდგენილი. მით უფრო საოცარია იგი იმ პერიოდისათვის, როცა დაიწერა: ათასზე მეტი წელი გვაშორებს ამ თხზულების შექმნის თარიღს და მაინც სავსებით თანამედროვედ აღიქმება იგი; აქ, ამ დიალოგში, ნაგულისხმევით უფრო მეტია ნათქვამი, ვინემ სიტყვებით.

თხზულების ტექსტის მიხედვით, საიდუმლოს აღარ წარმოადგენს არც მეორეს დედათა მონასტერში აშოტ კურაპალატის მოსვლის მიზანი, არც ის, რომ ფებონია ყველაფერს ხვდება; აშკარაა ისიც, რომ აშოტი მოსვლის მიზეზად სულ სხვა რამეს ასახელებს, ხოლო ფებონია აგრძნობინებს, რომ სრულიად ამაოა სიყვარულის ჟინით ატაცებული კურაპალატის ყველა ცდა.

და აი, ეს ყველაფერი სტრიქონებს შუა იკითხება ამ მაღალმხატვრული ოსტატობით აგებულ დიალოგში.

ან რაოდენ ბუნებრივია სასოწართმეული მიჯნური მეფის გულიდან აღმონახდომი მაშინ, როცა მიხვდა, რომ საყვარელი ადამიანისაკენ ყველა ყველა გზა გადაიკეტა: „ნეტარ მას კაცსა, ვინ არღარა ცო-

#166#

ცხალ არს!“ ამას ამბობს უკვე არა ძლევამოსილი მეფე, არამედ სულის სიღრმემდე შეძრული ადამიანი, ქვეყნის მეუფის სამოსელს რომ შეჭფარებია. მისმა ნათქვამმა, მისსავე აზრსა და გრძნობას რომ შეასხა ხორცი, გაგვიცხადა ეს ყოველივე.

***

„ვეფხისტყაოსანში“ უხვად არის გაბნეული როგორც მონოლოგები, ასევე დიალოგები. ორსავე შემთხვევაში საქმე გვაქვს პერსონაჟთა ხასიათის გამოსახვასთან მათივე მეტყველების საშუალებით. ამის საილუსტრაციო ნიმუში იმდენია, რომ მათ სათანადო ანალიზს ვრცელი მონოგრაფიული ჩარჩოებიც ვერ დაიტევდა. ამჯერად მცირედს დავჯერდეთ.

§ 71. ჭემმარიტი რაინდული შემართება, სიბრძნე და უანგარო თანადგომა – აი, ის თვისებები, რომლებიც განსაკუთრებულად გამოარჩევენ **ავთანდილს** როგორც პიროვნებას.

ავთანდილის ცხოვრებისეული დევიზია:

„არ-დავიწყება მოყვარისა აროდეს გვიზამს ზიანსა;
ვემობ კაცსა აუგიანსა, ცრუსა და ღალატანსა!“

მისი ყოველი მოქმედება, ყოველი სიტყვა არსებითად ამ დევიზის განხორციელებას წარმოადგენს.

მან კარგად იცის:

„რა აქიმი დასნეულდეს, რაზომ გინდა საქებარი,
მან სხვა იხმოს მკურნალი და მაჯაშისა შემტყვებარი,
მას უამბობს, რაცა სჭირდეს სენი, ცეცხლთა მომდებარი:
სხვისსა სხვამან უკეთ იცის სასარგებლო საუბარი“.

სწორედ ასეთ „მკურნალად“ მოველინა ავთანდილი ტარიელს და თავისი თავდადებით დაამტკიცა, თუ როგორ შეიძლება იხსნას ჭეშმარიტმა მეგობრობამ საწუთროსაგან განწირული ადამიანი:

„ხამს მოყვარე მოყვრისათვის თავი ჭირს არ დამრიდად,
გული მისცეს გულისათვის, სიყვარული – გზად და ხიდად“.

ეს პრინციპი უდევს საფუძვლად რუსთაველის მსოფლხედვას, რომლის მაღალპოეტური გამოხატვა ავთანდილის ნააზრევითა და ნამოქმედართ ხდება.

ავთანდილი მზადაა დათმოს ყოველივე პირადული და თავი მხვერპლად შესწიროს მეგობრის კეთილდღეობას. იგი სიამაყით აცხადებს: „მე იგი ვარ, ვინ სოფელსა არ ამოვკრეფ კიტრად, ბერად, ვის სიკვდილი მოყვრისათვის თამაშად და მიჩანს მღერად“.

#167#

ავთანდილის უნარი მოყვრისათვის თავგანწირვისა მხოლოდ ტარიელისადმი მისი დამოკიდებულებით არ ვლინდება. განა საოცარი მოკრძალება და თავყანისცემა არ უდევს საფუძვლად ავთანდილის ურთიერთობას როსტევეანთან, რის გამოც იგი მზადაა თავისი აღმზრდელისა და პატრონის ყოველი სურვილი ადასრულოს!

განა თავისი მიჯნურის, თინათინის, დავალებით არ იწყებს იგი უცხო მოყმის ძებნას!

შეუმსუბუქოს სხვას ჭმუნვა, განუქარვოს სევდა – აი, ეს ხდება ავთანდილის მოქმედების სტიმული, უკვე ამით ვლინდება მისი მაღალზნეობრივი ბუნება და შინაგანი სიძლიერე.

ნიშანდობლივია ისიც, რომ მაშინ, როცა ავთანდილი არჩევანის წინაშე დგას, იგი უყოყმანოდ ირჩევს მოყვრისათვის თავდადებას და არ ეპუება თვით მისთვის სათაყვანებელი პიროვნების ნებას:

„ვიცი, ბოლოდ არ დამიგმობ ამა ჩემსა განზრახულსა,
კაცი ბრძენი ვერ გასწირავს მოყვარესა მოყვარულსა“–

ანდერძად უტოვებს იგი ამ სიტყვებს როსტევეანს.

განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენს ის ფაქტიც, რომ ავთანდილი საოცარი ტაქტიკითა და კეთილშობილებით ექცევა თავის ქვეშევრდომებს. ამის ნიმუშია მისი და შერმადინის ურთიერთობა. გავიხსენოთ, როგორ არიგებს იგი განშორებისას თავის ერთგულ მსახურს:

„სამი არის მოყვრისაგან მოყვრობისა გამოჩენა,
პირველ, ნდომა სიახლისა, სიშორისა ვერ-მოთმენა,
მიცემა და არა შური, ჩუქებისა არ-მოწყენა,

გავლენა და მოხმარება, მისად რგებად ველად რბენა“.

§ 72. აქვე უნდა ითქვას, რომ მაღალზნეობრივ იდეალებს რუსთაველი მშრალი სენტენციებისა თუ შეგონებების სახით კი არ გვაწვდის, არამედ უბადლო პოეტური ხატოვანებით ასხამს ხორცს. იგი იძლევა არა უფერულ სქემებს, არამედ ქმნის ხორციელ ადამიანს, თავისი სიხარულითა და ტკივილით, სულიერი მისწრაფებებითა და მიწიერი ცდომილებებით.

აი, ერთი სწორუპოვარი ნიმუში იმისა, თუ როგორ გადმოსცემს რუსთაველი ავთანდილის სულიერ განწყობილებებს, როგორ ღრმად სწვდება საყვარელ არსებაზე მეოცნებე ადამიანის ნაფიქრ-ნააზრევს, როგორი მაღალი ოსტატობით გადმოსცემს ავთანდილის მიერ შინაგანი მერყეობს დათრგუნვას, როცა იგი კვლავ მეოხად ევლინება ტარიელს.

#168#

ავთანდილი გაემართა ტარიელთან „მეორედ შეყრად“. გზად ნაღველი დარევს ხელს, არ ეთმობა თინათინი, „წამ-წამ მოზრუნდის, იაჯდის მისთვის მზისავე მზობასა“, ხორციელისათვის სრულიად ბუნებრივი სიძაბუნეც ეუფლება ზოგჯერ, თითქოს ნანობს კიდევაც, ტარიელის გამო მიჯნურთან სიახლოვე რომ დათმო, „ბროლ-ბადახშისა მძებნელმან სათნი დავკარგენ, მინანი, მაშინ ვერ გავსძელ სიახლე, აწ სიშორესა ვინანი“. ამ ყოფით მოადგა იმ „ქვაბთა კარს“, სადაც ველად გაჭრილ ტარიელს დაედო ბინა. მიუხედავად დაპირებისა, ტარიელი არ დახვდა, „ქვაბს ყოფა“ მოსჭირვებოდა და ისევ ხიფათთან შესაყრელად გაჭრილიყო. ავთანდილს საყვედური დასცდა:

„იგი ფიცი ვით გატეხა! არ ვეცრუვე, ვით მეცრუა?

ვერ იქმოდა, რად მიქადა? თუ მიქადა, რად მიტყუა?“

სავსებით ბუნებრივი და გასაგები აღშფოთებაა. ავთანდილი, რომელიც ჩვეულია თავისი ვნებათაღელვის მოთოკვას, რომლისთვისაც ცხოვრების წესად ქცეულა სხვათა ნების რაინდული პატივისცემა, მაგრამ, ამასთანავე, თავისი ღირსების არდათმობა, გაცოცხლებულია ძმადნაფიცის თავშეუკავებლობით. ვაჟკაცობა შმაგური შეტევა და ამით მოზღვავებულ ფიზიკურ ძალთა ხარჯვა კი არა, საკუთარი ჟინის დაოკებაა და, საჭიროების შემთხვევაში სხვისთვის თავგამოდებაც. რა არის ჭეშმარიტი რაინდობა: საკუთარ სურვილთა აღსასრულებლად ყველასი და ყველაფრის გაწირვა, თუ „მიცემა და არას შური, ჩუქებისა არ მოწყენა“? ავთანდილი, რომელსაც მოყვარისათვის სიკვდილი „თამაშად და მღერად“ მიაჩნია, ბუნებრივია, გაცოცხლებულია ტარიელის ამგვარი საქციელით და არც მალავს თავის აღშფოთებას:

„მე უმისოდ სოფელსა ყოფა რათგან ჩირად არ მიღირდა,

რად დაგვიწყდი, რა მოვსცილდი? რად ვერ გასძლო, რა მისჭირდა?

მან გატეხა ზენარისა რად შეჰმართა, ვით გაპირდა?

მაგრამ ავის ბედისაგან ჩემი რამცა გამიკვირდა!“

ისევ თავის ბედს დააბრალა ყველაფერი! და მაინც ჭეშმარიტ რაინდად დარჩა, ასმათის სალმობიერმა სიტყვებმა წამიერი თავდავიწყებიდან გამოაფხიზლა, პირიქით, იქით შეაწია სიტყვა: „უმართლე ხარ, არ მამართლო მდურვად მისად“, თავისი გულის ნადები მაინც გაანდო, „ამის მეტი აღარა თქვა, ატირდა და წამოვიდა, ქვაბი ჩავლო, წყალსა გახდა, შამბი გავლო, ველ გავიდა“ და მხოლოდ მაშინ, როცა თავი მარტოდ დაიგულა,

#169#

„რად მიმცემო ამა ჭირსო? – ბედსა ამას უზრახვიდა“

შემდეგ კი:

„იტყვის: „ღმერთო, რა შეგცოდე შენ, უფალსა, არსთა მხედსა,
რად გამყარე მოყვარეთა, რად შემასწარ ამა ბედსა?“

.....

იტყვის: „ღმერთო, რა შეგცოდე, ეგზომ დიდი რა გაწყინე?

რად შემასწარ ბედსა ჩემსა? რა სასჯელი მომივლინე!

გამკითხველო, გამიკითხე, აჯა ჩემი შეისმინე,

დაამოკლენ დღენი ჩემი, ჭირი ჩემი გამილხინე!“

შოთა რუსთაველმა ტრადიციული რაინდული რომანის კანონიკურ მოთხოვნებს მრავლად გადაუხადა ხარკი (ვარდი, ია, ლალი, ბროლი, „ცრემლსა ვარდი დაეთრთვილა“ და სხვა მისთანანი ამის დასტურია), მაგრამ ღვთით მომადლებული ნიჭი არასდროს ჩატეულა მკაცრად მოზომილ ჩარჩოებში და ადამიანური ვნებათაღელვის გათავისება მისთვის უფრო არსებითია, ვინემ მოდად ქვეული სქემების გაფერადება. სწორედ ამ ღრმა სულიერი განცდების სიტყვიერი ხორცშესხმა არის ჭეშმარიტად რუსთველური თქმა და არა ის, რაც შესაძლოა გარეგნული ელვარებით გვხიბლავდეს.

და აი, აქ ერთი ფსიქოლოგიური დეტალია ღირსსაცნობი. კაცმა რომ თქვას, თვით ნუგეშსაცემი ავთანდილი, როგორც კი დაბნედილ ტარიელს წააწყდება, სულიერ ძალებს მოიკრებს და სულიერ მეოხად მოევლინება ძმად შეფიცულ მოყვარეს. ფრიად საცნაურია ამ მხრივ მათი დიალოგი. წამის წინ სულიერ შფოთვის აყოლილი ავთანდილი სხვას მოუწოდებს სულიერი სიმშვიდისა და ჭირთა თმენისაკენ:

„ვინ არ ყოფილა მიჯნური, ვის არ სახმილნი სდებიან?

ვის არ უნახვან პატიჟნი, ვისთვის ვინ არა ბნდებიან?

მითხარ, უსახო რა ქმნილა, სული რად ამოგხდებიან?

არ იცი, ვარდნი უეკლოდ არავის მოუკრებიან!“

თითქოს თავის თავს სცემს ნუგეშს. ასე იცის სხვისი სატკივრის გათავისებამ, მით უმეტეს, თუ იგივე სახმილი შენს გულსაც მოსდებია. აი, ეს არის თანალმობის ჭეშმარიტი საფანელი – თანაგანცდა იმისა, რაც უკვე განგიცდია, ან რის განცდასაც ელი და თან ეკრძალვი.

ტარიელს მოზოდისების მეტი არაფერი დარჩენია, თუმცა თავის მართლებასაც (თუ – თავის შებრალებას?) ცდილობს:

„ძალი არა მაქვს ხელ-ქმნილსა შენთა სიტყვათა სმენისა,

რად ადვილად გიჩნს მოთმენა ჩემთა სასჯელთა თმენისა?“

#170#

აწ მივსწურვივარ სიკვდილსა, დრო მომეახლა ლხენისა“.

მაშინ ავთანდილი ხერხს მიმართავს, ცხენზე ამხედრებას სთხოვს, იქნება ამით მაინც დაუბრუნო სიცოცხლის წადილი:

„ნუ გამგზავნი გულ-მოკლულსა, ერთი მიყავ საწადელი,

ერთხელ შეჯე, ცხენოსანი განახო ჩემი სულთა მხდელი,

ნუთუ მაშინ მოვიქარვო სევდა ესე აწინდელი,
მე წავალ და შენ დაგადებ, იქმნას შენი საქადელი!“

თხოვნამ გაჭრა, ავთანდილი ამხედრებულ ტარიელს „შეაქცევს და ეუბნების საუბნართა მშვენიერთა“, მერე მარტოდ და უნუგეშოდ დარჩენილი ასმათიც შეახსენა და... „გველსა ხვრელით ამოიყვანს ენა ტკბილად მოუბარი“.

ტარიელს თავად უკვირდა ავთანდილის მისადმი თავგამოდება: „უცხოს უცხო ვითა შეგიყვარდი?“ მიმართავს იგი ავთანდილს. მაგრამ სწორედ ამით ვლინდება რუსთველის უზენაესი პრინციპი: არა სხვა რამ, არამედ სწორედ სულიერ მისწრაფებათა საერთოობა განაპირობებს ადამიანთა თანადგომას. ამიტომაც აღმოჩნდა ავთანდილი ტარიელის გვერდით, ამიტომაც დათმო მან მიჯნურთან სიახლოვე და მხოლოდ მაშინ ჩათვალა შესაძლებლად თინათინთან მიბრუნება, როცა აღასრულა ჭეშმარიტი რაინდის ვალი.

„არა ვიქმ, ცოდნა რას მარგებს ფილოსოფოსთა ბრძნობისა!“

ავთანდილის ეს სიტყვები მისივე რწმენის გაცხადებაა: სიბრძნეს მაშინ აქვს ფასი, როცა იგი კეთილის ქმნას იქცევა, რადგან სიკეთე არა მხოლოდ მოყვასს წაადგება, არამედ კეთილის მქმნელსაც აამაღლებს სულიერად.

§ 73. „ვეფხისტყაოსანში“ უხვად არის გაბნეული პერსონაჟთა ხორციელი სილამაზის ამსახველი ეპითეტები, მაგრამ მათ სულიერ სამყაროს, უწინარეს ყოვლისა, მათივე სიტყვა გადმოგვიშლის, ნაქნარზე უკეთ მათი ნათქვამი წარმოგვისახავს პიროვნულ ხატს.

განა ეს ერთადერთი შორისდებული, რომელსაც ნესტანის გამტაცებელი „**ორნი მონანი, პირითა მით ქაჯებითა**“, გაჰყვიან, არ წარმოაჩენს მათ პრიმიტიულსა და ველურ ბუნებას: „მათ გაეხარნეს, ხმა-მალლად იყივლეს: იპი,იპია“?!

განა ჭაშნაგირის მუქარით დამფრთხალი **ფატმანის** ვიშვიში და წიოკობა უკეთ არ ჩაგვახედებს მის სულში:

„მოსთქვამს: მოვკალ, ჰად-ჰად, ქმარი, ამოვწყვიდენ წვრილნი შვილნი,

#171#

იავარ-ვყავ საქონელი, უსახონი, თვალნი თლილნი,

გავეყარე საყვარელთა, ვად გამზრდელნი, ვად გაზრდილნი!
ბოლოდ ვექმენ თავსა ჩემსა, სიტყვანია ჩემნი წბილნი“.

§ 74. ან განა **ნესტანისვე** სიტყვები არ გვიცნობიერებს იმ ღრმა ცვლილებებს, რომელნიც მის სულს განუცდია მამის კარზე ნებიერი ცხოვრებიდან ქაჯეთს ტყვედ ყოფნამდე?!

თუ თავდაპირველად სიყვარულის ვნებათაღელვით ატაცებული თვით აქეზებს ტარიელს ხიფათიანი თავგადასავლებისაკენ:

„ბედითი ბნედა, სიკვდილი რა მიჯნურობა გგონია?

სჯობს, საყვარელსა უჩვენნე საქმენი საგმირონია!“

შემდეგ, სიყვარულითვე დაბრძენებული, თავის არგამეტებას შესთხოვს:

„ციხეს ვზი ეზომ მაღალსა, თვალნი ძლივ გარდასწვდებიან,
გზა გვირაბითა შემოვა, მცველნი მუნ ზედა-დგებიან,
დღისით და ღამით მოყმენი ნობათსა არ დასცდებიან,
მათთა შემზმელთა დაჰხოცენ, მართ ცეცხლად მოედებიან.
ნუთუ ესენი გეგონნეს სხვათა მებრძოლთა წესითა!
ნუცა მე მომკლავ ჭირითა, ამისგან უარესითა,
შენ მკვდარსა გნახავ, დავიწვი, ვითა აბედი კვესითა,
მოგშორდი, დამთმე გულითა, კლდისაცა უმაგრესითა!“
და თუ ადრე თავგანწირვას ითხოვდა ტარიელისაგან:
„წა, შეები ხატაელთა, ილაშქრე და ინაპირე,
ღმერთმან ქმნას და გაგემარჯვოს, მორჭმულიმცა ჩემ კერძ ირე!“
ახლა, პირიქით, თვით დაუთმია თავი გასაწირავად:
„არამ სიცოცხლე უშენოდ! ვარ აქამდისცა ნანითა,
ან თავსა კლდეთა ჩავიქცევ, ანუ მოვკლავ დანითა“.

***

პერსონაჟთა ხასიათების ძერწვის წარმატებით გამოყენებული ეს ხერხი შემდგომი პერიოდის მხატვრულ ქმნილებებში კიდევ უფრო დაიხვეწა და გამრავალფეროვანდა, მოხდა გარკვეული თვისებრივი ცვლილებაც: თუკი ადრე ხასიათის წარმოსახვა არსებითად ნათქვამის შინაარსს, აზრს ეკისრებოდა, მოგვიანებით ამ მიზნით გამოყენებულ იქნა ფორმაც: ეროვნული, სოციალური, საზოგადოებრივი თუ სხვა მახასიათებლების წარმოსაჩენად პერსონაჟის ნათქვამში ჩაერთო დიალექტიზმები, ბარბარიზმები, მხოლოდ ამა თუ იმ პირისთვის ნიშანდობლივი გამოთქმები.

#172#

ამის საილუსტრაციოდ რამდენიმე ნიმუშის დასახელება შეიძლება.

§ 75. **ალექსანდრე ყაზბეგის** მოთხრობებსა და რომანებში ჩვეულებრივი მოვლენაა პერსონაჟის დასახასიათებლად მისივე მეტყველების გამოყენება. ხშირად დიალოგი კონტრასტის პრინციპზეა აგებული, რაც კიდევ უფრო მძაფრად წარმოგვიჩენს თითოეული პერსონაჟის სულიერ სამყაროს.

ციცკასა და გეო მინასაშვილის დიალოგი რაინდული შემართებისა და ჩარჩული ლაჩრობის დაპირისპირებაა:

„ - ბატარაი მოიცადე-ღა, შენთან საქმე რაიმე მაქვს.

- ვა, ციცკა-ჯან! ძმობამ, ისეთი გამეხარდა შენმა ნახვამ, რომ რაღა.

- მოიცადე-ღა, მაგას ეხლავე გავიგებთ, მართლა გულჩი გაიამა ჩემი ნახვა, თუ არა.

- ვა! რატომ არ მეამებოდა, ძმასავით მიყვარხარ...

- ამოიღე ხმალი!.. ამოიღე, თუ დიაცი არა ხარ!

- ვა! რად ამოვილო... ვა!.. ციცკა-ჯან! ციცკა!

- ამოიღე-მეთქი!

- შენი ჭირიმე, ციცკა-ჯან!.. რად გინდა? რაცა მაქვს, სულ შენ მოგცემ, ოღონდაც თავი დამანებე... ფული გინდა?..“ („ციცკა“).

ავტორისეული რემარკები გამოვტოვებთ - ისედაც ფრიად ხატოვანი გამოხატვაა ორი სახესებით კონტრასტული ხასიათისა.

კონტრასტს ხშირად ქმნის ერთი და იმავე პერსონაჟის მეტყველება სხვადასხვა სიტუაციაში.

სვიმონ ჩოფიკაშვილი და რუსი გენერალი - კეთილშობილური გონიერება და თვითდაჯერებული სიბრყველი:

„- პირდაპირ საქმიდგან დავიწყებ... ხალხი აჯანყებულია და თქვენგან გზის გაგრძელება შეუძლებელია.

- შეუძლებელია? მაგასაც ვნახავთ...
- მთის ხალხს არ იცნობთ და აგრე იმიტომ ლაპარაკობთ... თქვენ არ იცით, ამ ერთ მუჟა ხალხს რა შეუძლიან და რა თავგანწირვით იციან ბრძოლა.
- მხოლოდ უბრალო ფარი-ფურობაა, გარწმუნებთ.
- შემცდარი აზრი შეგიდგენიათ... მთიულები გულადნი და ვაჟკაცი არიან. გაჭირვებაში თავგანწირვით იბრძვიან.
- მე დარწმუნებული ვარ, რომ ჩვენს იარაღს წინ ვერავინ გადაუდგება...

#173#

- ჩემი ვალი იყო ყველაფერი შემეტყობინებინა და ახლა თქვენი ნებაა.

- უბრალოდ ნუ სწუხართ. ჩემის ჯარით მთელს საქართველოს ისე მოვივლი, რომ წინ გადადგომაც კი ვერავინ გამიბედოს“ („ელგუჯა“).

მოხდა სისხლისმღვრელი შეტაკება. თვითდაჯერებული გენერლის რაზმი სასტიკად დამარცხდა. „ახ, ღმერთო ჩემო! რა ვიცოდი, რომ ასეთი საქმე დაგვემართებოდა?“ - ნანობს ოტებულები ჯარის საქციელწამხდარი სარდალი და ლამის ღვთის გამოცხადებასავით ელის სვიმონთან შეხვედრას, ხოლო მის რჩევას, ადრე რომ მედიდურად უარყოფდა, ახლა ხსნასავით ნატრულობს.

და აი, ეს შეხვედრაც მოხდა. ამჯერად უკვე ლამის ლაქიად ქცეული ეგებება ქედმაღალი სარდალი სვიმონს:

„- ახ, ბატონო სვიმონ!.. თქვენი მობრძანება, თქვენი გარჯა... ღმერთო ჩემო! არ ვიცი ჭეშმარიტად, მადლობა როგორ უნდა გადაგიხადოთ?

- მადლობა მეტია... მე მხოლოდ ჩემს ვალს ვასრულებ...
- ახ, რასა ბრძანებთ, როგორ იქნება?.. ეგ ვალი კი არა, განსაკუთრებითი გულკეთილობაა. კაცთსიბრალები, კაცთმოყვარეობა გქონიათ... შეგვიბრალებთ, ბატონო სვიმონ!.. ამ მდგომარეობიდან დაგვიხსენით... დავილუპე... ნახევარ ჯარზე მეტი გამიწყვიტეს!..“ („ელგუჯა“).

ვერც ერთი სკრუპულოზური აღწერა ვერ გადმოგვცემდა უფრო ზუსტად სულმოკლე სალდაფონის უკაცურობას, ვინმე ეს მისივე სიტყვებით იქნა გამოხატული.

ყოველ კაცში მეტნაკლებად ორი სამყარო სუფევს - მიწიერი და ღვთიური. როცა ადამიანი ღვთის სამსახურად გადადებს თავს, იგი თრგუნავს მიწიერ საწყისს და მაღალ იდეალებს ეხმიანება, მისი სიტყვაც შესაფერის ჟღერადობას იძენს.

ონოფრე - მოძღვარი:

„- ძმანო!.. არა სისასტიკითა, სისხლითა და ხმლით მოიქცევიან ცოდვილნი, არამედ შთაგონებითა შეინანებენ ცოდვათა თვისთა...“ („მოძღვარი“).

აკი სწამთ კიდევ მისი ღვთიურობა მთიელებს:

„- მღვდელი! ღვთის კაცი ხარ და ღვთის სიტყვით ლაპარაკობ...“

მაგრამ იგივე ონოფრე ჩვეულებრივი კაციცაა და, როცა ყოველდღიურ საწუხარზე უხდება სოფლებთან საუბარი, მისი კი-

#174 #

ლო არაფრით გამოირჩევა სხვათა მეტყველებისაგან.

კონტრასტი აქაც გვაქვს, მაგრამ იგი უკვე პერსონაჟის ზნეობრივი და ხორციელი განუყოფლობის წარმოჩენას ემსახურება (განსხვავებით რუსი გენერლის შემთხვევისაგან).

ასე რომ, ერთი და იგივე საშუალებაც კი სხვადასხვა მიზნით შეიძლება იქნეს გამოყენებული და ეს შესაძლებლობაც მთელი თავისი მრავალმხრივობით დაჩნდება ქართულ სიტყვაკაზმულ მწერლობაში.

***

ხასიათების მერწვისას პერსონაჟთა სამეტყველო სფერო ფრიად გაფართოვდა. პიროვნული თვისებების წარმოსაჩენად გამოყენებულ იქნა უფრო მრავალფეროვანი საშუალებანი.

§ 76. აი, რამდენიმე ამონარიდი კონსტანტინე გამსახურდიას თხზულებებიდან.

სალონური საუბრის ნიმუში:

„...განა უვიცი, ბინძურმა, ჩამორჩენილმა ურიასტანმა არ მისცა ქვეყანას ახალი რელიგია? ბოლოს და ბოლოს სხივი ისევ აღმოსავლეთიდან უნდა მოვიდეს. მთელი მსოფლიო ისტორია დასავლეთის და აღმოსავლეთის ურთიერთშორის ბრძოლა იყო...“

– სინთეტიური ხაზის მოძებნაა საჭირო სენსორულ აღმოსავლეთსა და მოტორულ დასავლეთს შორის („დიონისოს ღიმელი“).

ან:

„- ეს ყველაფერი კარგი, მაგრამ ჰერბერტ, მე შენ ვეღარ გცნობ, შენ აღარ ლაპარაკობ პოეზიაზე, შენს ლიტერატურულ გეგმებზე:

– ახლა, ჩემო კონსტანტინ, რაღა დროს პოეზიაა!.. გერმანია გვეღუპება... ესთეტობასა და პოეტობას ვადა გაუვიდა, ჩემო კონსტანტინ... მე ისე დავიგეშე ბრძოლაში, რომ ვერ წარმომიდგენია ჩვენი სქელი ბერტების ღრიალის გარეშე როგორ უნდა ვიცხოვრო, **das leben ist ein krieg, mein lieber**“ („დიონისოს ღიმელი“). „ბერტა“ – ჟარგონია: „ზარბაზანი“, გერმანულად ნათქვამი ფრაზა ნიშნავს: „ცხოვრება ომია, ჩემო კარგო“.

მეგრული პერსონაჟის მეტყველებიდან:

„- თქვენ ნაწისქვილარისაკენ მიჰყვით. ეწერ-ეწერ იარეთ. მე იმ მუხნარს შემოვუვლი, ეგებ ქილორს სადმე წავაწყდე“ („ქოსა გახუ“); ქილორი – მეგრულად: ხოხობი.

#175#

საუბრობენ სვანები:

„– ჯესმიმო, გზა ხაიშამდის მოსულა, არა?

– აადუ, აადუ“ („მთვარის მოტაცება“); ჯესმიმო – გესმის, აადუ – ჰო, დიახ.

აფხაზი კაც ზვამზიას მეტყველებიდან:

„– აფშუმა!

– რომელი ხარ?

– ასას!“ („მთვარის მოტაცება“); აფშუმა – აფხაზურად: მასპინძელი, ასას – სტუმარი.

საუბარი სომეხ მიკიტანთან – ჟარგონით ლაპარაკის მანერა მის მდაბიურ სულისკვეთებას ავლენს:

„–ხალი რა უყავი, საქულ–ჯან?

– ამ დროში ჩვენი თანა ხალხი ნეპრიმეჩნი უნდა იყოს: მითომაც მომიპარსნია, ახლა ჰამაც სუფთადა ვარ, ჰამაც უშიშრად“ („მთვარის მოტაცება“).

***

§ 77. ქართულ მწერლობაში მრავალი ისეთი პერსონაჟია, რომელიც ლამის ხორცშესხმულ პიროვნებად გვესახება. მათდამი დამოკიდებულებაც ისეთია, თითქოს ცხოვრებაში პირადად შევხვედრივართ და თავისი ღრმად გამორჩეული პიროვნული ნიშანის გამო სამუდამოდ დაგვხსომებია. ამასთანავე უმთავრესი შტრიხი, რომელიც მათ მეხსიერებიდან ამოგვიტივტივებს, მათივე მეტყველებაა.

გავიხსენოთ ზოგი მათგანი.

ლუარსაბ თათქარიძე:

„შენ, იცი, ჩემი რა ხარ? სულის წიწმატი, გულის ტარხუნა, გონების – აბა, რა ვთქვა? თუნდა მარილი იყოს. კარგად არ ვთქვი, ის კარგი და სახელოვანი მამა ნუ წაგიწყდება?“

ან: „ყველა-ყველა და ამაღამ ვახშმად რა გვაქვს?“

ანდა: „პაწაწინა ნიგვზის ტოტი! ჩუპრი-ჩუპარ, ჩუპრი, ჩუპარ, ჩუპრი დარეჯანასა!... ურაა!.. აი, გიდი!.. ქუდი ჭერში!“ (ილია ჭავჭავაძე, „კაცია-ადამიანი?!“).

ოთარაანთ ქვრივი:

„–რას მიქვიან ტკბილი სიტყვა! თვალთმაქცობაა, სხვა არაფერი... თუ წუთის–სოფელს ერთს ბეწო ხანს თვალი მოუხუჭე, ისე გაგთელავს, როგორც დიდოელი ლეკი ნაბადსა“ (ილია ჭავჭავაძე, ოთარაანთ ქვრივი“).

#176#

გლაზა ჭრიაშვილი:

„–მენა, შენი ჭირიმე, გლაზა ჭრიაშვილი გახლავარ, როგორც მოგეხსენებათ. პაპა–ჩემი აზნაური გხლებიათ ნუგზარ ერისთავის დროსაო. სისხლის წვიმების დროსაო. ასე ამბოენ, თორე მენა ეგ ამბავი საიდან მეცოდინება. დიდი ხნის კაცი ვიყო, კიდეც ჰო, მაგრამ მაგარი ესაა, რომ არა ვარ დიდი ხნისა. ბატონი ჩემი – აი, დამლახვრა ღმერთმა, – სულ არ მავიწყდება, რომ ეხლა ბატონი აღარ არის, მაგრამ ჩვეულება რჯულთ უმტკიცესიაო, კიდონ ბატონი წამცდება ხვალმე, ნუ შემრისხამთ, შენი ჭირიმე...“ (ილია ჭავჭავაძე, „გლეხთა განთავისუფლების პირველ–დროების სცენები“).

კვაჭი კვაჭანტირაძე:

„– ხვალ თუ თავადიშვილობა არ გავაიმასქნა, მაშ, კვაჭი აღარ ვყოფილვარ!.. ნუ გედირევიტ, გამტიკინდით!..“ (მ. ჯავახიშვილი, „კვაჭი კვაჭანტირაძე“).

ჯაყო ჯივაშვილი:

„– მაშ, მაშა! აგრე ვიცის ჯაყომა!“

თეიმურაზ ხევისთავი:

„– მ... მმოითმინეთ, მ...მოვისაზროთ. ჯერ კამათის საგანი გამ...მმოვარკვიოთ“ (მ. ჯავახიშვილი, „ჯაყოს ხიზნები“).

გივი შადური:

„– ჰეი, ყარამანებო, გარდანქეშნებო! მიიწ–მოიწიეთ! მოდის შადური, გივი შადური, წყურვილის ხავსით შემოსილი და ბაასის ჟინით გამძვინვარებული!“ (მ. ჯავახიშვილი, „გივი შადური“).

ღვინჯუა:

„–სიტყვა ვთქვათ, ხალხი დავაპარღვიანოთ!“

დეიდა მაიკო:

„–ჩემი სიცოცხლის ცისკარო! წამლად დაგენაყე, წამლად დაგედე! ჩემო ათასნაირო! იმ ადგილის ჭირიმე, სადაც შენ მომაგონდები!“

ციციკორე:

„–საქმე სიტყვის წინამავალი უნდა იყოს! აი, ვაჟკაცობა ამას ჰქვია!“ (გ. ლეონიძე, „ნატვრის ხე“).

გვადი ბიგვა:

„–ჭირიმე!.. თუ გიყვარდე!.. ბაბაია!“ (ლ. ქიაჩელი, „გვადი ბიგვა“).

§ 78. ეს ვრცელი ექსკურსი ქართული სიტყვაკაზმული მწერლობის სანახებში იმისთვის დაგვჭირდა, რომ გვეჩვენებინა, თუ რო-

#177#

გორ შეუძლია პიროვნული ნიშატივით აღბეჭდოს ცოცხალმა სიტყვამ ლიტერატურული პერსონაჟიც კი.

ამ მხრივ საცნაურია აგრეთვე მეშუარულ ლიტერატურაში წარმოსახული რეალურად არსებული პიროვნებანიც, რომელთა გახსენება ხშირად მათთვის დამახასიათებელ თავისებურ გამოთქმებთან არის დაკავშირებული.

ვინ არ იცის, მაგალითად, რომ **ვასო აბაშიძე** ხშირად ჩაურთავდა ხოლმე საუბარში მიმართვის ფორმას – „**ქაჯან**“, ხოლო **ლადო მესხიშვილი** – „**შვილოსა**“:

– „ქაჯან, რამდენად უფროსი ვარ შენზე და ჭადარა არ მირევია, შენ კი ბამბასავით გადაიპენტე!

– შვილოსა, შენ რა დაგაბერებს, დარდი შენ არ იცი და მწუხარება, ღმერთს უდარდელ ჩიტად გაუჩენიხარ, მუდამ იცინი და სხვასაც აცინებ. მე კი სხვა ვარ, სხვა ვარსკვლავზე დაბადებული“ (მ. გარიყული, „განვლილი გზა“).

ლადო მესხიშვილს მეორე სიტყვაც ჰქონდა ამოჩემებული – „**დეტოჩკა**!“ რაც მისი ნარუსეთული წარსულის გამოძახილი იყო.

§ 79. ალბათ არ არსებობს ისეთი მოგონება **გალაკტიონ ტაბიძეზე**, რომელშიც ერთხელ მაინც არ იხსენებდნენ მისთვის ჩვეულ მიმართავს“ „**ძამიკო!**“ მაგრამ გალაკტიონისათვის არც სხვა მყარად შეთვისებული გამოთქმები იყო უცხო. ერთი იმათგანია: „**მშვიდობა და კაცთა შორის სათნოება!**“ ეს შეგონება საკმაოდ ხშირად გვხვდება მის ჩანაწერებში, თავს იჩენს ლექსებშიც.

გალაკტიონი იგონებს, 1914 წელს ქუთაისის თეატრში როგორ აუხირდა ერთი რაზმული: „ხანჯალზე ხელი დაედო და რიხიანად მკითხა:

- რატომ მითხარით – ისე იცინით, თითქოს მართლა პატიოსანი კაცი იყოთო...
- შე კაი კაცი! ზრდილობიან მოქცევას რა სჯობია?

„დრუჟინიკმა“ ნახევარზე ხანჯალი ამოსწია, მაგრამ მე ხელი დაუკავე და სრულიად დამშვიდებულად ვუთხარი:

– ძმაო, მე რომ მეჩხუბები, ჩემთან რა საქმე გაქვს? თუ მართლა დიდი ვაჟკაცი ხარ, აი, თათრები მოვლენ და იმათ ეჩხუბე.

ამ სიტყვებმა მასზე ცივი „დუშივით“ იმოქმედა, მაგრამ, როდესაც სხვა „დრუჟინიკებმა“ დაინახეს, რომ მათი ამხანაგი „სკნადალს“ აპირებს, საჩქაროდ შემოეხვივნენ.

- რა ამბავია, რა ამბავია, в чем дело? – მუქარის კილოთი მეკითხებოდნენ.

#178#

- არაფერი, არაფერი! მშვიდობა და კაცთა შორის სათნოება!
- ღიმილით ვთქვი და გავშორდი. ყველა სახტად დარჩა“...

§ 80. წრე შეიკრა. გვახსოვს ალბათ: ამ მონაკვეთის დასაწყისში ვიღაც ანონიმის თავხედობით აღშფოთებული გალაკტიონი მეუღლეს სწერდა: „ამ დაუფიქრებლად წამოსროლილი სიტყვებით იგი თავისდაუნებურად იძლევა ერთნაირ თვითდახასიათებას... ჩემს წინ დგას მართლაც უზრდელი, თავის თავზე დიდი წარმოდგენის მქონე, ყოყლოჩინა, ძლივსძლივას რამდენიმე კულტურული სიტყვის მცოდნე, პატარა, ძლიერ განსაზღვრული ჭკუის მქონე კაცუნა...“

საოცარია მართლაც. რა უბედურება უნდა დაგვტყდომოდა თავს, რომ უნაზესი სულის მქონე პოეტის ასეთი აღშფოთება გამოგვეწვია, ასეთი ტკივილი მიგვეყენებინა ადამიანისათვის, რომელმაც ატმის დაღალული რტოსი და იისფერი თოვლის სილამაზე პირველი სიყვარულის ჟრუანტელივით განგვაცდევინა, რომელმაც ამოიცნო სულიერი აღზევების ის წამი, „როს სიმაღლებს სწვდებოდა არსი“.

§ 81. გალაკტიონის ამ ორ ჩანაწერს თითქმის ოცი წელიწადი აშორებს ერთმანეთს. ამ ოცმა წელმა, რაც სულიერი ამაღლების გზა იყო ადამიანის უფაქიზეს განცდათა სიტყვიერ ხატებად გარდამსახველი პოეტისათვის, მის ხორციელ ცხოვრებაში არსებითად ვერაფერი შეცვალა, პირიქით, ყოველდღიურობა უფრო დამძიმდა და გამკაცრდა: ის, რასაც პოეტური სული უზრდელობად და პიროვნების შეურაცხყოფად აღიქვამდა, ცხოვრების ნორმად იქცა, გზა ნიჭის ნაცვლად თავხედობას მიეცა, სათნოება დრომოჭმულ სენტიმენტალიზმად გამოცხადდა, ადამიანის სიყვარული – დროებით აღზევებული კერპებისადმი თაყვანისცემამ, ხოლო საზოგადოების წინაშე მოვლენების გრძნობა კლასობრივი კლანებისადმი მონურმა ერთგულებამ შეცვალა, ჭეშმარიტ შემოქმედებით შრომას ლამის მავნებლობა შეარქვეს, ერთი დღის საზრუნავით შემოსაზღვრულ ფაციფუსს – ახალი საზოგადოების აღმშენებლობა, სულით

არისტოკრატი ნაკაცარი აღმოჩნდა, ნაძირალა – პირიქით – უკეთესი მერმისის მშენებელი ახალი ადამიანი. საზოგადოებას სულიერი ხრწნის ბაცილა დაეუფლა. და, ილიასი არ იყოს, გონებით რომ აღარა ვცხოვრობდით, ენას აზრს როგორ გამოვათქმევინებდით! სულისათვის რომ არ გვეცალა, სულიერ ტკივილს თანალმობას როგორ გამოვუცხადებდით! გონება რომ დაგვიკნინეს, აზრიც დაგვიპატარავდა, პატარა აზრმა კი სიტყვასაც წაართვა სული და მის ნაც-

#179#

ვლად დაცარიელებულ-გაპარტახებულ ტაძარს სატანის ჟინი დაეპატრონა.

§ 82. ეს იმიტომ, რომ სიტყვაც ადამიანივითაა: გუნება იმის მიხედვით ეცვლება, გარეთ რა ამინდი დგას, ისიც, მოგვიხერხეს, რომ **რუსთველური „ამხანაგი“**, სხვისი ბედის თანაზიარობას რომ განგვაცდევინებდა, მრისხანე სიტყვად გვიქცევს.

ჯერ რუსთაველს მოვუსმინოთ.

ტარიელი მიმართავს ფრიდონს:

„მოვახსენე: ნურა გაგვა, ნუ ინაღვლი მაგას მაგად!

იგი მთვარე ჩემი იყო, მით მედების ცეცხლი მდაგად;

აწ გაამბობ, რათგან თავი გინდა ჩემად ამხანაგად“.

ჩემი წუხილის თანამოზიარედ მიგაჩნო თავი – ამას ნიშნავს აქ „ამხანაგი“.

შემდეგ:

„ეგრე უთხრა: ამხანაგო, იყავ მანდა, მომიცდიდე,

წავალ თოკთა მოსახმელად, მწადსო, თუმცა ამოგზიდე“...

აქაც ამხანაგი ისაა, შენთან ბედის თანაზიარობა რომ არგუნა განგებამ.

ანდა – გავიხსენოთ ტარიელისა და ავთანდილის მოყვარედ შეფიცვის ამსახვეი სტორფი:

„ამას ზედა შეიფიცნეს მოყვარენი გულსადაგნი,

იაგუნდნი ქარვისფერნი, სიტყვაბრძენნი, ცნობაშმაგნი,

შეუყვარდა ერთმანეთი, სწვიდეს მიწყვიც გულსა დაგნი,

მას ღამესა ერთგან იყვნეს შვენიერნი ამხანაგნი“.

ამ სიტყვისგან ზმნაც იწარმოება: „ამხანაგობს“: ისიც თანასწორობის, თანადგომის ამსახველია. გავიხსენოთ, რომ ამ სიტყვით რუსთაველმა როსტევანი და ავთანდილი გაათანასწორა ნადირობისას შეჯიბრში:

„ერთმანეთსა, თუ: მე გჯობო, სიცილით ეუბნებოდეს,

ამხანაგობდეს, ლაღობდეს, იქით და აქათ დგებოდეს“.

და აი, ეს სიტყვა, ქართველ (და არა მხოლოდ ქართველ) ხალხს ღვთის რისხვად დაატყდა თავს უზნეობის ზეობის ეპოქაში, როცა მზარეული ქვეყნის პოლიტიკური ბედის გადაწყვეტაში მონაწილეობდა, ხოლო პოლიტიკოსს ქერის ბურღულის ტალონებით განაწილება ევალებოდა. კონსტანტინე გამსახურდია ერთგან აღმფოთებით შენიშნავდა: რომანების წერას ის კაცი მასწავლის, მთელი სიცოცხლე კოორპერატივის კვერცხებზე რომ ფიქრობდაო. ეს იმის შედეგია, ნიჭი და შემოქმედება თავხედობას რომ ანაცვალეს.

#180#

§83. ვნახოთ, როგორ აისახა მწერალთა თხზულებებში სიტყვის ამგვარი გაუკუღმართება.

„ამხანაგი“ სიტყვის სემანტიკური ცვლილების პირველი საფეხური ასე აქვს გადმოცემული ლეო ქიაჩელს „ტარიელ გოლუაში“:

„ერთობის“ ხალხი კრებას მართავს „სამცაცხვის ძირში“. რომანის ერთ-ერთი პერსონაჟი ბეჟანა „ხეივნის შესავალთან თოფით ხელში იდგა და მომსვლელთ გზას უჩვენებდა“:

– „სამცაცხვი ძირში“, ამხანაგებო! - მოკლედ ეუბნებოდა ბეჟანა ხალხს... ბევრის ყურს სიტყვა „ამხანაგი“ პირველად ესმოდა და ისიც საიდუმლოებით მოცულ პირობაში. ამიტომ დამატყვევებელ შთაბეჭდილებას სტოვებდა გამოუცდელებზე. იმათთვის კი, ვისაც ერთობის წესის თანახმად დაწყობილი სოფელი ენახა, სიტყვა „ამხანაგი“ ახალი არ იყო. ესენი თავს იჩონებდნენ კიდევ მით, რომ ბეჟანას თამამად აძლევდნენ პასუხს: კეთილი, ამხანაგო! ან: ვიცით, ამხანაგო! ან კიდევ: მადლობელი ვართ, ამხანაგო!“

ასე რომ, ეს სიტყვა განსაზღვრული ნიშნით გამაერთიანებელი გახდა ადამიანებისა. შემდგომ მან უკვე პოლიტიკური ჟღერადობაც შეიძინა. საზოგადოება გაიყო „ამხანაგებად“ და „წარსულის გადმონაშთებად“. მიზანი ნათელი იყო: პირველთა კასტის დაფუძნება „წარმავალთა“ დათრგუნვისა და მეტიც - სრული განადგურების გზით.

„- ვის ეჯიბრები, ყაზახო, ა? ვის-მეთქი? კარგად გამოიხედე თვალებში... კამეჩის მოჭიდავე ხარს რქები არ შერჩაო, ხომ გაგიგონია!.. კოლექტივი ვართ, კოლექტივი, გაიგე!“ (ლ. ქიაჩელი, „გვადი ბიგვა“).

სიმპტომურია ეს სიტყვები. ადამიანი უკვე თავის ნაგრძნობ-ნაფიქრალს კი არ გამოთქვამს, თავისი სახელით კი არ ლაპარაკობს, არამედ კოლექტივის - არსებითად კი პრივილეგირებულთა კასტის აზრს აცხადებს. ეს იყო პიროვნებაში პიროვნულის დათრგუნვის პირველი საფეხური, რასაც, როგორც წესი, ბრბოს ინსტიქტის გაღვიძება მოჰყვება თან. ბრბოს კი მხოლოდ ნგრევა შეუძლია.

§ 84. შედეგმაც არ დააყოვნა. აი, ტიპური ნიმუში ამისა: ბრიყვ, მაგრამ ბუნებით კეთილ გვადი ბიგვას, რომელსაც უქნარობისაგან სილატაკეში სძვრება სული და, სხვას რომ ვერაფერს ახერხებს, საკუთარ ოჯახს ჰპარავს თხას და მანდარინს, სხვისი ქონებისკენ მიუბრუნის თვალი, თავისი ვერ მოუხვეჭია და სხვისი ნასუქალის დაპატრონება უფრო ეადვილება: „ჰეე, საცა სამარტალია, ამისთანა

#181#

კამეჩი გოჩას კი არა, გვადის უნდა ჰყავდეს. გოჩას რად უნდა? თვითონ ხომ არ დალევს ამხელა ყაზასი რძეს? მისი სასმელი არაყი ღვინოა, თუ ვაჟკაცია... სულ სხვა ამბავი სჭირს გვადის: მისი ხუთი ბალლი ისეთ ჰასაკში არიან, რომ უთუოდ რძით უნდა იკვებებოდნენ. ერთი ქეცინი თხა რომ ჰყავს, ის, აბა, რას აუვა ამდენს პირს!.. და აი, ნამდვილი უსამართლობა სწორედ ეს არის! იმას ჰყავს, ვისაც არ სჭირდება და იმას კი არა ჰყავს, ვისაც სჭირდება... და გერას თუ ნამდვილი სოციალისტობა უნდა, ეს კამეჩი გოჩას უნდა წაართვას და გვადის მისცეს... ჰაი, გიდი, რატომ გვადი არ არის კოლექტივის ტავჯდომარე, რომ ქვეყანა ისე გაასწოროს, ვერც კი იცნოს კაცმა...“

გვადის ნაფიქრალი ზუსტი ასახვაა იმისა, რასაც ყველა ხერხით ნერგავდნენ იმ პერიოდში როგორც საზოგადოებრივ აზრს. „ქვეყნის გასწორება“ მაშინ ბევრს დაუჯდა ჭკუაში, ოღონდ ეგ

არის: საქმეში „პირადი ინიციატივა“ ჩაერია და სხვათა მონაგარის გადაზომვა-გადანაწილებას ყველა თავისი საზომით მიუდგა.

***

სანამ უშალოდ ამ საკითხზე საუბარს განვაგრძობდეთ, ვრცელი ჩანართი უნდა გავაკეთოთ.

§ 85. მოვიგონოთ ერთი კარგად ცნობილი ზღაპარი.

სიზმრის ახსნა

იყო საწყალი კაცი. ღარიბად ცხოვრობდა. მუდამდღე ტყეში ხმელ შემას აგროვებდა, ყიდდა და თავს იმით ირჩენდა.

ერთ დღეს კაცი ჩვეულებრივ ტყეში წავიდა. უცებ გზაზე ხვრელიდან თავი გამოყო გველმა და უთხრა: თქვენს ხელმწიფეს სიზმარში უნახავს ცაზე გამოკიდებული სისხლიანი ქამარ-ხანჯალი, მაგრამ სიზმარი მისთვის ვერავის აუხსნია. წადი და მოახსენე: ეს სიზმარი იმის მომასწავებელია, რომ ჩქარა დიდი ომი ატყდებათქო, და რითაც ხელმწიფე დაგასაჩუქრებს, შუაზე გავიყოთო.

კაცი გაიქცა და ეს ყველაფერი ხელმწიფეს უამბო. სიზმრის ახსნა ხელმწიფეს ძალიან ესიამოვნა და საწყალი კაცი ოქრო-ვერცხლით დაასაჩუქრა. თვითონ კი დიდი ომისათვის მზადებას შეუდგა. კაცს დაენანა ამოდენა ოქრო-ვერცხლის შუაზე გაყოფა და გველის მოკვლა მოინდომა. გამოეკიდა, მაგრამ გველმა ხვრელში შეასწრო, მხოლოდ კუდი მოაწყვიტა.

#182#

გავიდა ხანი. ხელმწიფემ კიდევ ნახა სიზმარი. ახლა ვითომ ციდან მელი იყო ჩამოკიდებული კუდით. სიზმარი ვერავინ აუხსნა. ხელმწიფემ ისევ დაიბარა საწყალი კაცი და სიზმრის ახსნა მოსთხოვა. კაცს რა უნდა ექნა, მოსაფიქრებლად ორი კვირის ვადა ითხოვა, გამოემშვიდობა ხელმწიფეს და შინ წამოვიდა. გველთან მისვლა ვერ გაბედა. დიდხანს იყო დაღონებული, ვერა გაიგო რა. ბოლოს, კვლავ გველთან წასვლა გადაწყვიტა. მივიდა სოროსთან, დადგა შორიახლოს და სთხოვა გველს სიზმრის ახსნა. გველმა ჯერ ხმა არ გასცა, შემდეგ გამოვიდა და უთხრა: ეს სიზმარი მოასწავებს ისეთი წლის დადგომას, რომ ადამიანები ერთმანეთის მოტყუილების მეტს არაფერს გააკეთებნო.

გახარებული კაცი მაშინვე გაიქცა ხელმწიფესთან და სიზმარი აუხსნა. ხელმწიფემ კიდევ უფრო მეტი ოქრო-ვერცხლით დაასაჩუქრა იგი. კაცმა ამდენი ოქრო-ვერცხლის მიღება სულ არ შეატყობინა გველს. ამის შემდეგ გველის რჩევა რაღაში დამჭირდებაო, - იფიქრა და შინ წავიდა.

კიდევ გავიდა დრო და ხელმწიფემ ისევ ნახა სიზმარი: ვითომ ციდან მამალი ცხვარი იყო ჩამოკიდებული დუმით. სიზმრის ახსნა ვერავინ შეძლო. ხელმწიფემ ისევ დაიბარა საწყალი კაცი და სიზმრის ახსნა უბრძანა. შეწუხებულმა კაცმა მოფიქრებისათვის სამი კვირის ვადა ითხოვა. ბევრი იფიქრა, სხვებსაც ჰკითხა, მაგრამ ვერც რა თვითონ მოისაზრა და ვერც სხვამ ვერაფერი ასწავლა. მიადგა ისევ გველის სოროს. ყოველდღე დადიოდა აქ. სთხოვდა გველს დახმარებას, მაგრამ ის გარეთ არ გამოდიოდა.

ბოლოს, გამოვიდა გველი ხვრელიდან და უთხრა: ეს სიზმარი იმის მაუწყებელია, რომ წელს დიდი მოსავალი იქნება და ხალხი გამდიდრდებაო.

ხელმწიფეს ძალიან ესიამოვნა სიზმრის ახსნა და კაცი ახლა უფრო მეტი ოქრო-ვერცხლით დააჯილდოვა. კაცმა თქვა: ამოდენა სიმდიდრე გველის მეშვეობით შევიძინე, მოდი, ამ ოქრო-ვერცხლს მთლიანად გველს მივუტანო. ასეც მოიქცა. ყველაფერი გველს მიართვა. გველმა მადლობა მოახსენა:

– ეს შენი სურვილით კი არ ხდება, წელიწადია მოსავლიანი, უხვი და ოქრო-ვერცხლიც იმიტომ არ გშურსო! არც იმაშ იყავი დამნაშავე, რაც უწინ ჩაიდინეო. – უთხრა გველმა, გამოატანა ოქრო-ვერცხლი უკანვე და თვითონ სოროში შეძვრა.

იმათ მოსვლამდის არაფერი გეტკინოთ! (ხალხური სიბრძნე, II, 1964, გვ. 61-62).

#183#

***

§ 86. ამ ზღაპარში ერთი სიბრძნეა იგავურად გაცხადებული: საზოგადოებაში რა სულისკვეთებაც არის, ცალკე კაციც ნება-უნებურად იმასაა აყოლილი, განსხვავებული აზრი მხოლოდ რჩეულთა ხვედრია და ისიც ოდენ ნათელ სხივად კრთის სულისგან განძარცულ წყვდიადში.

გავიხსენოთ ორიოდ ნიმუში ძველი ქართული სიგელ-გუჯრებიდან. ეს დოკუმენტები არ იყო გამიზნული საყოველთაო განსჯისათვის და ამიტომაც მათში ყოველგვარი შეფარვის გარეშეა გადმოცემული სათქმელი. ეს კი შესაძლებლობას გვაძლევს ნათლად წარმოვადგინოთ იმ პერიოდის საზოგადოებრივი ურთიერთობანი.

ერეკლე პირველის ბრძანება.

„ქ. ჩუენ, მეფის პატრონის ერეკლეს ბრძანება ეს არის:

ვინც სამართალში კაცი მიეფეროს და მართალი არა თქოს ან ჩემის ყმობით, ან დიდის კაცის ყმობით, ან შიშითა და ქრთამითა, ან მოყურობითა, სულიც წაუწყმდეს.

მეორე ესე, რომა: ერთმა კაცმა ტყუილი მოუგონოს კაცსა და დააფიცოს, გასაჯოს და დაახარჯვინოს, ბევრი უბრალოდ გასაჯოს და თავი იმართლოს იმ კამცმა და გამართლდეს ფიცითა და მოწმითა, რაც ხარჯი დაემართოს იმ მართალს კაცსა, ტყუილის მომგონებელმა გარდაუჟადოს.

მესამე ესე: ვინ დააფიცოს მოფიცარი, ნახევარი დამფიცებელმა გარდაიჟადოს და ნახევარი, ვინც დაიფიცოს, იმან.

ეს ასრე გავგირიგებია. და ვინც გადავა, ჩუენად შეცოდებად მოვიკითხავთ, ვინც არ დაიჯერებს და ან ჩუენს ბრძანებასა ასრე არ გაათავებთ“.

წიგნი ყოვლისა საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქისა ანტონი პირველისა საგარეჯოს მოურავის ჯამასპისადმი.

„მისს ბრწყინვალეებას საგარეჯოს მოურავს ჯამასპის ჩვენ მიერის ლოცვა-კურთხევით მოვიკითხავთ.

მერმე: ამ ბუტულაშვილის ნიკოლოზის ქვრივმა არზა მოგვართო, რომ თავის განაყოფს უჩივის...

ამისთანას ქვრივსა და ობოლზედ თვალყური შენ უნდა გეჭიროს. ან შენ უყავ მანდ სამართალი და საუპატიო მიაცემინე ამ წვრივისათვის, თუ არადა, აქ ჩვენს სამართალში გამოგზავნე, სამართალს ჩუენ უზამთ“:

ახლა ვნახოთ, როგორ მიმართავს ყოვლისა საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქი გაურჩებულ მრევლს:

#184#

„ქ. ყოვლისა საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქი, მეფის ძე, ანტონი მოგიწერ დოღომს შინა მყოფნო ყოველნო მართლმადიდებელნო ქრისტიანენო.

მერე: რომელიც ამას წინათ განწესება მივეციტ ამ თქვენს მღუდელთ, ის უნდა აღასრულოთ.

თუ არ აღასრულებთ და სიტყვა გაქვსთ რამე წინააღმდეგომი, რომ ამ მღუდლებს მკვიდრნი ერთს კოდს პურს და ეულნი ნახევარ კოდს არ მისცემთ, აქ ჩამოდით ერთობით და ჩვენს წინაშე სამართალში ილაპარაკეთ.

და თუ სიტყვა არა გაქვსთ და ჩვენის განწესებისაებრ არ მისცემთ, ერთობით შეჩვენებული ხართ. და არც ჩვენგან მღვდლის მოცემაღა იქნება“...

როგორც ითქვა, ჩვენ განგებ შევარჩიეთ სრულიად ყოფითი ხასიათის დოკუმენტები. რაოდენ ნათლად ჩანს მათში ის ადამიანური სულისკვეთება, რომელიც საქართველოს ისტორიის არცთუ ისე დაღმინებულ პერიოდში (XVII-XVIII საუკუნეებში!) საზოგადოებრივი ურთიერთობის ნორმას განსაზღვრავდა. მეფეც და კათალიკოსიც სიმართლესა და სამართალს მოითხოვს, არც მკაცრ სიტყვას ერიდებიან: „სულიც წაუწყმდეს“, - მიმართავს მეფე თავის ქვეშევრდომებს, „ერთობით შეჩვენებას“ ჰპირდება კათალიკოსი, მაგრამ ერთიც და მეორეც ამით უსამართლობას ემუქრება და თანაც არსად ადამიანი პირად შეურაცხყოფას არ კადრულობს.

§ 87. ამ თვალსაზრისით ფრიად ღირსსაცნობია კონკრეტული ფაქტებიც ხელისუფალთაგან სამართალის დადგენისა.

ისევე დოკუმენტებს მივმართოთ.

პავლე ნინიაშვილი სამართალსა სთხოვს მეფე ერეკლე მეორეს.

„ღმერთმან ბედნიერის ჳელმწიფის ჳირი მოსცეს მათს ფერხთა მტვერს ნინიაშვილს პავლეს.

მერე: ბიძის ჩემის იასე მრვდლისაგან ნასყიდი მამული მქონდა, ორჯერ ნასყიდი, ხანდაკვს. დათაიშვილმა წამართო. იმის ბატონის ჳავახისშვილის ქაიხოსროსაგან ბარათის კაცი ედიშერაშვილი მამულითა დათაიშვილმა აღარ დამანება. არას კაცს ნასყიდობა არ მოშია. ღმერთი გაგიმარჯვებსთ, სამართალი მაღირსეთ, ან თქვენს სამართალშ გიახლოს, ჩემის პატრონი გავხდე...“

ერეკლემ ასე გაარიგა:

„ჩვენი ბრძანება არის. ამ კაცს თავისი ნასყიდობა დაანებეთ

#185#

და ნურავინ ეცილებით. თუ სწორე და მართალი სიტყვა ვისმე გაქვსთ, მოგვახსენეთ. მაგრამ იცოდეთ, თუ სამართალში გამტყუნდით, დიდის ჳარიმით გარდაგახდევინებთ.

ჩვენი ბრძანება არის, თეიმურაზ ჳავახისშვილო, ამათ თავიანთ შეძლებასზედ მეტს ნურასა სთხოვ, თორემ დიდათ გიწყენთ და ყმობიდამაც წაგართმევთ, თუ სამართლიანის საქმით არ მოექვც“.

კიდევ ერთი მრავლისმეტყველი დოკუმენტი.

მეფე ერეკლე მეორეს მიმართავს ლუარსაბ მაყაშვილი:

„ქ. ღმერთმან ბედნიერის ჯელმქიფის ჭირი მოსცეს მათს მონას ლუარსაბ მაყაშვილს.

მერმე ამას მოვახსენებთ: ჩემმა განაყოფმა გომფარმა გზა შაკრა ქვეყნისა, ქვევით ერთს საკომლოს მიკდენს და ზევით ერთს ხოდაბუნს.

წყალობას ვითხოვთ, რომ მდივანბეგებზედ ერთი ოქმი გვიბოდოთ, რომ იმათ გაშინჯონ და სამართალი გვიყონ.

ვეუბნებით: ეგ ქვეყნის გზაა, ნუ კრაო. ის უშფოთრად არა ხსნის იმ გზას და მე შფოთი მეჯავრება. ჯერ ღვთისგან მეშინიან და მერმე თქვენგან“.

ერეკლე მეფე ასე განსჯის:

„უფალნო კახეთის მოსამართლენო და მდივნებო! ვისაც ამ არზით უჩიოდეს, თქვენ ალაპარაკეთ და სამართალი უსაჯეთ და გააშველეთ სამართლით“.

ერთი ნიშანდობლივი შტრიხიც: მეფე თავის ბრძანებაზე მაღლა სამართალს აყენებს - **ვინმე თვედორე ნარიაშვილი მეფეს სთხოვს:**

„ორმოცი წელიწადი არის მამაჩემი ჯავახეთიდან გადმოსულა და მღვთისმშობლისათვის თავი შეუწირავს. ედიშერ საამიშვილი გუედავებოდა, ამისგანაც თავი დაგვიხსნია, ტყვეობიდანაც მოსული გახლავარ. ტყვე თქვენგან უფალი არის, ვისთანაც უნდა, იქნება. მე ორმოცი წელიწადი იმის ყმა ვიყავ, ახლაც იმასვე ვცმობივარ და ქვათახევის მღვთისმშობელს.

ახლა მანგლელი წამამდავებია. ოქმი გიბოდებია. ღმერთმან თქვენი რისხვა მამცეს, თუ ან მამისაგან, ან ჩვენის ნათესავისაგან მანგლელის ყმობა გამეგონოს ან ვიყო. ჩემთან საქმე არა აქვს რა. ამას წინათაც მოგართვი არზა და არ გამამივიდა. გევედრები, წყალობა მებძანოს“.

ერეკლე მეფე ასე განსჯის:

„ჩვენი ბრძანება არის: ვინც ამ კაცის მოასილნი ხართ! მერმე:

#186#

ამ არზის პატრონს სიტყვა ჰქონია. სანამ სამართალში ილაპარაკებდეს, მანამდე უნდა დააცალოთ და მერმე, როგორც სამართალი გარდაუწყვეტს, ისრე უნდა აღასრულოთ“.

ასე რომ, მეფე არ თაკილობს თავისივე გადაწყვეტილების შეცვლას, თუკი სამართლიანობა ამას მოითხოვს.

§ 88. ხელისუფალთაგან შეჭრებულთა განკითხვა და ქვეშევრდომთა საურავის დაურვება ოდითგან კანონის ძალით იყო განმტკიცებული საქართველოში. ამის საილუსტრაციოდ მოვიყვანთ ერთ მონაკვეთს ქართული სამართალმცოდნეობის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი ძეგლიდან „გარიგება ჯელმწიფის კარისა“;

„ჭყონდიდელი ორშაბათს დღეს სააჯო კარსა შიგან დაჯდების, ობოლთა და ქერივთა და მიმძლავრებულთა მოჩივართა განიკითხავს და ყოველი საწოლის მწიგნობარი გვერდს უზის და ზარდახანის მწიგნობარს გაგზავნის და მისის პირით მოიხსენებს, რაც ვის რა სჭირს. და რასაც მისის პირით ვერ დაიურვებს, ადგების და, რა ჟამსაც ჟამი იყოს, თუით მივა და მაშინ იურვის, რაც ვის უსამათლო სჭირს. არ მოეშვების, რომ არ დაიურვოს“.

§ 89. **სულხან-საბა ორბელიანმა** ასე ჩამოაყალიბა ხელისუფლის მოვალეობანი:

„მეფეთაგან სამნი უყვარან ღმერთსა: სიმშვიდე, სიმდაბლე და სულგრძელობა.

მეფეთაგან სამს დაიმაძღვებს უფალი: სამართალსა უქრთამოსა, მოწყალებასა და დიდსა სიყვარულსა ყოველთასა.

მეფეთაგან სამს ინატრიან ქვეყანანი: ზავთსა მართებულსა, სიმართლესა უზაკველსა და სიუხვესა მოუკლებელსა.

...

მეფეთაგან სამს ინდომებენ ვაზირნი: ყურის მიპყრობასა, სიტყვის გაგონებასა და რცევის დაჯერებასა...“

***

§ 90. ზემოთ მოტანილ ციტატებით საცნაური ხდება ხელისუფალთა ქცევის ნორმები, რომელნიც ტრადიციით იყო საქართველოში დანერგილი.

ეს ნორმა განსაზღვრავდა სამეტყველო ეთიკეტსაც.

ეს ნორმა ქართველი კაცის ბუნებით იყო შეპირობებული და მისეულ მსოფლალქმასთან შეგუებული.

მაგრამ ყოველი ადამიანის სულშ ღვთიურ საწყისთან ერთად სატანური ძალაც თვლემს.

#187#

საქართველომ შვა ილიაც და ილიას მკვლეელიც.

დადგა ჟამი, როცა ამ სატანურ ძალას წამქეზებელი და გამომყენებელი უფრო მეტი გამოუჩნდა, ვინემ დამთრგუნველი. მეტიც: სატანისადმი მსახურება ერისათვის თავდადებად იქნა გამოცხადებული.

სულიერი სწრაფვა ხორციელი ცოდვებით დამძიმდა, გონების ამაღლება მიწიერმა საზრუნავმა შეცვალა. **გალაკტიონი** ჩიოდა: „ეს ფუსფუსი პატარ-პატარა ხალხის ჩემთვის სრულიად გაუგებარია. რა გამწარებით ებრძვიან ცხოვრებას და ერთიმეორეს. არავითარი სერიოზული. ჩუმჩუმი ხითხითი და გულიანი ხარხარი (გაიცინე, საცოდავო, ადამიანურად). მაგრამ ვერავის ვერ გაამტყუნებ, მე კარგად ვიცი მიზეზები და სათავე ყველაფრისა“.

§ 91. „ვერავის ვერ გაამტყუნებ!“ დიდი ბუნების შესაფერი შემწყნარებლობაა.

ერთი რამ კი მართალია: ყველაფერს აქვს თავისი სათავე.

სათავეში კი უნდობლობა, გაუტანლობა, დაუნდობლობა ამღვრევდა წყალს.

ეგ იმიტომ, რომ ადამიანის მიზნად, სულიერი აღზევების ნაცვლად, თანამდებობრივი დაწინაურება იქცა.

თანამდებობრივად კი, ვინ იცის, რა გზით დაწინაურებული „ხელმძღვანელი მუშაკი“ ასე მოძღვრავდა მრევლს:

„აღმოჩენილ იქნა ჯაშუშურ-მავნებლური ტერორისტული ცენტრი... ჩვენმა პარტიამ ძლიერი ხელით გაანადგურა ფაშიზმის ეს დაქირავებული აგენტები... ზოგიერთ პასუხისმგებელ ამხანაგს ხომ მუდმივი ურთიერთობა ჰქონდა ხალხის ამჟამად გამომჟღავნებულ მტრებთან, ხვდებოდა მათ სამსახურშიც, პირად ცხოვრებაშიც. ამ ამხანაგებს რომ ოდნავ მაინც გამოეჩინათ სიფხიზლე, მაშინ პარტიის, საბჭოთა ხელისუფლების და ხალხის მტრები გაცილებით ადრე იქნებოდნენ გამომჟღავნებულნი... ხალხის მტრები ეწეოდნენ საზიზღარი ცილისმწამებლური სიცრუის ფაბრიკაციასა და გავრცელებას საბჭოთა სინამდვილის შესახებ... ისინი ამას იმიტომ სჩადიოდნენ, რომ სახელი გაეტეხათ და შეერყიათ ხელმძღვანელობა, დეზორგანიზაცია

შეტანათ ბოლშევიკთა რიგებში და ამით თავისთვის გაეადვილებინათ თავისი კონტრრევოლუციური, შავი, მტრული საქმე... ბოლშევიკები მომავალშაც მთელი დაუნდობლობით და შეურიგებლობით გაუსწორდებიან პარტიისა და ხალხის ყველა მტერს, მავნებლებს, დივერსანტ-ჯაშუშებს და მათ დამქაშებს... არა-

#188#

ვის ნებას არ მივცემთ ითვალთმაქცოს, ხალხი მოატუოს და საბჭოთა მწერლის ან მხატვრის მაღალი სახელწოდების ამოფარებით აკეთოს თავისი საქმე ხალხის მტრებთან ერთად...“

გამოხატვის ფორმა გამოსახატავი აზრის ადეკვატურია.

იქმნება ახლებური სიტყვათშეხამებანი:

„ჯაშუშურ-მავნებლური ტერორისტული ცენტრი“.

„პარტიის ძლიერი ხელი“.

„ფაშზმის დაქირავებული აგენტების განადგურება“.

„გამომჟღავნებული მტრები“.

„რევოლუციური სიფხიზლე“.

„საზიზღარი ცილისმწამებლური სიცრუის ფაბრიკაცია და გავრცელება!“

„დეზორგანიზაციის შეტანა ბოლშევიკთა რიგებში“.

„კონტრრევოლუციური, შავი, მტრული საქმე“.

„ბოლშევიკები მთელი დაუნდობლობითა და შეურიგებლობით გაუსწორდებიან პარტიისა და ხალხის ყველა მტერს...“

იმავედროულად ეს იყო **სიტყვიერი ფორმულებიც**, რომლებიც საყოველთაოდ უნდა დამკვიდრებულიყო.

§ 92. პრიმიტიული აზროვნების ეს ნაცოდვილარი ფრიად მზაკვრულ მიზანს ისახავდა: მმართველი პარტიის მოწინააღმდეგე უნდა გააზრებულიყო როგორც ხალხის მტერი. ანუ: გაიგივდა ხელისუფლება და ხალხი. ამაზე ველური და ვერაგული აზრი ალბათ არ არსებულა ქვის ხანიდან დღემდე: მისი დამკვიდრება გაამართლებდა ხელისუფლების ყოველგვარ მოქმედებას და დაუბრკოლებლად ამოძირკვავდა მცირე წინააღმდეგობასაც კი. ეს იყო სულის დათრგუნვა ხორციელი დამონების მიზნით.

ტრაგედია ისაა, რომ ამ აზრმა მაინც შეძლო ფეხის მოკიდება, და, სამწუხაროდ, კარგა ძლიერადაც გაიდგა ფესვი.

ამიერიდან ყველაფერი ერთი საზომით იზომებოდა.

ამიერიდან არსებობდა მხოლოდ თეთრი და შავი, და ისიც ხელისუფალთაგან განისაზღვრებოდა, ვინ რომელი ფერით უნდა შეფერილიყო.

პარტიულმა ჟარგონმა მხატვრულ ლიტერატურაში, მეცნიერებასა და ყოფით საუბარშიც შეაღწია.

§ 93. თვით **გალაკტიონის** პოეზიასაც კი შეეპარა ასეთი სტრიქონები:

„პოეტი, ახლა გამდგარი განზე,

#189#

დროგადასული და მოხუცია...”

ან:

„მილიარდერი ააგებს ტაძარს,
რომშიეთერიოს ქალი და ბალდი,
რომ რელიგია სცხოს ოპიუმში
და ოპიუმით მოწამლოს ხალხი“.

ანდა:

„გასწი, იდეას მიჰყევი გმირულს!
გადააბიჯე მტერს გულგანგმირულს!
გადააბიჯე მოკლულ ამხანაგს!
ბრძოლის სიმწვავე აღწევს უაღრესს...
ჩვენს მაღალ დროშას ვერავინ დახრის -
იგი მიუძღვის ოქტომბრის ხანას,
დაღლილო მხარეც,
ჩვენ გავიმარჯვებთ, აბა, შეხედე -
როცა მსოფლიოს ერთ მეექვსედზე
გაშლილ ოქტომბერს შევსძახებთ ვაშას“.

ან თუნდაც:

„მედგარ ბრძოლას გაუმარჯოს,
კომუნისტურ ბრძოლას!..
„ყოველი ლექსის ყოველი პწკარი
არის გაჭრილი კლასობრივ ომაღ“...
„ჩვენ დავაფუძნეთ კოლექტივი, მსოფლიო მთელი
ერთ უძიერეს კოლექტივად უნდა შევიქნათ“.

დიახ, თვით გალაკტიონიც ვერ გადაურჩა აზრობრივ და სიტყვიერ შტამპებს. აქ მისი სიტყვა იმ გულგანგმირულ ფრთოსანსა ჰგავს, სისხლიანი დროშის ტარზე რომ ჩამოუცვამთ სხვათა სასეიროდ, საბედნიეროდ, გალაკტიონის გენიამ მალე დაძლია „რევოლუციური გარდაქმნებით“ აღტყინებული ბრბოს ფსიქოზი, მაგრამ ადვილი წარმოსადგენია „საბჭოთა პოეზიის“ უფრო დაბალ და მდარე ფენებში რა ნიაღვარი იბოხოქრებდა ლოზუნგებად ქცეული ასეთი მეტყველებისა.

§ 94. სამეცნიერო ნაშრომი აუცილებლად უნდა დახუნძულიყო ამგვარი ფრაზებით: მავანი პრობლემის შესწავლა „ბურჟუაზიულ მეცნიერებაში მოკლებულია რეალურ საფუძველს, გაუმართლებელია მეცნიერულად და რეაქციულ, მავნე თეორიას წარმოადგენს“; ან: „ბურჟუაზიულმა მეცნიერებამ ჩიხში მოამწყვდია ამა თუ

#190#

იმ პრობლემის მეცნიერული კვლევა“; ანდა: „ი. ბ. სტალინის შრომებმა უდიდესი გარდატეხა მოახდინეს საზოგადოებრივი მეცნიერების ყველა დარგში. მათ საფუძველზე იწყება საზოგადოებრივ-ისტორიული დისციპლინების მძლავრი აღმავლობის პერიოდი, ახლებურად,

შემოქმედებითი მარქსიზმის პოზიციებიდან შუქდება ძირითადი საკითხები. ამ ნაშრომებს ახალ საფეხურზე აჰყავს მეცნიერება“ და სხვა მისთანანი.

ყველგან და ყველაფერში გაჩაღდა ბრძოლა, შრომასაც „შრომის ფრონტი“ დაარქვეს, ეზოებიდან და ქუჩებიდან ნავის გატანას - „ბრძოლა სისუფთავისათვის“, შეჯიბრი კი, რა თქმა უნდა, თავისთავად ბრძოლა იყო - ყველა იბრძოდა მოწინავე მეცნიერის, პოეტის, სპორტსმენის, ასევე: ბრიგადის, კოლექტივის სახელისათვის.

§ 95. ყველაფერი ის, რაც თეთრად იქნა გამოცხადებული, შემკული იყო როგორც: „ფოლადი დაუგრეხელი“, „კაცი, მართალი ყელამდი“, „ისტორიულ გამარჯვებათა მეთაური“...

მთელი ქვეყანა, ერი და ბერი, დიდი და პატარა იფიცებოდა:

„რომ საქმით დაამტკიცებს თავის ერთგულებასა და უსაზღვრო სიყვარულს ლენინ-სტალინის დიადი პარტიისადმი“;

„რომ გააძლიერებს რევოლუციურ სიფხიზლეს და შეურიგებლობას სოციალიზმის საქმის მტრებისადმი“;

„რომ პარტიისა და ხალხის მტრების დახვრეტა - ეს არის სურვილი და მოთხოვნა მთელი ხალხისა“;

„რომ ქვეყანა იწმინდება გარეწრებისა და მზაკვრებისაგან“;

„რომ ახსოვს და არასოდეს დაივიწყებს ბელადის ბრძნულ მითითებებს“;

„რომ უდიდესი მიღწევებით, ურყევი შინაგანი მორალური და პოლიტიკური ერთიანობით ეგებება საბჭოთა ხალხი ამ ისტორიულ ყრილობას (კონფერენციას, სესიას...)“;

„რომ ყველა გამარჯვებას უნდა უმადლოდეს ბოლშევიკურ პარტიას, ხალხთა საყვარელი ბელადის ბრძნულ ხელმძღვანელობას“ და ა.შ. და ა.შ.

§ 96. ამის საპირისპიროდ, ყველაფერი ის, რასაც შავის დამღა ჰქონდა მიწებებული, სიტყვიერი ლაფისათვის იყო განწირული. მათი ყოველი ნათქვამი განისაზღვრებოდა როგორც „თვალთმაქცური და ყალთაბანდური ცდა თავის მართლებისა“, ისინი იყვნენ „მუხანათურად შენიღბული და უადრესი თვალთმაქცობით შეიარაღებული მტრები“, „უსაზღვროდ გაცოფებულნი პროლეტარული რევო-

#191#

ლუციის მიღწევებისადმი სიძულვილით“, ისინი აყალიბებდნენ „კონტრრევოლუციურ-მავნებლურ-დივერსიულ-ჯაშუშურ-ტერორისტულ-სააჯანყებო ორგანიზაციებს“ ან აქტიურად მონაწილეობდნენ „გამცემლებისა და მოღალატეების მიერ მოწყობილ დივერსიულ-ტერორისტულ აქტებში“, ცდილობდნენ „კაპიტალისტურ-ბურჟუაზიული წყობილების აღდგენას“, „სწამლავდნენ საბჭოთა საზოგადოების ატმოსფეროს“, დაკავშრებულნი იყვნენ „საბჭოთა ხალხის მოსისხლე მტრებთან“ და „უშუალოდ მონაწილეობდნენ დივერსანტულ-მავნებლურ მუშაობაში სისხლიანი ფაშიზმის სასარგებლოდ“... ვფიქრობთ, კმარა! ისედაც ნათელია ყველაფერი. მით უმეტეს, რომ ამგვარ სიტყვიერ ფორმულათა მარაგი არცთუ ისე დიდია და მრავალფეროვანი. სხვადასხვა კონტექსტში მხოლოდ მათი ვარირება ხდება.

შერისხული პიროვნების ამხანაგი, მით უფრო - მისი მეგობარი „გაიძვერა კონტრრევოლუციონერის დამქაშად“ ცხადდებოდა. მოხდა სიტყვის მნიშვნელობის

გაუკუღმართება: იმის მიხედვით, თუ ვისთან ჰქონდა ადამიანს ახლობლობა, ის შეიძლება ყოფილიყო „ამხანაგი“ და „დამქაშიც“. საცნაური ის არის, რომ ამგვარი სიტყვიერი ტერორის დამნერგველთ შემდგომ თვით შეუტრიალეს კუხი და ახლა ისინი აღმოჩნდნენ „სტალინის, ბერიას და სხვათა დამქაშები“. მისამართი იცვალა, უკუღმართი სიტყვიერი ფორმულები შემოგვრჩა.

§ 97. სრულიად ჩვეულებრივმა სიტყვებმა მოულოდნელად შემზარავი მნიშვნელობა შეიძინეს:

მუშაობა: „ჩაბმულ იქნა ვანზელურ-ტერორისტულ-დივერსიულ მუშაობაში“.

საქმიანობა: „ძირგამომთხრელი საქმიანობა“, „შავბნელი საქმიანობა“.

საქმე: „აჭარის საქმე“, „მეგრელთა საქმე“.

სიფხიზლე: „რევოლუციური სიფხიზლე“.

კავშირი: „გადასინჯონ თავიანთი კავშირი ხალხის მტრებთან“.

დასკვნა: „ვერ გამოუტანიათ საჭირო დასკვნები“.

და სხვა მრავალი.

თითქმის არ დარჩენილა სიტყვა, ისეთ კონტექსტში არ ყოფილიყო მოქცეული, რომ ურთიერთსაპირისპირო პოლიტიკური მნიშვნელობა არ დაკავშირებოდა მას.

ერთი მხრივ: „თავისი საქმიანობით დაამტკიცა პარტიის ერთგულება“, „მაღლობა ამხანაგ სტალინს!..“

#192#

მეორე მხრივ: „თავისი საქმიანობით დაამტკიცა, რომ არის ხალხის მტერი, პოლიტიკურად და მორალურად გახრწნილი პიროვნება“, „ზოგიერთ პასუხისმგებელ ამხანაგს მუდმივი ურთიერთობა ჰქონდა ხალხის ამჟამად გამომჟღავნებულ მტრებთან...“

ეს - რაც შეეხება ნეიტრალური მნიშვნელობის მქონე სიტყვების გაუკუღმართებულ გამოყენებას.

§ 98. სიტყვიერი ტერორის არსენალში მრავლად იყო ისეთი სიტყვებიც, რომელთაც იმთავითვე ნეგატიური ელფერი ახლავს:

ჭაობი: „ჩაეფლო კონტრრევოლუციურ ჭაობში“.

ხროვა: „მავნებელთა ხროვა“ და მისთ.

§ 99. შეიზღუდა გონებრივი ჰორიზონტი, ერთეულთა ხორციელი აღზევება მილიონობით ადამიანის სულიერი ხრწნით მიიღწეოდა.

აკაკის თქმისა არ იყოს:

„ენაც მას ამბობს, რაც სმენას

სხვისაგან გაუგონია,

ან თვალს უნახავს და ჭკუას

გაუზომ-აუწონია!“

ძალით გახენიშებულმა ყლორტმა შხამიანი კვირტები გამოისხა. სიტყვა ფორმაა აზრისა, ანარეკლი სულისა.

მაგრამ, რა თქმა უნდა, ისე არ უნდა წარმოვიდგინოთ, თითქოს იმ პერიოდში მხოლოდ ბრძოლის ყიჟინა და აღტყინება მძვინვარებდა, არა!

იყო ტკივილიც:

„გულო ჩემო მღელვარევ,
სულო ჩემო მყივარო,
ერთი დღეც არ გქონიათ
მშვიდი, უსატკივარო!“

გაურკვეველი მოლოდინიც:

„არის შენს გულში მწარე
განადგურება მკვდარი,
როცა ზიზღია არე,
როცა ვერ სუნთქავს ქნარი.
როსმე მჩქეფარე, ცხელი
გაყინულია სისხლი,
თვალტაც არა აქვთ ცრემლი,
გულს - შებრალება სხვისი.“

#193#

და შეკითხვაზე: „შენ გულს
რა დაემართა, რა სურს?“
ცისკენ აღაპყრობ ხელებს,
კაცთ კი არ მისცემ პასუხს!“

სასოწარკვეთაც:

„მეტყვი: იგრძენ მუხის ჟრჟოლა
შორი მიწდვრიდანა,
როგორ მოდის, როგორ მოდის,
როგორ რელავს ყანა.
მაგრამ ეს ხომ სიზმარია,
აქ ვერ ვხედავ ბალახს.
ქვის სიმძიმე სამარედ ხდის
უზარმაზარ ქალაქს.“

იმედით:

„სადღაც კი ჰყვავის ბროწეული,
ნუში და ვაშლი
და პოეზიის არ იქნება
გადავიწყება“.

ანუ: იყო, მაინც იყო ადამიანი, თავისი ხორციით და სულით, ადამიანური ტკივილითა და სიხარულით, მოლოდინითა და იმედით, ადამიანი, რომელსაც ყოველ გამგლელ-გამომგლელში „ხალხის მტერი“ არ ელანდებოდა და ძილს მხოლოდ „მავნებელთა გამოსამჟღავნებლად“ არ ტეხდა:

„აქ ჩემს მესამე სართულს
მთვარე ანათებს ღამით,
გათენებამდის ვწუხვარ
ლიტერატურულ შხამით“.

და ვის, თუ არა ადამიანური სულის უფაქიზეს სიმაღლეებს ნაზიარევე **გალაქტიონს** შეეძლო სრულყოფილად გამოეხატა ის თავდავიწყებული აღტყინებაც და უშორეს სივრცეებს შეხმინებული ადამიანური სევდაც.

და მაინც ბედისგან რჩეულ ერთეულთა რუდუნება სულის გადარჩენის მიზნით ძნელად შეეწევა გადაგვარებისათვის განწირულ საზოგადოებას.

§ 100. „ხალხის მტრების“ გამომჟღავნების პრინციპებით აღზრდილ ადამიანს ადრე თუ გვიან დაუდგებოდა სიბრიყვის ასაკიც ენამ ეს ეპოქაც ზედმიწევნით გამოსახა. ყველაზე უკეთ ეს **თათქა-**

#194#

რიძეობის სინდრომით გამოვლინდა: კლასობრივი ბრძოლების ვნებათაღელვისაგან დაღლილი საზოგადოების ცხოვრებისეულ მიზნად იოლი ცხოვრება და მსუყე ჭამა-სმა იქცა. ახლა უკვე ამ კრიტერიუმით იზომება ადამიანის არსებობის ყველა სფერო. აბა, გავიხსენოთ: ბავშვის მიფერება რომ გვინდა, „ჩასაყლაპი ბავშვიაო“ ვამბობთ, კაცის კაცურობას რომ ვაფასებთ, „კაი-ყმა“ დავივიწყეთ და „გემრიელი კაციაო“ ვიტყვით, ჩვენთვის არ მოსაწონს „უგემურ კაცს“ ვეძახით, სხვას რომ რამეს დავუწუნებთ, „უგემურად იცის საქმის გაკეთებაო“, - გამოვუტანთ განაჩენს.

§ 101. გახრწნილი სხეულის დაფარვა ძირფასი სამოსით შესაძლებელია, დაცემული სულის შენიღბვაა ძნელი. სხვა თუ არაფერი, ჩვენივე ნათქვამი სიტყვა არ დაგვინდობს და გამოგვააშკარავებს.

ბედისწერასავითაა: დაცემულ სულს მართალ სიტყვას ვერც ათქმევინებ და ვერც გააგონებ. სიტყვის მზეოსნობას სული ზეობა განაპირობებს...

***

§ 102. ენაა ის თვალსაწიერი, რომლითაც სამყაროს შეცნობა იწყება.

მასშია დაუჩვენებელი ყოველივე ის, რაც საუკუნეთა მანძილზე ერს შეუქმნია და მემკვიდრეობით გადაუცია თაობიდან თაობისათვის.

თითქოსდა საგანგებო მტკიცება არ უნდა იმას, თუ რას ნიშნავს ჩვენთვის ენა, მაგრამ ეს მხოლოდ გრძნობიერი ცოდნაა, ყოველი გრძნობიერი კი ინტუიციურია, მერყევი და არა - გააზრებული, მდგრადი.

თითქოსდა იმთავითვე ვიცით, ვინა ვართ, რომელ ერს ვეკუთვნით და ესეც ქვეცნობიერი ცოდნაა მხოლოდ.

წარსულის მრავალი ფილოსოფოსი, პოლიტიკოსი და მეცნიერი დამშვრალა იმის გასარკვევად, რა არის ენა და რას უნდა ეწოდოს ერი.

ნათელი პასუხი დღესაც არა ჩანს.

***

§ 103. როგორც ენა არ არის ბგერათა უბრალო ჯამი, ასევე ერიც მეტია, ვინემ ადამიანთა უბრალო კრებული. ერი ერ-

#195#

თობლიობაა, ხოლო ერთობლიობას თავისი კანონზომიერება ახასიათებს, ზოგი ის ნიშან-თვისება აქვს, რომელიც დამოუკიდებელია მისი ცალკეული შემადგენლებისაგან. ჩვენს შემთხვევაში ეს ნიშნავს, რომ ერის არსებობა მის შემადგენელ პიროვნებათა ნება-სურვილზე კი არ არის დამოკიდებული, არამედ, პირიქით, **ეროვნული ერთიანობა, მთლიანობა განსაზღვრავს ცალკეულ პიროვნებათა ნებასა და მოქმედებას**. თუ ეს მიმართება ირღვევა, მაშინ არა მხოლოდ ეროვნულ თვითშეგნებას ემუქრება საფრთხე, არამედ ცალკეული პირის ბედიც ტრაგიკული, საბედისწერო ხდება - მიუხედავად შესაძლებელი დროებითი წარმატებისა, საბოლოოდ იგი მაინც განწირულია დასაღუპად, რადგან ეს რღვევა იწვევს მის სულიერ გადაგვარებას, მისი ფსიქიკის ნგრევას, რაც, ჩვეულებრივ, პიროვნების სრული განადგურებით მთავრდება.

ყველა ის ნიშან-თვისება, რომელიც ერის განსაზღვრაში შემოაქვთ ხოლმე, ზედნაშენია ძირითადისა, არსებითისა - ეროვნული თვითშეგნებისა, ეროვნულობის შეგრძნებისა, თუ გნებავთ, ეროვნული მსოფლგაგებისა, რაც მატერიალურად, გარეგნულად ენით ვლინდება.

ამიტომაც აცხადებდა **ილია ჭავჭავაძე** ერის უპირველეს ნიშნად ენას. ამ შემთხვევაში იგი ვ. ჰუმბოლდტის კონცეფციას ემყარება: „არსებითი ნიშანი ეროვნებისა, მისი გული და სული ენაა. ამიტომაც ტლანქი ხელი უმეცარის მოხელეობისა ყველაზედ უწინარეს ენას მისწვდება“.

უდავო ჭეშმარიტებაა.

ცნობილია: ეროვნულობაზე იერიშის მიტანა ყოველთვის ეროვნული ენის ხელყოფით იწყებოდა, რადგან სწორედ ენის დაკარგვა ხდებოდა საფუძველი ეროვნული გადაგვარებისა.

„ენა საღვთო რამ არის, საზოგადო საკუთრებაა, მაგას კაცი ცოდვილის ხელით არ უნდა შეეხოს“, - საგანგებოდ აღნიშნავდა ილია.

§ 104. ენა განაპირობებს კულტურის უწყვეტობას.

თუკი ჩვენ უძველესი ქართული კულტურის მემკვიდრეებად ვგრძნობთ თავს, ამის მიზეზი ერთიანი ენის მქონებლობაა. ამის გარეშე ეს კულტურა სისხლხორცეული კი არ იქნებოდა ჩვენთვის, არამედ - ისევე შეძენილი, შემდგომ შეთვისებული, როგორც სხვა ერების სულიერი მონაპოვარი. ენამ განსაზღვრა ჩვენი ერთიანობა, ენამ დააკავშირა ერთმანეთთან წარსული და აწმყო, ენა განაპირობებს სულიერ ნათესაობას მომავალთან.

#196#

§. 105. ენა კაცობრიობის ყველაზე მნიშვნელოვანი მონაპოვარია.

სწორედ ენით შეძლო კაცობრიობამ ამაღლებულიყო თავის ინსტიტუტებზე და აქტიურად ჩაერთო თავის შემოქმედებით განვითარებაში ცნობიერება. ამან კი, თავის მხრივ, საფუძველი დაუდო ყოველივე იმის შექმნას, რასაც ცივილიზაცია მოიცავს.

სამყარო ჩვენ გვეძლევა ისეთად, როგორადაც გვაწვდის მას ჩვენი დედაენა. ყოველი ენა განსხვავებული მსოფლხედვაა, - აღნიშნავდა **ვ. ჰუმბოლდტი**; ყოველი ახალი ენის შესწავლა ახალი მსოფლხედვის შეძენას ნიშნავს. ეს იმიტომ, რომ არსებობს ენობრივი სინამდვილე, განსხვავებული მატერიალური სინამდვილისაგან. მარტივი მაგალითები ადვილად წარმოაჩენენ ამას. მატერიალურ სამყაროში არსებობს შვიდფერა რკალი, რომელიც ჩნდება მზის მოპირდაპირე მხარეს წვიმის წვეთებში მზის სხივების გარდატეხით. ესაა ობიექტური მონაცემი, მაგრამ ქართული ენობრივი სინამდვილისათვის იგი ცის სარტყელია, „ცისარტყელია“, იგნლისურისათვის - „წვიმის მშობლი“ (rainbow) და ა.შ. მატერიალურ სამყაროში დედამიწა

ბრუნავს მზისა და თავისი ღერძის გარშემო, მცენარე აღმოცენებულია, ენობრივი სინამდვილის მიხედვით კი მზე ამოდის და ჩადის, ხე დგას, ანუ მზესა და ხეს სულიერის თვისებები აქვს მინიჭებული. რეალურად არ არსებობს მავნე და სასარგებლო მცენარეები, ყველას თავისი დანიშნულება აქვს ბუნებაში, მაგრამ ადამიანის პოზიცია სხვაგვარია და ეს პოზიცია ენობრივი სინამდვილით ვლინდება: ენაში არსებობს მცენარეთა იმგვარი კლასიფიკაცია, რაც ბუნებისათვის არ არის ნიშანდობლივი: სარეველა, კულტურული მცენარე და მისთ.

მთელი ესთეტიკური და ეთიკური სისტემა მხოლოდ ერთ ისხამს ხორცს, მხოლოდ ენის საშუალებით არსებობს მშვენიერი, ამაღლებული, ტრაგიკული...

§ 107. აშკარაა, რა ღარიბი, მხოლოდ ბუნებრივ ინსტიქტებს დამორჩილებული იქნებოდა ადამიანის შინაგანი სამყარო ენის გარეშე. მეტიც: ენის გარეშე არ იარსებებდა თვით ადამიანიც, რადგან ერთადერთი რამ, რაც ადამიანს იმთავითვე გამოარჩევს ცხოველთა სამყაროდან, ეს არის ენობრივი აზროვნება. ყველაფერი დანარჩენი, რაც ადამიანის ცხოვრების განუყოფელი თანამდევია ამჟამად, მთელი ცივილიზაცია ამის შედეგად არის შექმნილი.

#197#

***

§ 108. **ენა, ისევე როგორც ნებისმიერი მოვლენა, ორი ასპექტით განიხილება.**

ერთია მისი შინაგანი, იმანენტური რაობა, შეპირობებული მისი ფორმოზოცი და სემანტიკური სტრუქტურებით. ამ სტრუქტურათა მათსავე დინამიკაში გამოვლენა, მათ შორის მიზეზ-შედეგობრივ ურთიერთდამოკიდებულებათა გარკვევა, მათი ცვლილებებისა და განვითარების კანონზომიერებათა დადგენა არის ენათმეცნიერების ძირითადი ამოცანა.

მეორე ენის დანიშნულებითი, გამოყენებითი (პრაგმატული) მხარე. ენის ამ დანიშნულებითი ასპექტის განსაზღვრა, ენის გამოყენებითი ფუნქციის შესწავლა, ენის საზოგადოებრივი ღირებულების გარკვევა, ენის სოციალურ, საზოგადოებრივ პროცესებთან მიმართების, მასზე ამ პროცესების ზეგავლენისა და მის მიერ ამ პროცესების ასახვის კვლევა, ანუ: ზოგადად, ენის ჩამოყალიბების, არსებობისა და განვითარების სოციალური შეპირობებულობის შესწავლა აქვს მიზნად დასახული ენათმეცნიერების დარგს, რომელსაც სოციალურ ენათმეცნიერებას, ანუ სოციოლინგვისტიკას უწოდებენ. არსებითად, ეს გულისხმობს ენის შესწავლას ეროვნულ კულტურასთან მიმართებაში.

§ 109. ეროვნული ენისა და კულტურის ურთიერთდამოკიდებულების კვლევა კარგა ხანია დაიწყო. ამჟამად ამ თვალსაზრისით ორი მიმართულებაა ყველაზე უფრო ცნობილი: **ევროპული**, რომელსაც სათავე ვ. ჰუმბოლდტმა დაუდო და რომელსაც დღეს ნეოჰუმბოლდტიანელები მისდევენ, და **ამერიკული**, რომელიც ე. სეპირისა და მისი თანამოაზრეების კონცეფციას ეფუძნება.

მიუხედავად ზოგი სხვაობისა ამ ორ მიმართულებას შორის (როგორც კვლევის მეთოდების, ასევე მასალის ინტერპრეტაციის თვალსაზრისით), ძირითადი პრინციპი მათთვის საერთოა: **ენა არის არა მხოლოდ ეროვნული კულტურის შედეგი, არამედ მისი განვითარების, წინსვლის უპირველესი საშუალება.**

§ 110. ეს თვალსაზრისი არსებითად უპირისპირდება იმ მოსაზრებას, რომლის თანახმადაც ენა არის მხოლოდ კომუნიკაციის საშუალება. ენა რომ მხოლოდ კომუნიკაციის საშუალება იყოს, მაშინ არავითარი სხვაობა არ იქნებოდა ეროვნულ ენას, სარეკლამო ნიშნებსა თუ მათემატიკურ და ქიმიურ სიმბოლოებს შორის. მე-

#198#

ტიც: სარეკლამო პირობითი ნიშნები, მათემატიკური და ქიმიური სიმბოლოები ინფორმაციის მიწოდების თვალსაზრისით უფრო ზუსტია და ცალსახა, ვინემ რომელიმე ეროვნული ენა.

სხვათა შორის, გამოითქვა კიდევაც ასეთი თვალსაზრისი, რომელიც ერთ დროს საკმაოდ გავრცელებულიც იყო: რეალურად ეროვნულ და ხელოვნურ ენებს შორის არავითარი სხვაობა არ არის; ყველაფერი ის, რაც ეროვნულ ენას უკავშირდება, ანუ - ეროვნული მსოფლხედვა ეროვნული მეობა, თვითმეგნება, სხვა ერებისაგან გამორჩევითობა, ყველაფერი ეს მეორეულია, დანამატია, რომელსაც თავისუფლად შეიძლება შეველიოთ.

§ 111. საფუძველშვე მცდარია ეს მოსაზრება, უმნიშვნელოვანესი პრობლემის ზერელე განხილვის შედეგი.

მცდარია ის მოსაზრებაც, რომელიც სამყაროს, ადამიანთა საზოგადოების უზენაესი ჰარმონიის საფუძვლად ყველასთვის ერთი პრინციპის, ერთი შეხედულების, ერთი მისწრაფების მქონებლობას ვარაუდობს.

აშკარაა, თუ რა მოსაწყენი, უფერული, სისხლ-ხორცისაგან დაცლილი იქნებოდა ასეთი სამყარო.

ასეთი საზოგადოება, გარეგნულად ერთფეროვანი, ჰარმონიული, შინაგანად კოლოსალური წინააღმდეგობით იქნებოდა დამუხტული, რაც საბოლოოდ მის ნგრევა გამოიწვევდა.

§ 112. საქმე ისაა, რომ ყოველი არსებული არა მხოლოდ ისწრაფვის სხვასთან ერთობისაკენ, არამედ იმავდროულად მასში მოქმედებს სხვათაგან გამომრჩევი მძლავრი იმპულსიც.

ერთობა ინდივიდუალური ნიშან-თვისების შენარჩუნებით - აი, ესაა ჭეშმარიტი ჰარმონიის პრინციპი.

კაცობრიობის ისტორიაში არა ერთი და ორი მაგალითია იმისა, თუ როგორ ხდებოდა ხელოვნურად შეკოწიწებული ერთიანობის დაშლა ბუნებრივ ერთიანობებად. ნიმუშად ენის მაგალითიც გამოგვადგებოდა: ძალმომრეობით გავრცელებული ენა სულ მალე, 4-5 საუკუნეში (ეს კი ენისათვის ძალზე მცირე პერიოდია) დაშლილა ჯერ დიალექტებად, რომელთა საფუძველზე შემდგომ დამოუკიდებელი ენები ყალიბდებოდა. ლათინური, არაბული ენები თვალნათლივი ნიმუშებია ამისა: ლათინურის „დაშლის“ შედეგადაა ჩამოყალიბებული ფრანგული, ესპანური, პორტუგალიური, რუმინული ენები; თანამედროვე არაბულის დიალექტებზე მოლაპარაკენი ვერაფერს აგებინებენ ერთმანეთს...

#199#

ასე რომ, გონივრული, გააზრებული დამოკიდებულებაა საჭირო ამ საკითხისადმი, სურვილის მიხედვით ეს ურთულესი პრობლემა ვერ გადაწყდება, ობიექტური საფუძვლების გათვალისწინება აუცილებელი. სხვა მხრივ გარდაუვალია საბედისწერო შეცდომა.

და აი, მეორე ნიშნში, თუ როგორ შეუძლია გაუძლოს ბუნებრივმა ერთიანობამ საუკუნეების გამოცდას: თითქმის ოთხი საუკუნეა, რაც ფერეიდნელები თავის სამშობლოს მოწყვეტილნი არიან, მაგრამ ეროვნული ერთიანობის თვითშეგნებამ დედაენაც შეუნარჩუნა მათ და „დიდი საქართველოსაკენ“ გაუნელებელი სწრაფვაც.

§ 113. ენის დათმობა ერის გადაგვარების პირველი ნიშანია. ერის გადაგვარებით იწყება ეროვნული სულისკვეთების კვდომა, ეროვნული მსოფლხედვის ნგრევა.

სამწუხაროდ, ისტორიამ ბევრი იცის გადაშენებული ერების საბედისწერო ხვედრი, რომელთა ადგვა პირისაგან მიწისა ენის დაკარგვით დაიწყო.

ყოველი ასეთი ეროვნული კატასტროფა დიდი დანაკლისია ცივილიზაციისათვის: ყოველი ენის გაქრობა იმას ნიშნავს, რომ კიდევ ერთი სახელი მოაკლდა მზეს, სიყვარულს, დედას, რომ კიდევ ერთი ფერი დაკარგა სამყარომ, კიდევ ერთი ნათელი სხივი - ადამიანის სულმა.

სიძლიერე და სილამაზე მრავალფეროვნების ურთიერთშემამებასა და ურთიერთშეთავსებულობაშია და არა სიცოცხლედარწეტილ ერთსახოვნობაში. „სიმტკიცე სახელმწიფოსი, რაც გინდ დიდი და ძლიერი იყოს, უნდა ემყარებოდეს ერთსულოვნებაზე და არა ერთსახეობაზე, ერთფერობაზე“ - ბრძანებდა ილია.

§ 114. ენის გასაოცარ თვისებას, სიტყვის ზემოქმედების ძალას თავიდანვე გრძნობდა ადამიანი. სიტყვა (ანუ: მეტყველება) სამყაროს საფუძვლად იქნა აღიარებული.

ეროვნულ მონაპოვართა შორის ენა უმთავრესია, ხოლო ენის დაცვა, დახვეწა და განვითარება უწინარეს პირობად გულისხმობს მართებული ენობრივი პოლიტიკის საფუძველზე ახალგაზრდობის, მომავალი თაობის აღზრდას.

ენა აზროვნების გამოვლინებაა. დახვეწილი ენა უშუალოდ განსაზღვრავს აზროვნების დახვეწილობას.

ქართულ წყაროებს არა ერთი და ორი ფაქტი შემოუნახავთ იმისა, თუ რაოდენ მნიშვნელოვანი ადგილი ეჭირა ქართველთა ცხოვრებაში ენის ფენომენს. ეროვნული ერთიანობის იდეა და

#200#

კულტურის აღმავლობა, უპირველესად ყოვლისა, სწორედ ერთიანი ენის ფაქტორით განისაზღვრებოდა.

***

§ 115. იყო პერიოდი, როდესაც ხალხი (შემდეგ - ერი) განისაზღვრებოდა სახელმწიფოებრივი ნიშნით. რომის იმპერიაში ყველა რომაელი იყო, თუმცა ეს იმპერია ეთნიკურად სავსებით განსხვავებულ ჯგუფებს მოიცავდა. რუსეთის იმპერიაში შემავალი ყველა ერი თუ ეროვნება, როგორც წესი, რუსად იწოდებოდა...

ამის პარალელურად გარკვეულ პერიოდში ეროვნულობის ნიშნად რელიგიური ფაქტორიც გამოდიოდა: კათოლიკე ქართველი „ფრანგი“ იყო, გრიგორიანი ქართველი - „სომეხი“ და ა.შ.

ამ ბოლო ხანს კი ერის განმსაზღვრელად სულ უფრო დაბეჯითებით გამოიკვეთა ენის ფაქტორი.

რასაკვირველია, ეს ნიშანი ადრეც არსებობდა, საქართველოსათვის კი იმთავითვე არსებით ფაქტორად იყო მიჩნეული, რადგან, გარკვეულ ისტორიულ-პოლიტიკურ ვითარებათა გამო, საქართველოს ერთიანობას დვრიტად სწორედ ენობრივი კონსოლიდაცია ედო.

მაშინაც კი, როცა ეროვნულობის ნიშანი არსებითად რელიგიურობის ნიშნით შეიცვალა, საქართველოს კონსოლიდაციის უპირველეს ნიშნად ისევ და ისევ ენა მიიჩნეოდა.

ამ მხრივ ნიშნადობლივის ის დიდი რწმენა, რომელიც X საუკუნის ჰიმნოგრაფის **იოანე ზოსიმეს** სიტყვებით არის გამოხატული: „დამარხულ არს ენაჲ ქართული დღემდე მეორედ მოსვლისა მისისა საწამებელად, რაჲთა ყოველსა ენასა ღმერთმან ამხილოს ამით ენითა... და ესე ენა შემკული და კურთხეული სახელითა უფლისაჲთა, მდაბალი და დაწუნებული, მოელის დღესა მას მეორედ მოსვლისა უფლისასა...“

ყველაფერი ეს ნათლად მეტყველებს, თუ იმთავითვე რა დიდი მნიშვნელობა ენიჭებოდა ერთიანი საქართველოსათვის ერთიანი ქართული ენის მქონებლობას.

შემთხვევითი არ არის საქართველოში ყურადღების ესოდეს ხაზგასმული გამახვილება ენის, საკუთრივ ენის ფაქტორზე: **ენა ერის არსის ერთ-ერთი ძირითადი გამომხატველია.**

§ 116. აქ ვახსენეთ: „ერთ-ერთი ძირითადი“ და არა: „ერთადერთი“.

#201#

ეგ იმიტომ, რომ ეროვნული მეობის საფუძველთ საფუძველი მაინც ეროვნული შეგნებაა, რომელიც გაიაზრება ენისა და კულტურის ერთიანობით. თუ ზედმიწევნით სიზუსტეს დავიცავთ, უნდა ასე განვსაზღვროთ: **ეროვნულ ერთიანობას განაპირობებს ის ენა, რომელიც ეროვნულ კულტურას უდევს საძირკველად.**

საქმე ისაა, რომ ზანური (მეგრულ-ქანური) და სვანური, წმინდა ლინგვისტური თვალსაზრისით, დამოუკიდებელი ენობრივი სისტემებია, თუმცა ძალზე ახლოს მდგომი საკუთრივ ქართულთან. ეროვნული ერთიანობისა და კულტურის ენა კი ქართველთა სამივე შტოს წარმომადგენელთათვის იმთავითვე იყო და არის მრავალსაუკუნოვანი სამწერლობო ტრადიციების მქონე ქართული ენა.

იმავედროულად, ორ ათეულ საუკუნეზე მეტია, რაც ქართველ ებრაელთათვის საურთიერთო ენა ქართულია, მაგრამ ეს არ გამხდარა მათთვის ეროვნულობის შეცვლის მიზეზი.

ასე რომ, ენის თვალსაზრისით ეროვნულობის განსაზღვრისას ყოველთვის იგულისხმება ეროვნული კულტურის ენა, რაშიც წვლილი შესაძლოა სხვა ერის წარმომადგენლებსაც შეჰქონდეს.

მონათესავე (და ზოგჯერ არამონათესავე) ტომებისაგან ერის ჩამოყალიბებისათვის სახელმწიფოებრივი ერთიანობა უმნიშვნელოვანესი პირობაა, მაგრამ თვით კონსოლიდაციის პროცესი იწყება ერთიანი ენის არსებობის შემთხვევაში.

ენა, რომელიც პიროვნების სულიერი წყობისა და კულტურის უპირველესი გამომხატველია, იმავედროულად ეროვნული სულისკვეთების ნიშნით აღბეჭდავს ადამიანს.

რა თქმა უნდა, ენობრივი კონსოლიდაციისათვის აუცილებელი ხდება სავალდებულო ენობრივი სტანდარტების გამომუშავება, რადგან ერთიანი ეროვნული ენა ერთნაირად მისაღები უნდა აღმოჩნდეს ერის შემადგენელი სხვადასხვა ეთნიკური თუ სოციალური ჯგუფებისათვის.

იმავედროულად ერთიანი ეროვნული ენის არსებობა არ გამორიცხავს მის პარალელურად ტომობრივი ენებისა თუ დიალექტების არსებობას.

***

§ 117. რა თეორიული თუ პრაქტიკული საკითხები უნდა გადაიჭრას მართებული ენობრივი პოლიტიკის გასატარებლად?

რასაკვირველია, არავითარ შედეგს არ გამოიღებს მხოლოდ სასურველი პირობებისათვის გათვალისწინებული მოთხოვნების წამო-

#202#

ყენება. ძიება უნდა წარიმართოს არსებული ვითარების შესაბამისი ოპტიმალური საშუალებების გამოყენების გზით ქართული ენის სიწმინდისა და თვითმყოფადობის შესანარჩუნებლად.

ეს არ ნიშნავს (და არც შეიძლება ნიშნავდეს) ქართული ენის იზოლირებას. პირიქით, იზოლირება აუძლურებს ენას, სხვა ენებთან გონივრული ურთიერთობა კი ამდიდრებს და, იმავედროულად, თვითშენარჩუნებისათვის საჭირო იმუნიტეტს გამოუმუშავებს მას.

ჯერ კიდევ XIX საუკუნის ლინგვისტები ამტკიცებდნენ, რომ შესაძლებელია ენის განვითარებისა ტენდეციის გონივრული წარმართვა.

1874 წელს, შვედი ენათმეცნიერი **ენტეგნერი** აღნიშნავდა: ყველაზე უკეთესია ის ენა, რომლითაც ადვილად გამოიხატება აზრი და ეს გამოხატული აზრი ადვილად გაიგებაო.

შეიძლება დავეთანხმოთ, ან არ დავეთანხმოთ ამ კონკრეტულ მოსაზრებებს, მაგრამ ერთი რამ კი აშკარაა: ენა საჭიროებს გონივრულ ჩარევას, მისი დახვეწისათვის აუცილებელია მართებული ენობრივი პოლიტიკის გამომუშავება.

ენათმეცნიერება არა მარტო ენაში არსებულ კანონებს უნდა ეძებდეს და იკვლევდეს, არამედ აღმოჩენილ კანონთა საფუძველზე წარმართავდეს კიდევ ენის შემდგომი განვითარების გეზს.

ანუ: აუცილებელია ენის განვითარების პროგრამირება.

მაგრამ შეუძლებელია ამ პროგრამირების ძალდატანებით თავზე მოხვევა. ენამ უნდა მიიღოს შემოთავაზებული.

თანამედროვე სოციოლინგვისტიკის პოზიტიური მონაპოვრები შესაძლებლობას იძლევიან წარმატებით იქნეს გადაწყვეტილი ეს რთული და მნიშვნელოვანი ამოცანა.

ბესარიონ ჯორბენაძის საზოგადოებამ გამოსცა:

- ბ. ჯორბენაძე, ქართული ენის მორფოლოგია, თბ., 1995, 80 გვ.
- ბ. ჯორბენაძე, ქართველურ ენათა დიალექტები, თბ., 1995, 448 გვ.
- საენათმეცნიერო ძიებანი, IV, 1995, 180 გვ.
- ი. ჯავახიშვილი, საქართველოს საზღვრები, თბ., 1996, 48 გვ.
- საენათმეცნიერო ძიებანი, V, 1996, 332 გვ.
- ლ. გეგუჩაძე, ქართული ენა, ნაწილი I, თბ., 1997, 52 გვ.
- ბ. ჯორბენაძე, ენა და კულტურა, თბ., 1997, 204 გვ.

ბ. ჯორბენაძის საზოგადოების I სამეცნიერო კონფერენციის მუშაობის გეგმა და მოხსენებათა თეზისები, თბ., 1994.

ბ. ჯორბენაძის საზოგადოების II სამეცნიერო კონფერენციის მუშაობის გეგმა და მოხსენებათა თეზისები, თბ., 1995.

ბ. ჯორბენაძის საზოგადოების III სამეცნიერო კონფერენციის მუშაობის გეგმა და მოხსენებათა თეზისები, თბ., 1996.

ყოველთვიური გაზეთი „ბურჯი ეროვნებისა“
(პირველი ნომერი გამოვიდა 1995 წლის ივნისში).